HAGYOMÁNY, NÉPI ÍRÓK, NEMZETI ÖNISMERET

Hagyomány,
népi írók,
nemzeti önismeret

HAGYOMÁNY, NÉPI ÍRÓK, NEMZETI ÖNISMERET

Szerkesztette
MIKLÓS PÉTER

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Szeged
2020

A kötet megjelenését a
Magyar Művészeti Akadémia
támogatta

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Lektorálta:
Kovács Emőke
a VERITAS Történetkutató Intézet
tudományos munkatársa

„A Hagyomány, népi írók, nemzeti önismeret
szakmai program megvalósítását 2019. évben
a Magyar Művészeti Akadémia támogatta."

A borítón
Mokry-Mészáros Dezső *Bokréta* (1942)
című alkotása látható.

TARTALOM

Előszó ***(Miklós Péter)*** 7

Miklós Péter
A szegedi nagytáj hagyományvilágáról Kálmány Lajos halálának centenáriumán 9

Bene Zoltán
Tömörkény-dimenziók 17

Bogoly József Ágoston
Tömörkény István makói emlékei 31

Monostori Imre
Németh László és a „népiség” 39

Medvigy Endre
Sinka István – Szárszó és a népi mozgalom költője 55

Sárközi Mátyás
Az első *Válasz* 83

Csapody Miklós
Szabadság és demokrácia, parasztkultúra, nemzeti műveltség
Péter László és a *Szegedi Friss Újság* (1947–1948) 87

Salamon Konrád
Kovács Imre és a Parasztpárt küzdelme a népi demokráciáért 117

Mórocz Gábor
Ütköző perspektívák 133

Domonkos László
Az élet pártján 145

Kovács Imre Attila
Elsüllyesztett írók és túlértékelt divathősök?
Inkább a népi irodalomtörténet-írás? – Egy név szerinti
szavazás előestéjén 155

Váraljai Anna
Turanizmus és népiesség Mokry-Mészáros Dezső művészetében 165

ELŐSZÓ

A Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány a szegedi nagytáj – a névadó kifejezésével: a „szögedi nemzet" – szellemi és kulturális értékeinek a megőrzése és továbbadása jegyében szervezi programjait és publikálja kiadványait. Ennek jegyében került megvalósításra a *Hagyomány, népi írók, nemzeti önismeret* című projekt is.

Kálmány Lajos (1852–1919) – Móra Ferenc szavaival „az utolsó magyar sámán", Péter László szerint a „nagy magyar folklorista" – halálának századik évfordulója kínálta az alkalmat arra, hogy tudományos tanácskozáson és könyvben kerüljön vizsgálatra a huszadik századi magyar művelődéstörténet egyik nagy kérdése: van-e helye a népi hagyományvilágnak a szépirodalomban.

Kötetünkben a „népi gondolatnak" a magyar eszmetörténetben és politikai gondolkodástörténetben elfoglalt helye mellett a népi írók mozgalmának, a népi–urbánus vitának, valamint egyáltalán a népnek, a „népinek" és a nemzeti önismeretnek – mint sorskérdéseknek – a huszadik századi magyar irodalomban és képzőművészetben való megjelenésének momentumai is átgondolásra kerültek

A Magyar Művészeti Akadémia támogatásával megvalósult *Hagyomány, népi írók, nemzeti önismeret* elnevezésű projektünk egyik elemként azonos címmel konferenciát rendeztünk 2019 decemberében a hódmezővásárhelyi Emlékpontban, másik elemeként pedig megjelentettünk ezt a könyvet.

Köszönet illeti a szerzőket, akik tudásuk legjavát – kutatási eredményeiket és kiváló értékelő gondolataikat – a rendelkezésünkre (s e kötet révén a szűkebb szakmai és a szélesebb érdeklődő közvélemény elé) bocsátották, valamint a könyv kiadásának anyagi föltételeit biztosító Magyar Művészeti Akadémiát.

Miklós Péter
a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
kuratóriumi elnöke,
a kötet szerkesztője

MIKLÓS PÉTER

A SZEGEDI NAGYTÁJ HAGYOMÁNYVILÁGÁRÓL KÁLMÁNY LAJOS HALÁLÁNAK CENTENÁRIUMÁN

Kálmány Lajos (1852–1919) a szegedi nagytáj és a szögedi nemzet múltjának, néphagyományának egyik legjelentősebb kutatója. Halálának centenáriumán érdemes fölidézni nem csak sorsát, de az általa képviselt törekvéseknek az elmúlt egy évszázadban való alakulását is.

Milyen volt Kálmány Lajos sorsa? 1852-ben született szeged-fölsővárosi iparos tímárcsaládban. Már a névadása is politikai tettnek számított, hiszen édesapja a szabadságharc bukása után három évvel Kossuth Lajos példájára adta fiának a Lajos keresztnevet. A szegedi piaristáknál szocializálódott, ahol Dugonics András, a kiváló néphagyománygyűjtő, matematikus, próza- és drámaíró, költő szellemisége az iskola falai között éppúgy tovább élt, mint Nátly József – az első szegedi tájszógyűjtemény összeállítója – vagy Csaplár Benedek – akadémikus, néprajzi gyűjtő – munkássága. S természetesen a magyar és a helyi kultúra értékei iránti elkötelezettség is jelen volt.[1]

Kálmány Lajos osztálytársa – és élete végéig barátja – volt Löw Immánuel, Szeged kiváló főrabbija, akivel együtt vizsgálták a néphagyományban megjelenő mondavilágot, például a Jézus és Péter földön való járásához kötődő tartalmakat. De Löw Immánuel emellett a keleti nyelveknek, elsősorban a holt nyelveknek, a szírnek, a káldnak, a perzsának és természetesen az ószövetségi hébernek volt jeles ismerője. A biblikus botanikának pedig az egyik nagy alakjaként tarthatjuk számon. A holokausztnak esett áldozatul a kilencvenéves tudós szegedi főrabbi: Budapesten, deportálás közben a pályaudvaron hunyt el.[2]

A barátságuk egy életen át megmaradt, s levelezésük sűrűsége és rétegei mutatják mindkettőjük sajátos tudóssorsát. Mutatják azt, hogy a

1 Vö. Miklós Péter: *Bálint Sándor munkássága a szegedi népélet kutatástörténetében.* Szeged, 2018. 1. sz. 32–37.

2 Péter László: *Löw Immánuel. Tanulmányok*. Szeged, 2015.

magyar szakmai közvélemény kevésbé becsülte meg őket és mindketten bizonyos értelemben – részben tudománypolitikai (Kálmány Lajos esetében), részben politikai (Löw Immánuel esetében) okokból – a perifériájára kerültek a tudományos életnek. Nem csak azért, mert nem Budapesten, a fővárosban működtek, hanem azért is, mert részben személyiségük, részben származásuk, részben pedig tudományos munkájuk mélysége és szakmai eredményeik „szorították" őket ebbe a helyzetbe.

Középiskolai évei után Temesvárott lett csanádi egyházmegyei papnövendék Kálmány Lajos, édesanyja akaratára. Pappá szentelése után az akkor óriási kiterjedésű – az egész Bánságot magában foglaló – csanádi egyházmegye számtalan területén megfordult egy-két évi kápláni szolgálatban. Állmáshelyei köre Egyházaskértől Battonyáig, Szeged-Rókustól Szeged-Szőregig terjedt. Mondhatjuk tehát, hogy bejárta és megismerte a Temesközt és a csanádi egyházmegye nagy részét. Azokat a területeket, amelyeket a tizennyolcadik században betelepülő németek, szlovákok – az itt élő szerbek és románok mellett – népesítettek be, s ahol a tizenynyolcadik-tizenkilencedik század fordulójától kezdve a szegedi kirajzás is megvolt. Sajátos módon tehát a német hagyományvilágot és a felvidéki eredetű tartalmakat, valamint a szegedi – elsősorban alsóvárosi – nagyon erős tradíciókat éppen ezekben a falvakban tudta megörökíteni.

Kálmány Lajos tudatos gyűjtői munkája kápláni időszakában kezdődött. Éppen szőregi káplánkodása idején, az 1880-as évek közepén írta egyik legjelentősebb munkáját a *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* című tanulmányát, amelyben a magyarság kereszténység előtti archaikus vallásának a „boldogasszonyokról", mint archaikus istenasszonyokról létrejött képzeteit hasonlítja össze – a tizenegyedik századtól kezdődően – a kereszténység Szűz Mária-kultuszával és Jézus anyja-tiszteletével, s vonja le azt a következtetést, hogy az ősi magyar hitvilág istenasszonyának alakját ruházták fel Szűz Mária tulajdonságaival, attribútumaival a keresztény hittérítők. Így aztán a korabeli magyarság számra is elképzelhetővé tették azt. Hiszen az ősi magyarok tudták, milyen lehetett az ősi istenasszony, milyen lehetett a Boldogasszony alakja, amely aztán keresztény tartalommal egyesült Szűz Mária alakjával.

Kálmány Lajos papi szolgálata mellett rengeteget gyűjtött, mégpedig népi szövegeket: dalokat, mondókákat, meséket, mondákat, találós kérdé-

seket. Az énekek és a balladák esetében azonban hiába kísérte őket dallam, Kálmány a dallamot nem, csak a szöveget vizsgálta és jegyezte föl, s adta tovább műveiben. Ilyen értelemben tehát ősi dallamkincsünket nem örökítette meg, de az ősi szövegvilágot igen. Ezek olyan vallásos, vagy éppen profán tartalmú szövegek voltak – s itt a vallásos tartalomnak a dominanciáját ki kell emelni (nyilván katolikus papként és a spiritualitás iránt fogékony emberként ő maga is ezeket tartotta talán fontosabbnak) – amelyek még olykor kereszténység előtti tartalmakat is őriztek. Rítusok, ráolvasások, babonás analógiai mágikus cselekedeteket jegyzett föl, amelyek az elmondott szavakból, az elvégezett gesztusokból reális eredményt és következményt várnak. Természetesen a katolikus egyház ezeket a rítusokat, ráolvasásokat, babonás hagyományokat, ha nem is üldözte, de nem támogatta, hiszen nem az isteni segítő kegyelmet, hanem a ráolvasónak a szándékát tartja a magasabb rendűnek ez a hagyományos babonás viselkedés.

Tehát sok esetben a keresztény tartalommal össze nem egyeztethető, a keresztény hagyományvilágon kívül lévő archaikus imádságokat gyűjtött és rögzített Kálmány Lajos a tizenkilencedik század végén. És persze az utána jövő, következő folklorista generáció követte példáját. A népi imádságok sorát Bálint Sándor, a kiváló szegedi néprajzkutató éppúgy gyarapított, mint Polner Zoltán, a nemrégiben elhunyt költő, újságíró és természetesen néprajzi gyűjtő, aki több kötetben adta közre a maga Szeged környéki gyűjtéseit, amelyek Kálmány Lajos munkáira is reflektálnak, hiszen nagyjából azokat a szövegeket – igaz, az 1960–70-es években, természetesen már más változatban – sikerült megörökíteni, amelyeket Kálmány Lajosnak közel egy évszázaddal korábban.[3] Erdélyi Zsuzsanna – aki az egész Kárpát-medencei ősi imádságkincsnek a legnagyobb gyűjtője és legjelesebb értelmezője volt – a *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok* című kötetében fontos kutatási előzményként hivatkozott a száz esztendeje elhunyt tudós papra, de számos Kálmánytól vett szöveget közölt Pócs Éva is a *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások* című kötetében.[4]

De térjünk vissza Kálmány Lajos életútjára! Nagyon rövid ideig volt főállású és teljes jogú plébános: mégpedig Csanádpalotán. Életének erről

3 Polner Zoltán: *Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok*. Szeged, 1978.

4 Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Bp., 1976.; *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások.* Vál., összeáll., jegyz., utószó: Pócs Éva. Bp., 1986.

az időszakáról több mint tizenöt éve egy önálló kis kötetet jelentettem meg.[5] 1910 után nyugdíjazták. A katolikus egyház túlságosan nem becsülte meg, hiszen nagyon alacsony nyugdíjat adott neki. A nyugdíjemelési kérelmeit az akkori csanádi püspök, a későbbi esztergomi érsek Csernoch János rendszeresen visszautasította.

Kálmány Lajos tudósi munkásságának – a kápláni évei után – a nyugdíjas ideje a nagy korszaka, amikor a gyűjteményeit tudta rendezni, s újabb gyűjtőmunkába fogott. Szeged-Alsóváros on, az Oltványi utca 2. szám alatt élt rokonainál, s az iskolanővérek szomszédos iskolájából hozzá betérő gyerekektől vásárolt kimaradt füzet- és irkalapokat, amelyekre vezette a jegyzeteit. Emberkerülő volt ebben az időszakban, tudományos és emberi kapcsolatai lenyomatát csupán néhány levele őrzi. Móra Ferenccel, aki akkoriban könyvtárigazgatóként tevékenykedett, vagy a már említett Lőw Immánuellel volt érdemleges és bensőéges kapcsolata.

Kálmány 1919 decemberében hunyt el. Ötödike szerepel az anyakönyvekben és az egyházmegyei jelentésekben. Ez azonban annak a napnak a dátuma, amikor holtan találták az alsóvárosi, Oltványi utcai földszinti szobájában. Ekkor már legalább egy, de vélhetően több napja halott volt. Mint afféle garabonciás diák, tudós molnár, vagy más sajátos alakja a néphagyománynak, tűnt el a tudományos közéletből, a szegedi kulturális életből, a katolikus egyház életéből és a néphagyomány gyűjtőinek a köréből, s még a napját sem tudjuk, hogy mikor távozott ebből a világból.

A halálának századik évfordulója arra bíztat, hogy gondoljuk végig: munkásságának a néprajztudományban, a szegedi gyűjtői hagyományban és a helyi irodalmi hagyományban milyen a hatása. Nézzük a gyűjtői hagyományt! Bálint Sándor a szegedi nagytájat, a szegedi kirajzás világát monumentális munkájában „szögedi nemzetnek" nevezte. Hiszen a szegedi kirajzottak leszármazottjai – akik elsősorban Szeged-Alsóváros népének, és alsóvárosi tanyavilág lakónak voltak az utódai – nagyon gyakran visszatértek a városba, s a szegediség megnyilvánulásának egyik legfontosabb mozzanata volt az alsóvárosi Havi Boldogasszony-napi, augusztus ötödikei búcsún való részvétel a ferences templomban. Ezek az emberek mindig „szögedi nemzetnek", tehát szegedi származásúnak, szegediek leszármazottjának mondták magukat. Ennek a „szögedi nemzetnek" a ha-

5 Miklós Péter: *Kálmány Lajos csanádpalotai évei.* Makó, 2003.

gyományvilágát Bálint Sándor tudatosan Kálmány Lajos munkásságára alapozva – és azokra hivatkozva – kutatta, tárta föl és szintetizálta.

Kálmány Lajos életútját és tudománytörténeti jelentőségét többen földolgozták. Ortutay Gyula – aki szintén Szeged környéki népköltési, népmesei, népmondai anyagot gyűjtött pályakezdőként – később nem politikusként, hanem tudományszervezőként, s nem a Rákosi- és a Kádár-korszak befolyásos szereplőjeként, hanem néprajzkutató professzorként az összehasonlító népmesekutatással foglalkozott (s az összehasonlító mesekutatásnak az úgynevezett budapesti iskolája létrejöttében, mint megalapítónak nagyon nagy szerepe volt). Fiatal éveiben szegedi, tápéi, klárafalvi gyűjtései alkalmával vállaltan Kálmány nyomdokaiban járt, mint gyűjtő Ortutay, de tudósként is foglalkozott vele, hiszen 1942-ben a szegedi egyetemen Kálmány Lajos munkásságának értékeléséből habilitált. Az előadása meg is jelent a *Szellem és Élet* című folyóirat hasábjain, amelyről mondhatjuk, hogy az első életrajzi összefoglalása és tudományos pályaképe Kálmány Lajos életének és tevékenységének.[6]

Önálló könyvet – amely eredetileg az éppen Ortutay szorgalmazására megjelent Kálmány-hagyaték első sajtó alá rendezett kötetének a kísérőtanulmánya volt – elsőként Péter László írt róla 1952-ben *Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete* címmel. Nemrégiben Raffai Judit készített biográfiai összefoglalást az *Alföldi gyűjtés* című, néhány éve megjelent munkájához. A magyar néprajz tudománytörténetével foglalkozva Ujváry Zoltán, a debreceni egyetem professzora is írt könyvet Kálmány Lajosról. A Nagy István vezette romániai magyarpécskai Kálmány Lajos Közművelődési Egyesület pedig a közelmúltban nem csak Kálmány – ma már nehezen elérhető – munkáit, de Péter László róla szóló cikkeit is megjelentette.[7]

Milyen a hatása a szegedi irodalmi hagyományban Kálmány Lajosnak? Fontos, hogy személyes és baráti kapcsolata volt Móra Ferenccel, aki többször írt róla. Elsősorban a halála után. Éppen a nekrológjában nevezte „az utolsó magyar sámánnak" – az archaikus hitvilágban való „kalan-

6 Ortutay Gyula: *Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés.* Szellem és Élet, 1941. 4. sz. 192–202.

7 Péter László: *Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista.* Bp., 1952.; Ujváry Zoltán: *Kálmány Lajos.* Debrecen, 2005.; Péter László: *Kálmány Lajos. Válogatott tanulmányok,* Magyarpécska, 2008.; Kálmány Lajos: *Magyar hitvilág.* Szerk. Péter László. Magyarpécska, 2009.; Raffai Judit: *Kálmány Lajos.* In: Kálmány Lajos: Alföldi gyűjtés. Bp., 2015. 499–565.

dozásai" miatt Kálmány Lajost. De Móra maga is a „népi témákkal" és a „népi(es) nyelvvel" kacérkodott, ahogy – elődje a múzeumigazgatói székben is és a *Szegedi Napló* vezércikkírójaként is – Tömörkény István. A már említett Ortutay Gyula vizsgálta önálló kötetben Tömörkény műveinek a népiséghez kötődő tartalmait. Noha sem Móra Ferenc, sem Tömörkény István nem volt népi író, de a népies tartalmakat, s elsősorban a népies nyelvezetet és az népies előadásmódot – az anekdotikusságot, a szaggatott dramaturgiájú, homályos történetmondást – kedvelték.

A népi gyökerű és a szegedi, illetve a dél-alföldi népéletet és hagyományos paraszti világot megörökítő irodalomnak a képviselőjeként tarthatjuk számon Kóró Imrét, aki tárcáiban megörökítette Homokhátság miliőjét. Vagy ide sorolhatjuk a Péter László irodalomtörténész professzor által az „utolsó népi írónak" nevezett Molnár György szövegvilágát, aki Ószentiván – a mai Tiszasziget – szülöttje volt, aki aztán később öttömösi gazdaként írt előbb regényt (*Rác utcai vasárnapok* címmel gyermekkora ószentiváni mindennapjairól), később pedig számos, a *Magyar Nemzet*ben megjelent kis tárcanovellát, amelyek aztán gyűjteményben is megjelentek. A magyar parasztságnak a hagyományos nyelvezetét így szinte utolsóként örökítette meg a saját, egyébként autodidakta módon elsajátított irodalmi műveltségén alapuló prózai nyelvén. Említhetjük még Tóth Bélát is, a szegedi Somogyi-könyvtár egykori igazgatóját, aki Békés megyei emberként Dombiratos két háború közötti világának momentumait adta tovább *Iratos dombon* című művében. Ebben a regényben is a népi hagyományoknak és népi szókincsnek a megjelenése a kiemelendő tartalom.

A szegedi irodalmi hagyomány anekdotikus vonulata persze nem ért véget. Elég csak napjaink alkotóira gondolni! A szegedi születésű Kossuth-díjas Temesi Ferenc a maga posztmodern struktúrájú regényeiben a *Port*ól a *Híd*on át egészen az újságregényként megjelenő *Kölcsön Idő*ig alkalmazza a népi szövegekben megfigyelhető töredezett szerkezetet, s nagyon sok helyi (népi) történetet örökít meg. A közelmúltban pedig Németh János szegedi versmondó *Huncut szögediekről* című könyve jelent meg, amely kifejezetten utal Kálmány Lajos munkáira, s nem titkolja a szerző, hogy néhány helyen Kálmány által gyűjtött történeteket mond újra kötetében. Kijelenthető tehát, hogy Kálmány Lajos halála után száz évvel is az ő szövegeire bukkanthatunk szegedi tartalmú könyvekben.

Mi Kálmány Lajos aktualitása, s mi a munkásságának az üzenete?

Munkássága és annak utóélete a bizonysága annak, hogy a magyar néphagyomány és a magyar „népiség" (jelenti ez a magyar népi építészeti hagyományt, táplálkozási kultúrát, viseletrendet, a mindennapokat meghatározó vallási vagy társadalmi szabályrendszert és struktúrákat, a népdalok, népballadák, népmesék, népmondák világát, valamint az egész szellemi és tárgyi örökségét a magyarságnak) valóban – ahogy Thomas Mann írta a „múltnak kútjáról – „mélységes mély". Mint a *József és testvérei* című monumentális regénye első soraiban fogalmazott: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?"

Ugyanakkor, ha megnézzük Kálmány Lajos pályáját, akkor a tudományos működésének nagyon csekély volt a korabeli visszhangja, s nem volt nagy az elismertsége sem, de anyagilag és személyi kapcsolatait tekintve sem mondható sikeres embernek. A tudományos és perszonális elszigetelődése, a kétségbeejtő anyagi helyzete, s a végén már emberkerülő mizantróp magatartása egyaránt azt mutatja, hogy nagyon megviselte őt – akár a tudományos, akár az egyházi közösségből való távozása – „kirekesztése". Művei mégis napjainkra már nem csak a magyar szakirodalomnak, de a német nyelvterület néprajzi kutatásainak is alapvető jelentőségű írásaivá váltak. S az összehasonlító vallástörténet, a néprajztudomány, a művelődéstörténet napjainkban is számon tartja és megbecsüli kutatási eredményeit.

Kálmány Lajos életútját és munkásságát vizsgálva, valamint munkáit elolvasva és gyűjteményeit végiglapozva végsősoron alaposabb nemzeti önismerethez és a néphagyományból fakadó magyarságélményhez juthatunk.

BENE ZOLTÁN

TÖMÖRKÉNY-DIMENZIÓK

Néhány nappal 1866 karácsonya előtt, egy vendéglős fiaként született Cegléden minden idők egyik legszegedibb írója, Tömörkény István. Néhány helyen ugyan olvashatjuk, hogy nem is igazán Szeged írója ő, sokkal inkább a Szeged-környéki tanyavilágé – Sőtér István például azt írta 1987-ben a *Tiszatáj*ban, hogy: „Ha szeretem Tömörkényt, úgy nem a szülővárosomért, Szegedért, mert Szegedet nem találom meg nála."[1] –, ám ez az álláspont véleményem szerint Szeged szűkkeblű értelmezéséből fakad. A magam részéről úgy gondolom, Szeged sokkal tágabb fogalom annál, hogy akár a település kezdetét-végét jelző táblák, akár (teszem azt) a körtöltés közé be lehessen szorítani. Szeged, a város csak a Szeged-fogalom egyik alkotóeleme. A teljes Szeged-fogalom talán Bálint Sándor nyomán ragadható meg leginkább, aki „szögedi nemzet"-ről beszél, amely minden égtáj felé sok-sok kilométerrel nyúlik túl Szeged – Tömörkény idejében Szabad Királyi, manapság – Megyei Jogú Város közigazgatási határain.

De visszatérve Tömörkény biográfiai adataihoz, talán érdemes megjegyezni, hogy az életrajzába olyasféleképpen került bele Cegléd, akár Pilátus a *Credo*ba, hiszen ő maga, saját bevallása szerint, soha nem járt a Pest megyei városban. Eme kijelentése azzal magyarázható, hogy 1866-ban édesapja, idősebb Steingassner István a ceglédi vasúti restit bérelte, ám abban az időben a ceglédi állomás nem ott állt, ahol ma, hanem a várostól egészen messzire feküdt, s maguk a ceglédiek sem igazán érezték magukénak, ami meg is látszott a resti forgalmán. A család mindenesetre nem sokkal a gyermek születése után hazaköltözött Szegedre, és ugyan Tömörkény életében akadt még két vargabetű, ettől fogva végérvényesen és véglegesen egybefonódott a sorsa Szegeddel.

Az említett két vargabetű közül az egyik Makó, ahol az apja három éven keresztül vendéglőt üzemeltetett, ezért a fiú is ott élt, és ott járt isko-

1 Sőtér István: *Tanyák lelke. Tömörkény Istvánról*. Tiszatáj 1987. április. 43–48. (43.)

lába, nevezetesen a református algimnáziumba[2]; a második pedig a honvédség. Mert noha gimnáziumba járt, érettségit sohasem szerzett, ergo mentességet sem a sorkatonai szolgálat alól. Tizenhat évesen hagyta félbe tanulmányait és szegődött el patikusinasnak. 1880 és 1882 között kitanulta a gyógyszerészmesterséget, s ezt követően négy esztendeig gyakorolta is Kisteleken és Szegeden. 1886 tavaszán vették föl anyai ági rokonai révén[3] a Szegedi Híradóhoz belső munkatársnak, ettől kezdve Tömörkény néven írt, bár hivatalosan csak 1894-ben vette föl ezt a vezetéknevet.[4] Írásai azonban már korábban megjelentek a lapban, legelőször minden bizonnyal a *Sugárúti séták* című, 1884. november 16-án közölt tárcája, amely alatt az *S–r I–n* betűjegy jelezte a szerzőséget.[5]

Hiába vált azonban teljes jogú és állású hírlapíróvá, 1888-ban besorozták hároméves katonai szolgálatra a 46-os gyalogezredhez. A kiképzés után Boszniába, jelesül a novibazári szandzsákba került, ugyanis afölötti mérgében, hogy be kellett „rukkolnia", maga kérte, hogy helyezzék oda, a Monarchia legtávolabbi, Isten háta mögötti vidékére.[6] Nem a teljes idejét szolgálta le Boszniában, ahhoz azonban elegendőt, hogy a magyar irodalom számára birtokba vegye azt a vidéket: számos novellája táplálkozik a boszniai élményekből. Mindazonáltal nem csak Bosznia, hanem az egész katonai szolgálat mély nyomot hagyott Tömörkény írásművészetén, ám különös módon nem elsősorban a táj vagy annak őslakói fogták meg, sokkal inkább saját társainak viselkedése az idegen környezetben. Miklós Péter erről így ír: „Hároméví katonai szolgálata alatt – amelynek során Bécstől Bosznia-Hercegovináig több helyen állomásozott a szegedi negyvenhatos gyalogezreddel – megismerte a világot. Sajátos módon azonban nem a nagyvilági császárváros – amelynek utcáit Ferenc József napjainkból békebelinek és idillikusnak tetsző monarchiájának szellemisége mellett már át- és átjárta Freud gondolatrendszere, megelőlegezve a lélek és az érzelmek forradalmát – vagy a balkáni egzotikus multikulturalitás adott

2 Forgó Géza: *Tömörkény István makói emlékei*. In: http://szirbikegyesulet.hu/wp-content/uploads/Tomorkeny.pdf 30.

3 A Szegedi Híradó alapító-tulajdonosa, Burger Zsigmond felesége Tömörkény anyjának, Ströbl Máriának a testvére, Magdolna volt; s bár Burger Zsigmond 1874-ben elhunyt, a fia, Burger Gusztáv nyomtatta a lapot 1886-ban. (Lásd: Péter László: *Az újságíró*. In: Uő: *Tömörkény világa*. Lord Kiadó, Bp., 1997. 26.)

4 Péter László: i. m. 27.

5 Péter László i. m. 26.

6 Erről 1913-ban kelt önéletírásában vall. Közli: Péter László i. m. 37.

neki világismeretet és munkáihoz élményanyagot. Hanem a magyar nép – elsősorban paraszti származású – fiainak az értékrendjével, életszemléletével, mentalitásával találkozott, s ez egész írói pályáját és annak tematikáját megalapozta."[7]

Nem tévedünk hát, amikor azt a kijelentést tesszük, hogy Tömörkény írói életműve szinte kizárólag a szögedi nemzethez, a szegedi nagytájon élőkhöz köthető. Még akkor is igaz ez, amikor olyan katonanovellákat ír, amelyeknek a boszniai tájak szolgálnak díszletül. Tömörkény, az író, kiválóan ismeri szereplőit és helyszíneit, tökéletesen tisztában van a vidékkel és népével, a Szeged-környéki parasztsággal, s hű marad hozzájuk mindig, minden tekintetben. Ábrázolásmódját lehet realisztikusnak nevezni, naturalisztikusnak ugyancsak. És mindközönségesen nyugodtan mondhatjuk hitelesnek. Talán ezért is tartják róla többen azt, miszerint inkább a néprajz, semmint a szépirodalom területén alkotott maradandót; Ortutay Gyula egyenesen „mint »néprajzi írót« határozta meg"[8]. Ez azonban egy újabb szűkkeblű értelmezés. Mint minden jó irodalomnak, Tömörkény műveinek is több dimenziója van, szövegeinek értelmezési horizontja nem szűkíthető le a néprajzi vonatkozásokra. Távolról sem csupán a népéletet, a népi gondolkodásmódot ábrázolja és örökíti meg érvényes módon, de mindig hitelesen mutatja meg és föl az örök emberit is, amely egyértelműen művészi (ráadásul annak is kimagasló) teljesítmény. Tömörkény – túl azon, hogy megőrzi és megörökíti a szögedi nemzetet – egyetemes esztétikai értéket hoz létre. A lokálisban fedezi föl az egyetemest és az egyetemesben a lokálist, a cseppben a tengert, a tengerben a cseppet. Erre pedig csak a legnagyobbak képesek.

Emberismeretéről, empátiájáról kitűnő képet kaphatunk számos katonanovellájából, amelyeknek hősei, ahogyan Miklós Péter kiváló érzékkel rámutat, valóban leginkább parasztemberekként viselkednek mundérban is – gondoljunk csak a *János a földdel* című megkapó írására. A szögedi nemzet fiai a távoli Balkánon is megmaradnak annak, amik mindig is voltak, cselekedeteik, reakcióik, világlátásuk a más, sokszor zord

7 Miklós Péter: *„Szörnyű dicsőségünk" Szegedi írók, költők az első világháborúról*. Szeged, 2018. június. 47–51. (47.)

8 Miklós Péter: *Ortutay Gyula Tömörkény-képe*. In: Bene Zoltán (szerk.): Tömörkény 150. Tanulmányok a 150 éve született Tömörkény István tiszteletére. Areión Könyvek, Szeged, 2016. 313–331. (315.)

vagy éppen életveszélyes körülmények között is rendíthetetlenül *szögedi*. Tömörkény katonatörténetei így válnak egyszerre a szögedi nemzet és a parasztemberek minieposzaivá, a magyar néplélek markáns képviselőinek egyfaja szubsztanciális megjelenítéseivé, és végső fokon: jelképekké. A szimbolikus elemek, persze, nem csak a katonanovellákban, de más Tömörkény-írásokban is megtalálhatók.

Akad Tömörkénynek olyan katonanovellája is, amelyben nem az egyén, az egyszeri ember, de maga a hadsereg jelenik meg szimbólummá emelve. Ez a novella az 1898-as *Valér a földbe megy*. A történet szerint a kapálás közben elhalálozó fiatalasszonyt, Valért gyászoló férjének, Gergőnek a városba kell vinnie, hogy a kórházban az orvosok megvizsgálják a holttestet, „mi ölte mög." A férj meg is teszi, amit meg kell tennie, befuvarozza a tetemet a „a csúnyaszagú házba, hol őt halott korában késekkel vagdalni és darabolni fogják", végtére is „a törvén törvén." Az egyszerű, tisztességes, a világban és a világhoz a hagyományok szerint igazodó ember konfliktusa ez az ostoba bürokratizmussal, a pökhendi uralomvágygyal, a kisszerű túlszabályozottsággal. Gergő világa szakrális és tradicionális világ, amelynek fontos kohéziós eleme a bizalom. A város ezzel szemben profán, bizalmatlan és érzéketlen. A kultúra áll itt szemben a civilizációval. A hétköznapok szintjén az utóbbi kerekedik fölül, ám egy magasabb, erkölcsi szférában egészen másként alakulnak a dolgok.

De vajon „[m]egalapozható-e az erkölcs? (…) – teszi föl a kérdést Krémer Sándor. – Ha ugyanis mindennemű alap hiányzik, akkor valóban nincs általános erkölcs; akkor valóban csak egyéni, szubjektív értékekről, elvekről beszélhetünk; akkor valóban nem marad más érv az erény mellett, kizárólag a 'csak'. De erkölcsinek nevezhetők-e ezek az értékek és elvek, ha csupán szubjektívek? Lehetnek-e kizárólag szubjektívek az erkölcsi értékek? Elegendő-e a 'csak'?"[9] Krémer válasza egyértelmű: nem! Nem elegendőek a szubjektív elképzelések egy erkölcsi rend fundamentumához, és az emberi lélekben leképeződő erkölcs sem képes önmagában a rend fenntartására. Ahhoz valaminő szabályozásra van szükség. Pál apostol azt írja a korinthusbélieknek szánt első levelében, hogy a *szere-*

9 Krémer Sándor: *Megalapozható-e az erkölcs?* In: Dékány András – Laczkó Sándor (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 1. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Librarius Kkt., Szeged, 2003. 269.

tet „a legkiválóbb adomány”[10], amely egyúttal egy erkölcsi rendet alapoz meg. Szent Pál semmi mást nem kér, nem tanácsol és nem javasol, *csupán* annyit: igazodni kell az isteni kinyilatkoztatásból jól ismert értékekhez, elvégre az Isten elképzelése meghaladja az emberi szubjektumot éppúgy, mint az emberek kisebb és nagyobb közösségeit, kiváló alapul szolgálhat tehát egy etikához. Pál azonban nem kizárólag az isteni tekintélyhez, a kinyilatkoztatott Jézus-i erkölcsi elvekhez folyamodik, nem pusztán az Isten respektusára apellál, hanem egy, a tekintélytiszteletnél is erősebb isteni elvet nevez meg maximaként, s ez a *Szeretet*, amely a *legnagyobb adomány*. Azaz a keresztény tanítás eredendő, talán legalapvetőbb elvét teszi meg – a morális progresszus lehetőségeként – belső, általános és transzcendentált törvénnyé. Egy évszázadokkal későbbi morálfilozófus, Immanuel Kant szemüvegével olvasva mindezt, bátran föltehetjük a kérdést: miként válhat az emberi lélekben leképeződő erkölcsből törvény? Kant válasza világos: abban az esetben, ha az egyetemes törvényhozás alapelveként is működhet az egyén belső törvénye – Kant szavaival élve: „akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elveként érvényesülhessen.”[11] Ez a Kant-i etika alapvető kategóriája, az úgynevezett kategorikus imperatívusz. Ha pedig továbbra is a kategorikus imperatívusz fogalmi hálójában maradunk, azt mondhatjuk: amikor belső törvényünket általános törvényhozás elveként működtetjük, akkor a jó szándékunk, jó akaratunk a meghatározó, és nem a cselekedeteink eredménye. Ugyanakkor az embernek önmaga megsegítéséért „transzcendentálnia” kell erkölcsi értékeit, tehát erkölcsi cselekvéséhez, kategorikus imperatívuszának érvényre juttatásához szüksége van egy magasabb morális lény eszméjére, azaz Istenre – függetlenül attól, hogy bizonyos-e Isten létezésében, avagy sem! Ha tehát a *szeretet*et, miként Pál írja a korinthusbélieknek, törekvésem tárgyává teszem, vagyis egy általános, belső erkölcsi alapelvként fogadom el, amely minden emberre vonatkozik, majd mindezt transzcendentálom, ergo isteni eredetűnek tételezem, a belső parancs máris betölti a „morális progresszus” funkcióját.

Egy kortárs francia gondolkodó, André Comte-Sponville szerint „a szeretet (…) az első, kétségkívül nem abszolút módon (hiszen akkor Is-

10 *Pál apostol első levele a korintusiakhoz*. In: Biblia. Szent István Társulat, Bp., 2011. 1287.

11 Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Berényi Gábor. Cserépfalvi Kiadó, Bp., 1996. 47.

ten lenne), hanem a morálhoz, a kötelességhez, a Törvényhez képest. Ez minden erény alfája és ómegája."[12] Sőt, a francia filozófus egyenesen azt állítja: az udvariasságra azért van szükség, hogy pótolja az erényeket, az erényekre pedig azért, hogy helyettesítse a szeretetet, hiszen ha képesek lennénk a szeretetre, nem volna szükség az erényekre. Az erények gyakorlása végeredményben annyit jelent, hogy az ember úgy tesz, mintha szeretne.[13] – Pál apostol pedig e kettőt próbálja ötvözni a korinthusiakhoz írott első levelében: erkölcsi szabályrendszert állít föl, azaz morális törvényeket nyújt, ugyanakkor a tizenharmadik fejezet, a *Szeretet himnusza* által fölvillantja azt is, mi van az erényeken túl. És ez a *szeretet*. Mégpedig nem a Platón nyomán definiálható *érosz* (vágy) és nem is az Arisztotelészt követve meghatározható *philia* (barátság), hanem az *agapé*. „Ez a szereteten (az *erósz*on, a *philiá*n) túli szeretet."[14] János apostol írja első levelében: „Isten a szeretet. Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és mindenki, aki szeret, Istentől való, és ismeri Istent."[15] Az *agapé* tehát egy emberen túli, erkölcsön és erényen felülemelkedő szeretet, amely azért több, mint a morál és az erények, mert meg is szünteti azokat: ha az *agapé* valósággá válik, ha az *agapé* uralkodik, negligálja a bűnt és a rosszat.

Azt, hogy a Pál-ihoz hasonló értelemben vett *szeretet* megoldást jelenthet a legalapvetőbb és legbonyolultabb társadalmi problémákra egyaránt, meglátta az ifjú Georg Wilhelm Friedrich Hegel is. „A szeretet az Isten – írja –, és nincs más Istenség, mint a szeretet."[16] Vagy máshol: „a szeretetben maga az élet van, mint önmaga megkettőződése és egysége."[17] És ha ezt a *szeretet*et elfogadja és alaptermészetévé teszi az ember, akkor hatalmas erkölcsi erőre tehet szert – Hegel elképzelt és áhított *népvallás*a pontosan ezen az alapon nyugszik. „A Hegel által felvázolni kívánt népvallás középpontjában a *szeretet* áll. Ha a népvallás érzületét mindenütt ható erkölcsi erőként kell felfognunk, akkor az alapérzületnek a szeretetnek mint az empirikus jellem alapmozzanatának kell lennie."[18] Ezáltal pedig valóságos eszményi társadalom alakulhatna ki. A feltételes mód

12 André Comte-Sponville: *Kis könyv a nagy erényekről*. Osiris, Bp., 2005. 271.
13 Vö. André Comte-Sponville i. m.
14 André Comte-Sponville i. m. 323.
15 *János első levele.* In: Biblia. i. m. 1357.
16 Idézi Simon Ferenc: *Hegel élete és filozófiája*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2009. 40.
17 Idézi Simon Ferenc i. m. 74.
18 Simon Ferenc i. m. 39. Kiemelés a szerzőtől.

állandósulására talán a legeklatánsabb magyarázat a föntebb már összefoglalt Comte-Sponville-i gondolat: az udvariasságra azért van szükség, hogy pótolja az erényeket, az erényekre pedig azért, hogy helyettesítse a szeretetet, hiszen ha képesek lennénk a szeretetre, nem volna szükség az erényekre. Ergo az erények gyakorlása nem jelent egyebet, mint azt, hogy az ember úgy tesz, mintha szeretne. Ebből világosan következik a kérdés: az ember képes-e egyáltalán valóban *szeretni*? Ha nem képes rá, az azért is tragédia, mert a *szeretet* révén az Istennel válhatna eggyé – ahogyan azt Szent Pál írta a korinthusiaknak.

Ez a szellemi bázis az, ami alapján a nyugati kereszténység individualitása megfogant. Ez alapján szabadulhatott föl az egyén, így kaphatott arcot az egyes létező. Ám ez a fölszabadulási folyamat gellert kapott. A kereszténység az egyént mint közösségi lényt szabadította volna föl az *Istentől eredő szeretet*en alapuló testvériség révén, a valóságban (értsd: a nyugati történelem utolsó évszázadaiban) viszont az egyén mint a társadalom alapegysége szabadult föl, s még így is igen-igen felemás módon. Bár vannak törekvések, például a filozófiában, amelyek megkísérlik be- és kitölteni az egyén és a társadalom közti teret, a nyugati civilizációt mégis ezen két pólus (egyén – tömeg) határozza meg, jóllehet e kettő között igenis létezik tér. – És pontosan ott, abban a térben van (sajnos, már csak lenne) a közösség helye. Azé a valamié, ami megnyugtató módon nagyobb, mint az egyén, ám mérhetetlenül kisebb, mint a társadalom. Martin Buber például kimondottan erre a hiátusra figyelt föl.[19] Arra a jelenségre, hogy az atomizált (vagy a régi, sokszor elcsépeltnek tartott, ám mégis jól megragadható terminussal élve: elidegenedett) társadalomban élő egyén (ego, szubjektum, individuum) magára maradt mindennel (és a Mindennel) szemben: van ő és van minden más. Az *Egész*-séges azonban az volna, ha ez a Másik nem csupán a Társadalom, a Tömeg vagy a Világ szavakkal volna leírható, mert létezne a Társadalmon, a Tömegen, a Világon innen, ám az egon túl is valami, valaki. *Én és te*, hangzik Buber esszéjének címe, mely viszonylatban az *én* nem fontosabb a *Te*-nél, hisz úgy is mondhatjuk bátran, s nem pusztán udvariasságból, de valóságosan: *Te és én*. Na, de ha a tér adott is, ha a hiány utal is erre a térre, vajon létezik-e ez a szféra az ipari forradalmat követő nyugati valóságban? Hogy szükség

19 Buber, Martin: *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Európa, Bp., 1999.

volna rá, az nehezen vitatható. Ennek ellenére, úgy vélem, ha létezik is, csupán szigetszerűen létezik, nagy általánosságban viszont, félek – nem... És káprázatos eszközeivel erre is éles szemmel mutat rá Tömörkény a *Valér a földbe megy* című novellájában.

Az eddigiekből következik, hogy a nyugati civilizáció, noha az individuális jelzővel szokás jellemezni, távolról sem kedvez az individuumnak. Ez egy társadalom-, azaz tömeg-alapú civilizáció, amelyből kiveszett (de minimum veszendőben van) az individuum valódi és elemi közege, a *közösség*. A *közösség* – a szónak abban az értelmében is, amit a görög *koinónia* szó jelöl. A *koinóniá*t, a *közösség*et *egy*-ek alkotják, individuumok, amelyek, miközben csoportot (közösséget) alkotnak, megmaradnak *egy*nek – és eközben nem oldódnak föl, nem oltódnak ki, nem válnak tömegemberré, Das Mann-ná! A polgári társadalom, a tömeg ezzel szemben kioltja az *egy*-et, magába olvasztja, uniformizálja, megszünteti. Míg az egyes egzisztencia megmarad a közösségben, addig a polgári társadalomban eltűnik, fölszívódik.

A Tömörkény-novella hőse, Gergő még nem szívódott föl ebben a masszában. Ő még egy félig-meddig autentikus, többé-kevésbé organikus közegben, azaz egy nagyjából-egészéből még valódi közösségnek tekinthető környezetben él. Spengler terminusát használva Gergő egy kultúrába ágyazott ember, míg az őt megalázók a civilizáció gyermekei. Oswald Spengler ugyanis ezen két fogalom, a kultúra és a civilizáció mint jelenségek egymásutánisága mellett érvel, értelmezésében a kultúrában a lélek megvalósítja lehetőségeit, a civilizáció pedig – mivel már mindent megvalósított – ezért csak utánoz, stagnál, majd megindul a hanyatlás, a leépülés útján.[20]

José Ortega y Gasset 1949 szeptemberében, a megszállt Berlin nyugati felében tartott előadásának kötetté bővített változatában (*Elmélkedések Európáról*) a következőként definiálja a társadalmat: „…társadalmon emberek együttélését értem, szokások meghatározott rendszerében – mert hiszen a jog, közvélemény, közhatalom nem egyéb, mint szokás."[21] Néhány mondattal később ehhez hozzáteszi: „Európa történelmét – mely

20 Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*. Első kötet. Fordította: Juhász Anikó és Csejtei Dezső. Noran Libro, Bp., 2011. 57.

21 Ortega y Gasset, José: *Elmélkedések Európáról*. Ford. Csejtei Dezső és Juhász Anikó. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Bp., 2007. 18.

a nyugati nemzetek megfoganásának, fejlődésének és kiteljesedésének történelme – nem lehet megérteni akkor, ha nem az alábbi, gyökerekig ható tényből indulunk ki; abból tudniillik, hogy az európai ember mindig két történelmi térben, két társadalomban élt egyszerre, melyek közül az egyik kevésbé sűrű, ám tágasabb: Európa; a másik pedig sűrűbb, ám territoriális szempontból korlátozottabb: az egyes nemzetek területe, vagyis azoké a szűkebb kerületeké és régióké, melyek – a társadalom különös formáiként – a jelenlegi nagy nemzetek elődei voltak."[22] Ortega tehát két párhuzamos társadalmat föltételez Európában: egyet, amely a görög kultúrát magába olvasztó római civilizáció, s egy másikat, amely a Római Birodalomba többé-kevésbé betagozódó barbár (zömében germán) népek eredeti kultúrájának hagyatéka. Az első egy globális, egységesítő, birodalmi világképet, a második ezzel szemben egy nagyon is szűkre szabott, akár úgy is mondhatnánk (a szó negatív jelentéstartalmaival együtt és nélkülük egyaránt): provinciális látásmódot jelent. A kettő, persze, óhatatlanul egymásba játszik, kétségtelenül hat egyik a másikára. A történészek régóta olyasféleképpen határozzák meg a középkort, mint egy olyan civilizációs-kulturális képződményt, amely a római világ és a germán törzsek hibridje – beoltva kereszténységgel. Ortega sem mond nagyon mást: szerinte e két minőség nem olvadt össze, hanem két dimenzió gyanánt párhuzamosan létezik a Római Birodalom bukásától a huszadik századig. Európa társadalmának eme Janus-arca pedig sok-sok jelenségre szolgálhat magyarázatul: arra például, hogy miként lehet ez a kontinens bizonyos kérdésekben, illetve egyes korszakokban olyan meglepően egységes, máskor ezzel szemben olyan ijesztően széttagolt és ellenséges. Emellett elfogadható érveket nyújt az elmélet az Európai Egyesült Államok irányában ható erőkre – ugyanakkor azokra is, amelyek ellene munkálnak. Igen ám, de van itt valami, ami – minden átgondoltsága, adekvátsága ellenére – kilóg ebből a rendszerből. Nem azért, mert az elmélet rossz, hanem azért, mert ez a valami ki kell, hogy lógjon – egyszerűen abból az okból, mert Ortega nézőpontja nyugati nézőpont. És Kelet-Közép-, illetve Kelet-Európa ebben a perspektívában többnyire csupán érintőlegesen, ráadásul erős torzulásokkal jelenik meg. A Nyugat nem képes értelmezni Európa Lajtától keletre eső vidékeit – hasonlóan ahhoz, ahogyan a klasszikus kor

22 Ortega y Gasset, José: i. m. 18–19.

görögjei nem tudtak a polisztól különböző állami berendezkedésekkel mit kezdeni.[23]

Kelet-Közép-Európa viszonya ambivalens mindkét föntebb leírt Ortega-i történelmi térrel / társadalommal. Ennek a földrajzi egységnek nagy része összehasonlíthatatlanul rövidebb ideig állott római fennhatóság alatt, mint a nyugati és déli területek. Még Pannónia volt a leghosszabb ideig római provincia, ám a latinizálódás itt sem történt meg, sőt: el sem indult. A hagymázas dákó-román-elmélet ugyan azt állítja, hogy Dacia provincia őslakói – a világtörténelemben példátlanul rövid idő alatt – beolvadtak a náluknál összehasonlíthatatlanul kisebb létszámú birodalmi hivatalnok- és (ráadásul valószínűleg nagyrészt nem is itáliai eredetű) katonarétegbe, ez az elképzelés azonban oly sok sebből vérzik, hogy aligha vehető komolyan. Helyesebben tesszük, ha a tényeknél maradunk, s ez esetben azt kell mondanunk: az északi, a déli, a keleti szlávok, a bolgárok, a magyarok és a románok elődei az Ortega által említett két társadalom, két történelmi tér közül az elsőnek alapjául szolgáló római civilizáció világképével csaknem egy évezreddel később kerültek közelebbi kapcsolatba, mint azon népek ősei, amelyek napjainkban a kontinens nyugati és déli vidékein élnek. Mikor pedig kapcsolatba kerültek, ez a világkép már erősen torzult; olyan mértékben, hogy akár azt is mondhatnánk: nem egészen azzal kerültek nexusba, amelyikkel a nyugati népek. Ez nem jelenti azt, hogy a szlávok, magyarok, bolgárok és románok társadalmára valamilyen formában ne volna igaz az Ortega-i kettősség, azt azonban minden bizonnyal igen, hogy egészen más módon az. Ráadásul ezen a ponton további szétválasztás szükséges: a csehek, szlovákok, lengyelek, horvátok és magyarok a Nyugat-Római örökséghez, a római katolicizmushoz csatlakoztak az első ezredforduló környékén, míg a szerbek, bolgárok, románok és oroszok az addigra Bizánccá változott Kelet-Római hagyatékot ötvözték saját ősi társadalmi struktúráikkal. Tehát nem megalapozatlan azt állítani, hogy a római gyökerű társadalmi komponens

23 Arisztotelész *Politikáj*a kizárólagosan a polisz viszonyaival foglalkozik – maga a politika szó önmagában is egyedül a poliszra utal, semmiféle más államiságot nem von tárgykörébe –, s a szerző hiába élt egy éppen kialakuló világbirodalom szívében, erről egyszerűen nem vesz tudomást. Mintegy másfél évszázaddal később Polübiosz megkísérli bemutatni Róma birodalommá növekedését, de a városállam fogalmi hálójától ő sem képes szabadulni. Újabb kétszáz esztendő elteltével Plutarkhosz nagyszerű történelmi biográfiákat ír, ám meg sem kísérli átfogó értelmezését nyújtani a polisz kereteit addigra szétfeszítő, Impériummá növekvő római államiságnak.

vonatkozásában három fázisról[24] beszélhetünk: az első fázis az Ortega által jellemzett Nyugat, ahol a népesség alapja a latinizált őslakosság és a germán jövevények; a második Kelet-Közép-Európa, nagyrészt szláv eredetű népeivel, valamint a magyarokkal, míg a harmadik Kelet-Európa és a Balkán az ilyen-olyan szlávokkal és az elszlávosodott bolgárokkal, valamint románokkal. Nyilvánvaló, hogy e három fázison belül sincs egység (a Nyugatból például sok tekintetben és különösen a középkor végi, kora újkori fejlődési irányok miatt erősen kilóg az Ibériai-félsziget és Dél-Itália), azonban nagy valószínűséggel ez a három fő viszonyulási módozat a Római Birodalom örökéhez. És ez a három fázis a közösségek fölszámolódásának vonatkozásában is megkülönböztethető és megkülönböztető momentum: az első fázisban tűntek el először a közösségek, majd a másodikban, végül a legarchaikusabbnak tartott harmadikban.

Tömörkény korára a második fázis is eljutott már a kultúra leépítéséig, a közösségek (s velük a kultúra) eltünedeztek, fölszívódtak, s az egyén és társadalom között növekedett az űr, a civilizáció uralma alá hajtotta az életet. A civilizáció pedig nem gondol a közösséggel, de nem csak a közösséggel nem gondol. Száz évvel a *Valér a földbe megy* után a fogyasztói társadalom (amely a civilizáció legfejletteb és alighanem végstádiuma) fölgyorsult mindennapjainak öntudatlan, a napi problémákon túl (és azok mögé) egyetlen pillanatig sem látó materializmusa, primitív, szükségleti utilitarizmusa nem tűri meg az intellektuális gondolkodást. A fogyasztói társadalomban élő emberek túlnyomó többsége úgy élte le az életét, hogy míg lélegzett, érzett, járt-kelt a világban, látott ezt-azt, aközben egy percig sem gondolkodott. És a gondolkodás szóban esetünkben különösen fontos a szó töve, vagyis a *gond*. Hiszen pontosan ez az, amit a modern Nyugat modern polgára a leginkább kerülni igyekszik az életben! Nem *filózik* hiábavalóságokon, a színháztól kabarét vár, a zenétől bódulatot, a tévétől műizgalmat, kábítószert, sekélyes pletykát. Kerüld a kényelmetlenséget, annak mindahány formáját! – így is megfogalmazhatnánk korunk egyik legfőbb parancsát. A fő cél a kényelem, s ha ennek elérése egyfajta együgyű magatartást igényel, ám legyen! Heideggerrel szólva: „a jelenvalólét

24 A fázis kifejezést abban az értelemben használom, hogy a hagyományos értelemben vett civilizációs fejlettség mely fokán áll, mely fázisában van az adott régió. Ilyen értelemben nyilván a Nyugat a legfejlettebb, majd Kelet-Közép-Európa következik, Kelet-Európa és a Balkán pedig az utolsó helyre szorul.

menekül önmaga mint a tulajdonképpeni-önmaga lenni-tudása elől, menekül a metafizikai és egzisztenciális kérdésfeltevések elől."[25] A kérdésfelvetés ugyanis gondolkodást (értsd: kényelmetlenséget, erőlködést) feltételez. Nem véletlen, hogy napjainkban tájainkon valódi kérdések ritkán hangzanak el. Ehelyett a legtöbben kétely és kritika nélkül fogadják el a készen kapott konzerv-feleleteket, valóságnak vélik az elfedéseket, álproblémákon, kirakatbonyodalmakon rágódnak, sodródnak a felszínen, akár a folyóba tört faág.

A hajdani faluközösségben élő emberek azonban nem menekülhettek a valóság elől: gondjuk volt a valóságra. Egészen más módon, ahogyan nekünk, mai városi polgároknak. A város ellátórendszerei bonyolultnak tűnnek, ráadásul senki nem is akarja megmagyarázni a működésüket, ahogy nincs is kinek, mivel senkit sem érdekel. A mai városlakót nem izgatja, hogyan kerül a boltba az élelmiszer, a benzin a benzinkútra, a ruha a plázába. Valahogyan ott terem, ez a lényeg. Elvégre a pénz is valami virtuális huncutság folytán keletkezik az ember számláján, talán az utalások szimbolikus misztériuma által. A bankok páncéltermeiben (ha még vannak egyáltalán) már nem állnak hegyben a bankókötegek, a tőzsdék működési mechanizmusait talán a brókerek sem értik, csak használják. A modern városi ember nem érti a rendszert, amiben él, mégis jól elboldogul benne. A tradicionális falvakban szigorú kauzalitás uralkodott. Nem vitatom, persze, hogy a városokban sincs ez másképpen, pusztán annyit állítok, hogy a jelenkori városlakó nem látja át a közvetlen életterében munkáló okokat és okozatokat, egyszersmind nem is érdekli, hogy vannak-e ilyenek, avagy nincsenek; a hagyományos közösségben élő ember azonban értette azt a mikrokörnyezetet, ami körülvette.

Mindemellett azt is állítom, hogy Tömörkény szóban forgó novellájában mindez benne van. A kultúra ütközik meg a civilizációval ebben az írásban, s bár úgy tűnik, vereséget szenved, egy magasabb, emelkedettebb szinten elégtételt nyer. Haladékot nem. Megmenekülni nem fog. De hogy erkölcsileg magasabb rendű, az nyilvánvaló.

Amiképpen az is nyilvánvaló, hogy erre egy néprajzi leírásokat adó, mintegy dokumentáló „néprajzi író" aligha lenne képes. Tömörkény ennél egyértelműen jóval több. S bár témáit valóban a nép köréből veszi,

25 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp., 1989. 217.

mégsem nevezhető egyértelműen és tisztán népi írónak sem, nem tekinthetjük kizárólag az irodalmi népiesség képviselőjének. Ebben a tekintetben is sokkal összetettebb alkotó, mint ahogyan az irodalmi köztudatban él.

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN MAKÓI EMLÉKEI

A vén akácok árnyékát, a nagy öregek múltját, a nagy írók könyveit, a kimagasló életműveket nem szabad elfelejteni. Tömörkény István Szeged, a szegedi nagytáj, Makó, a Tisza- és Maros-mente régiójának írója. Juhász Gyula a *Széphalom* című szegedi folyóirat 1927. 4–6. számában írta: „Tolsztoj egy új […] könyvében említi Tömörkény egyik novelláját a nazarénus negyvennyolcas honvédról és idéz belőle, […].” Tömörkénynek Juhász Gyula is nagy tisztelője volt. Kortársa, Karl Kraus osztrák író, a bécsi *Fackel* című lap szerkesztője az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb írójának tartotta Tömörkény Istvánt és előadókörútjain egy Tömörkény-novellát is szerepeltetett. Krúdy Gyula pedig így búcsúzott Tömörkénytől:„[…] Ő még látta a kanyargó Tiszát, a boldog parasztot, az áldott búzaszemet, az erőt osztó napsugarat, termést fakasztó tavaszi záport:- még látta és megírta a boldog Magyarországot. […] Az Alföld felett álomként tűnik el a látóhatár felé egy fehér kócsagmadár. Ez volt Tömörkény lelke.” Tömörkény, fiatalkori nevén Steingassner István diákkorában három évet töltött Makón. Családjuk a Korona-szálló épületében lakott, édesapja, a püspökségtől bérelte a Korona nagyvendéglőjét.

Tömörkény hét novellájában és az *Önéletrajz* című írásában a régi Makó él. Tömörkény hét makói élménykörre épülő novellát írt (*Makói harc, Az öreg Posonyi, Öreg búcsús, Koldusdiákok, A fórum, A nagyvíz, Gül Baba zarándokai*). Novelláiba szőtte megélt és hallomásból származó emlékeit. Szájhagyományban őrzött anekdotákból írta meg rövid történeteit a főtérről, a makói első szódavízről, a városon átutazó török zarándokokról. Élményeit művészi módon rögzítette a szegény sorsú diáktársakról, a szegedi árvíz bús előérzetéről. Emléket formált a makói anekdoták egykori eseményeiről, a régiek emlékezetéről, a városi emberekről.

Tömörkény életművén belül a hét írásnak a „Makói városnovellák” gyűjtőnevet adtam. A hét novella és az *Önéletrajz* című írás a kisvárosi

élet ritmusát, kedélyes érzelmi-szellemi légkörét idézi. Bemutatásukhoz az olvasónapló és az esszé műfaját választom.

A makói harc című novella a szódavíz makói megjelenését kísérő helyi anekdotikus hagyománnyal tart kapcsolatot. A Szuszogónak nevezett makói városrészen termett szőlő nedűjét szódavízzel elegyítő italozási szokások az első makói szódagyár nyereségét gyarapították vagy inkább a hirtelen születő konkurencia, a második makói szódagyár tulajdonosának bevételét emelték? Akkoriban a makói városháza órája mindig fél ötöt mutatott. Erre a tényre épül az anekdota. A városháza álló órája a szódavíz korabeli mozgó árképzését fondorlatos módon befolyásolta? Tömörkény novellájában emlegeti a Szuszogóból az arad-csanádi vasút által kiszakított területet, a Szuszogó borait, a Gaál- és Gömöri-kereskedésben kapható Szalay-féle műborgyártás tanát. A makói harc című novellában anekdotikus elemekből szövődő elbeszélés, visszaemlékező történetmondás érvényesül.

Az öreg Posonyi című novella Mária Antoinette egyik naiv mondását idéző anekdotával kezdődik. A fikció és a történelem összjátékában a párbeszédek teszik hitelessé azt, ami valaha megtörténhetett. Mária Antoinette a nép szegénységéről, éhínségéről „a népnek nincs már kenyere" szavakkal kapott tájékoztatást és így kérdezett vissza: „Miért nem eszik a nép kalácsot?" Tömörkény novellahősét, Posonyi alakját számos makói anekdotában megőrizte az emlékezet. „Az öreg Posonyi, akiről szó van, nem naivságból, hanem keserű humorból vágta oda a hatvanas években ínség idején a makói népnek:

– Ha nincsen kenyeretek, ebadta, egyetek kalácsot, ebadta!"

Makó városa befizetetlen adóval tartozott a császári összbirodalomnak. A kormányzás követelte már a pénzt, erre Makó deputációt küldött Bécsbe. A makói küldöttségben „[…] benne volt vezérül Posonyi Ferenc, mellette Basa György bíró és Nagy János, a városgazda." Felkeresték Bécsben Pálffy Móric helytartót. Mondták neki nagy tisztelettel: „[…] engedjék el azt a pénzt, különben elpusztul a nép." Tömörkény így mutatja be az öreg Posonyi véleményét: „Ő maga különben nem sokat tartott Pálffyról, mert egy ideig biztos volt a császári kormány alatt (de hamarosan abbahagyta)." Az adó visszafizetésére a helytartó tíz esztendő haladékot adott. Az 1860-as években Posonyi Ferenc nem volt hivatalban. Gyakran a háza

ablakában könyökölt, szemlélődött. Csak később vállalt közhivatalt. Az 1870-es években Kisokos Molnár János javasolta őt a makói polgármesteri székbe. Meg is választották. Ezután Posonyi Ferenc hangját gyakran hallották a makói piacon, mert a városháza polgármesteri szobájából dörgő hangja lehallatszott a piactérre. Még a Korona nagyvendéglő előtt is mondogatták az emberek:

„– Haragszik odafönt a vén Posonyi, csinálja a rendet."

Abban az időben talán csak Kabai tiszteletesnek volt hozzá hasonlóan erős zúgású hangja. Ha ők együtt anekdotáztak, a környezetükben majd' megsüketültek az emberek. Az öreg Posonyi vérbeli adomázó volt. Indulatai néha elragadták, máskor meg megbántódott érzékenységgel reagált a városházán ellene szóló bírálatokra. Tömörkénynél olvassuk: „Valami tizennégy évig volt polgármester, s az ő régi módja szerint kormányozta a várost, újfajta szabályokkal és papirosbölcsességgel nemigen törődve. A nyolcvanas évek közepe után kezdték támadni a rendszerét." Kisokos Molnár János a városházi gyűlésen bántóan bírálta Posonyit. Tömörkény írja: „Annyira ment a megbántódása, hogy még a városból is elköltözött. Fölment Budára lakni, ott halt meg néhány esztendő múlva." Évekkel ezután még számos róla szóló adoma keringett Makón. Posonyit polgármester korában sokszor hívták lakodalmakba és ő szívesen ment mulatni. Saját szolgálatára a városházáról szokott magával vinni két hivatalnokot. Az egyikkel mindig kedvelt régi nótáját daloltatta:„Ez a világ egy nagy csárda, de tágas…" A másiknak pedig olyan nagyokat kellett lódítania, hazudnia, hogy a társaság elámuljon a valótlan történeteken. Az öreg Posonyi rendszerint ez után szólalt meg. Anekdotázó szenvedélye fölerősödött, mesélőkedve öblös hangján hömpölygött a társaság kíváncsi tagjai felé. A makói „játszi néphumor" a kísérőket Posonyi kutyáinak nevezte.

Az *Öreg búcsús* című novellájában Tömörkény a régi Makó környéki embert, az öreg Sárkány ruházatát is megörökíti: „Fekete felsőruha van az ősz emberen, fekete csontgombokkal, a nyakán fekete selyemkendő, a kalapja kissé széles karimájú, olyan juhászos formára van az eleje lehúzva - bizonyos, hogy Makó tájáról való az ember." A novella az életmódszervező értékek, a szokások változásáról is tudósít: „Nincsen-e rokonod, akit még sohasem láttál, hanem csak úgy az öregek beszédéből tudod, hogy az is rokon? A látogatások, fölkeresések szokását utóbb a levélben való érintkezés

váltotta fel, majd meg az is elmúlt. Jó, ha egy-egy kurta üdvözlet esik újév idején, de már szokás, hogy alól is megváltják magukat az emberek, mert unalmas. Már a legkurtább levél is hosszú, s helyüket a távirat foglalja el, ami még a kurtánál is rövidebb. Minél üzletibb a világ, annál hidegebb a benső élet. Az emberek járnak városokban, ahol ismerőseik, rokonaik, barátaik vannak, elmennek a házuk előtt, de nem szólnak be, mert ha betérnek, mégiscsak le kell ott ülni, vagy másfél órát beszélgetni – pedig ez nem lehetséges, az idő pénz, és sok a dolog… Már csak így módosabb, öreg gazdaemberek azok, akik a látogatások régi szokását tartják, mint most Sárkány is e. Erre járt, hát betér." Sárkány, az öreg búcsús különben nem a makói havi búcsúra jön a fekete Máriához, hanem augusztus első vasárnapján a Porciunkula-búcsúra látogat a városba. A Makó környéki öreg búcsús Mária tiszteletére Loretoba és Rómába Ankóna felé hajón szokott menni.

A *Koldusdiákok* című Tömörkény-novellában makói élményeket felidéző visszaemlékező rész is olvasható: „Kicsi, kis gimnázium, oly kedves rá emlékezni. Pedig minden órán felelt ott mindenki: a negyedik osztályban csak kilencen voltunk diákok. Reggel, ahogy mentünk fel télen, aki legelsőbb felért, az gyújtott be a kályhába." A visszaemlékezés megrázó epizódja a Makón tanuló, hátsóudvarban bérelt, fűtetlen kamrában lakó két szegény sorsú vidéki diákról szól.

A fórum című novella az 1870-es években vasárnap délelőttönként a város főterén, piacterén időző makói nép szokásait örökítette meg. Makón jelentős napilap ekkoriban még nem volt. Tömörkény így jellemzi az időszakot: „Még Szegeden is csak az árvíz előtt pár hónappal támadt egy napilap, azelőtt a hírre szomjas közönség megelégedett egy hetenként háromszorossal. Patriarchális régi világ volt, pedig úgy tetszik, mintha most lett volna." Tömörkény leírja a Makó főterén, a fórumon vasárnaponként összegyűlt emberek ruhaviseletét. „A makói nép abban az időben tiszta fekete ruhát viselt. Télen-nyáron ugyanazt a posztóból valót, a nyári »liszter« csak később került divatba. Öregebb gazdák subában mentek föl a fórumra, s itt-ott idősebb embereken már föltünedezett a fekete télikabát, azzal az asztrakánnak nevezett birkaprémmel a nyaka körül, amiből később európai úri divat vált. De a legénynép meg a fiatal gazdanép subát viselni öregesnek tartotta, a télikabátot, mint a gyengülés jelét viselni

restellte: ugyanazon egy szál rend ruhában állt a fórumon meleg nyáron, mint hideg télen is."

A fórum a városi bérház előtt volt. A fórum területe az 1910-es években már aszfaltos, de az 1870-es évek közepén még csak kövezet borította. Az itt vasárnap összegyűlt, békésen beszélgető embereket az egyik esetben gyalogrendőrökkel, majd lovas rendőrökkel akarták szétkergetni. A legények nem mozdultak, hiszen vasárnaponként apáik, nagyapáik is a makói fórumon találkoztak már időtlen idők óta. Ünnepnap, vasárnap mise idején, amikor a selyembe öltözött misére igyekvő lányok a főtér mellett haladtak el, a makói főbíró elrendelte, az ácsorgó legények puskás hajdúk őrizetében söpörjék végig a fórumot. A legényeket megszégyenítették és mivel ez a lányok szeme láttára történt, szerették volna örökre elfelejteni.

A nagyvíz című novella az 1879-es szegedi nagyárvíz makói környezetrajzát is érzékelteti. Tömörkény családja, azaz Steingassnerék Szegedről 1877-ben Makóra mentek át lakni. Tömörkény így emlékezett erre az időre: „Ott jártam iskolába, s hetvenkilenc tavaszán a harmadik gimnáziumi osztály közepét tapostam. Kis algimnázium volt, a reformátusok tartották fent, a négy osztálynak igazgatóstul együtt csak négy tanára volt. De abból is egy egyúttal pap is volt, Szalárdy Antal tiszteletes úr. Ha a tiszteletesnek délután el kellett menni temetni, akkor már valamelyik osztály tanár nélkül maradt. Ilyenkor engem küldtek le az első vagy a második osztályba, hogy tartsam meg az órát, azaz, hogy húzzam ki az időt a négyórai csengetésig. E megtiszteltetés kedves anyámékat boldoggá tette, én pedig szigorú igyekezettel tanultam, hogy méltó maradjak a bizalomra. […] Makón szerettem lenni, mint gyerek . […] A pajtások között jó cimborák, az iskolában kedves lelkű tanárok, s a kávéházban, ha nem volt lefoglalva az asztal, szabad volt billiárdozni: mi kell gyereknek egyéb?"

Az 1879-es nagy szegedi árvíz előestéjét eleveníti fel a novella. Szeged felől rossz hírek jártak. Azt is mondták, Szeged elveszett, az árvíz mindent eltöntött. Vihar volt Gergely napján, iszonyatos szélvihar Makón is. A nagypiac körüli házak tetejét tépdeste a szél. A novellában így írja le serdülőkori emlékeit Tömörkény: „Letettem a könyvet, s kimentem a kávéházba. Az urak az emeleti kaszinóba járván, a város egyetlen kávéháza a jómódú polgárság gyülekezőhelye volt. A makói népviselet tisztes feke-

te ruhájába öltözött gazdák, nagy tajtékpipájú zsidó gabonakereskedők, néha egy-egy ősz szakállú török zarándok, aki Gül Baba felé való budai útjában pár napra megpihent, ez volt a kávéház rendes esti képe. […] A szomszéd város nehéz sorsa mély kedvetlenséggel töltötte el a népeket. Valami különös megilletődés volt ez. Szeged még állt, de már mindenki sejtette, hogy ezen a viharos, süvöltőszeles éjszakán el fog veszni. […] Ezen az éjszaka csakugyan elveszett Szeged. Másnap kora reggel már tudtuk. Makó ugyan akkor még meglehetősen távol esett a forgalmas világtól. Vasútja nem volt, a Maroson gőzös nem járt, ma sem jár. Kocsival közelebb útja lett volna a tápai kompon át Lele felé, de arra a rossz út miatt nem járt senki. Inkább a másik úton jártak, Torontál megyén keresztül."

A tizenhárom és fél éves kis Steingassner-gyereket, későbbi nevén Tömörkény Istvánt, édesapja az öreg Sándor kocsissal szekéren küldte be Szegedre, hogy az ottani rokonokon segítsen, hozza át őket Makóra. Meg is találta egyik rokonnénjét, de ezt a választ kapta tőle: „–Eredj csak haza, fiam. Mondd meg otthon, hogy amíg itt minden össze nem dűl, addig én innen nem megyek el sehova." *A nagyvíz* című novella a Makót Szegeddel összekötő úton menekülőkről, a víz alá került Szegedről döbbenetes képet fest.

A *Gül Baba zarándokai* című Tömörkény-novella így kezdődik*:* „Olvasom, hogy a budai öreg török szent sírjához újra zarándokolni kezdenek a mozlimok, hogy térdre boruljanak az ódon falak előtt." A nyitó mondatok az egyes családnevekben fennmaradt török szavakról, a budai török kőemlékekről, a török korra visszamutató szegedi papucskészítésről, a szegedi Hóbiárt basa tetteit megörökítő szájhagyomány apró tényeiről szólnak.

A novella így folytatódik: „Csak a budai török szenthez, a Gül Babához való zarándoklás maradt hosszú ideig, bár ugyan ma már ez sem látszik. De még gyerekkoromban is járták ezt a hosszú utat öreg török búcsúsok, a nagy turbánban, kopott, prémes kaftánban, bugyogóban. Lehet, hogy most is járják, de már vasúton, még a hetvenes évek végén is azonban gyalog tették meg a hosszú utat a törökök. […] Temesvár felől Szegedre jövet kerülő volt Makót is útba ejteni, de azért csak arra jártak, mert háromszáz év előtt ez volt a rendes útja, s az öreg búcsús szemében azóta nem változott semmi. Csendesen, békésen jártak, szótlanul szívták

a kiscsibukot a kávéházban, s ha mint gyerek, kíváncsiságból körülöttük settenkedtem, a kezüket szeretettel nyugtatták meg a gyerekfejen. Szegedről Budáig szintén csak azt az utat használták, amelyik hadiországút volt az idejükben. […] Az egykori községek és út helyén puszta volt, a ridegbarom legelt rajta, de ő csak arra ment, hogy micsoda térképpel vagy útmutatóval, ki tudná megmondani."

A novella cselekményében Csizmás János esete tárul fel Gül Baba török zarándokával. A nagytermetű Csizmás János borgőzös hangulatban volt, „állt benne az ördög" és ahogyan belépett a makói csárdába, rögtön kötekedni kezdett a sarokban meghúzódó, csibukozó öreg török zarándokkal. Még rajtuk kívül egy helybéli számadó gulyás ember is ott múlatta az időt a csárdában. Csizmás János duhajkodását a számadó gulyás nem nézhette jó szemmel. Megvédte a török zarándokot. Zaklatóját, Csizmás Jánost ajtóstul dobta ki a csárdából. Aztán odalépett a török zarándokhoz és ezt mondta neki:„[…] engöm mög Öreg Kara Török Mihálynak hívnak… Úgy is írják a nevemet."

Önéletrajz című írásában Tömörkény az 1870-es évekre így emlékezett vissza: „[…] már Makón vagyunk, apám ott nagyvendéglős, én a református kis gimnázium tanulója. Kedves emlékek fűznek oda még most is".

A Steingassner család 1880-ban költözött vissza Makóról Szegedre. Az egykori makói diák 1884-ben indult el az írói pályán. A huszadik század első két évtizedében a makói élményekből született novellák sorra megjelentek. Ekkoriban már széles körben kibontakozott Tömörkény elbeszélő művészete. Képzelte-e, sejtette-e valaki, hogy a makói kisdiákból író lesz és közel harminc év múlva még Tolsztoj is nagyra becsüli majd a Tömörkény-novellákat? Tömörkény István három évet töltött Makón. Iskolatársai, barátai révén ismerkedett meg a jellegzetes makói észjárással, a parasztpolgárok, hagymakertészek városával, a makói mentalitás- és értékvilág hétköznapi képviselőivel. Az élmények térbeli-időbeli kompozíciója az emlékezet rostáján átesett dolgokról szól.

Irodalmi emlék- és környezetmemória. A makói városnovellák helyszínein az emlékeihez mindig hű Tömörkény szellemét idézem fel. A makói Tömörkény utca Kálvin utcára néző sarkán állok és a református templomra és a hozzá tartozó régi oskolára pillantok. Három éven át ez volt az író fiatalkorának egyik helyszíne. A fiatal Steingassner István,

azaz Tömörkény, a kisdiák már újra a makói utcákon bolyong? A Korona nagyvendéglő felől jön, a fehérre meszelt megyeháza felé tart, majd a Hunyadi utcán megy végig, hogy átlépje a református templom melletti régi oskola küszöbét. Amikor vége a tanításnak, sétálni indul. Útközben látja a régi Makót. Tovább megy a belvárosi katolikus templomhoz, hogy megcsodálja a kőképet. Felnéz a magas oszlopra helyezett Mária-szoborra. A vendéglős fia leül a makói árokpartra és így dalol: „Mikor a betyárok világbúl kimúlnak / Gazdag kocsmárosok kódusbotra jutnak, […]" Még a Szegedi utcai fából készült Nagy-híd korlátjának is nekitámaszkodik. A Nagyér medre fölött elmereng a múltakon. Hallja, a Maroson öt vízimalom ütemesen, tompán zakatol. A Maros-parton és a környező Tisza menti vadvizek tükrén szétszórja sugarát a holdvilág. A nádasok rejtekéből fehér kócsag képében Tömörkény lelke ismét az égre száll. A „célszörű szögény embörök" írója a szeretett táj világába visszajár.

MONOSTORI IMRE

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A „NÉPISÉG”

Heltai Gáspártól Weöres Sándorig

A teljes szétszóródás veszélyének érzete a trianoni sokk után meghatározó jelentőségű volt a fiatal Németh László alakuló világszemléletében. A kohéziót, a lehetséges „nemzet-ragasztó” képességet, a magyar öntudatot újjászőni képes leghatékonyabb erőt a magyar kultúrában, azon belül a magyar irodalomban látta. Kritikusi működésének ezzel összefüggő lényege a magyar irodalomtörténet újjáértékelése: a mindenkori „sorskérdésekre” rezonáló, ugyanakkor az esztétikailag is jelentős művek és életpályák előtérbe helyezése. Azt is mondhatnánk, hogy ez az eltökéltség és a protestáns életszemlélet tette őt kritikussá, elhivatott gondolkodóvá. Hiszen a kibontakozó életpálya egyes szakaszainak időrendje szerint legelőször kritikusként lépett fel, méghozzá szokatlanul egyértelmű iránymutatással és elhivatottság tudattal. Hiába nyerte meg a *Nyugat* novellapályázatát 1925-ben, máris bejelentette Osvát Ernőnek, hogy nem novellista, hanem a „magyar szellemi erők organizátora” kíván lenni. S innentől kezdve ennek a pályának az egyik fő ága ebben az irányban erősödött és hajtott a magasba: nemcsak nemzedékének, hanem a 20. század magyar irodalmának is egyik legnagyobb kritikai esszéírójává vált.

„Nép és író” és „Faj és irodalom”

Ez a fajta kritikusi attitűd nem kerülhetett meg olyan – nem mindig az esztétikai vizsgálódás, hanem a társadalmi és irodalmi diskurzusok gyakori témájaként előtérbe kerülő identifikáló erejű és lényegű kérdésekben való állásfoglalást és ennek további szellemi gondozását, mint például: létezik-e sajátosan magyar, sajátosan „faji” princípium; egyáltalán, mi a faj, mi a nép; hogyan integrálható a paraszti kultúra, lehet-e „parasztból

író", mi a „népi irodalom", ki a népi író és így tovább. S a szemlélődő utókorból is föltehetünk egy szorosan ide kapcsolódó kérdést: vajon népi író volt-e Németh László? A fiatal Németh írói világában a húszas évek végén jelentek meg a „nép", a paraszti kultúra, a vidék Magyarországa sorsával kapcsolatos gondolatok. S ez idő tájt tette első gondolatkísérleteit arra vonatkozóan, hogy – nem mentesen Szabó Dezső szellemi hatásaitól – formába öntse, ami a „fajiság" fogalom tartalmából számára a legfontosabb volt.

S ugyanilyen odafordulással gondolkodott sokat az íróság mibenlétéről is. Az írói szerep, az írói foglalkozás szerinte vállalkozás. Legelső tanulmányainak egyikében (*Móricz Zsigmond*, 1926) el is magyarázza ezt az állapotot. Ekként: „Öröklött képességei: az alkat; gyerekkorának emlékezet népesítő élményei: a szülőföld; az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé örökődni és a hatni benne." (Közel áll ez a szemlélet a H. Taine által is rögzített determinánsok hatni tudó szerepéhez.) Emeljük ki és helyezzük egymás mellé az írót kiformáló meghatározó determinánsokat ebből a definícióból: alkat, szülőföld, nemzet, kor. Azaz: lélektani (alkat), szociológiai (szülőföld), történelmi (nemzet) és társadalmi (kor) tényezők teszik az írót íróvá. S ugyanebből a tartalmilag teljes meghatározásból érthetjük meg leginkább Németh Lászlónak a népiséggel, a népiességgel, a paraszti kultúrával, a népi mozgalommal, a népi – urbánus vitával sőt az irodalom szerepével, hivatásával kapcsolatos gondolatrendszerét is.

A Társadalomtudományi Társulat 1927. december 23-i ülésén *Faj és irodalom* címmel adott elő. Definíciós prezentációjának nyelvezete jellegzetesen Németh László-i: metaforikus színesség, költői erejű meggyőzés. A korabeli napi írói-közösségi nyelvhasználat aggálytalanul ontotta a „faj" kifejezést, s csak kevesen gondolkodtak el annak lényegi és pontos tartalmán. Németh ezek közé a gondolkodók és leírók közé tartozott. Szóban forgó esszéjében meggyőző és színes körülírását adja a fogalomnak: „Szintézis eredménye a faj. Történelmi és társadalmi erők préselik egy musttá az egy présbe hullott emberszőlőt. E préserők közt a nyelv a leghatalmasabb. A nyelv a gulyás alá eresztett lé, amely lehetővé teszi, hogy egyik táprész anyaga a másikba ivódjon, átjárja, s hozzáadódjék annak a nyers ízéhez. […] A másik hatalmas összehozó erő: a sors. […] A közös

sors körülbelül azt jelenti, hogy ha baj van Hencidán, baj van Boncidán is. […] Még a nemesi kutyabőr sem olyan mindent elválasztó szakadék. […] S végül itt állt, s ha igaz, most is ott áll a fövő gulyás fölött az Isten kuktája: a nemzeti kultúra is." A kultúra, amely „meggyorsítja az elszigetelt törzsek anyagcseréjét, tudatosítja közös sorsukat, s egy színörvénybe kavarja a lappangó, sutban álmodó színeket."

A következő általa vázolt problémakör ebben az esszében a *tehetség*, az írói kvalitás mibenléte. Nos Németh László – rövidre zárva – azt állítja, hogy éppen „a tehetség fejezi ki a fajt". S létezik a „faji stigma", amely a magyar irodalomban is végigvonult. S ez a tehetség a népből fakadt mindig. „Két egysorsú, egyfájdalmú és egykincsű testvér ők: a magyar tehetség és a magyar nép." A magyar tehetség a magyar népre hasonlított mindig. Nyelvében, hangulatában, érzéseiben, mindenben. S Németh László fölvázolja itt a magyar költészet legjelentősebb alakjainak karakterszíneit, amelyben már csírájában ott van a későbbi „mély magyar" vonulat jelzése: ez a Katona-, Madách-, Berzsenyi-, Kemény- Ady-féle súlyosan sötét színezet. (A másik két fő vonulat a Csokonai-féle incselkedő, pajkos líra valamint a „magyar fatalizmus" költészete: Arany és Móricz műveiben.) Petőfi kivétel mindezen vonulatok alól: őt a szabadság fölsejlő lehetősége emelte *a legnagyobb magyar költővé*. Máris itt a következő fogas kérdés: ki számít magyar költőnek? Németh válasza határozott: nem „a vér vegyészei" döntik ezt el, hanem a szellemi környezet, amelyben felnőtt. Magyar az, aki „a magyar fajiság terében nőtt fel, akiben a dolgok magyar mitológiája él, magyar az, ha Hrúz Máriának hívták is az édesanyját." Alighanem ez a legfontosabb mondata, megállapítása ennek az esszének, melyhez Németh László egész munkásságában mindvégig ragaszkodott.

A *Napkelet* 1928. februári számában közölt *Népiesség és népiség* című esszéje fogalomtisztázó gondolatkísérlet volt, rövid áttekintése e kavargó fogalmak valóságos értelmének, jelentőségének. Felidézi a népiesség és a századfordulós modern magyar irodalom csatározásait, s arra a következtetésre jut, hogy „az egész magyar társadalomnak egyetlen rétege van, ahol a magyar poézis számba vehető érceket találhat: a föld népe". S vallja, hogy a magyar költészet „legnagyobb képviselőiben mindig népi volt". Berzsenyi, Csokonai, Katona, Petőfi, Ady a magyar költészet fő vonulata. A népiség: „a magyar költészetnek és a magyar népnek ős egymásra utalt-

sága: természeti igazság. Nagy magyar költő csak az lehet, aki a magyar eredetiség medencéjéből meríti meg a maga eredetisége korsaját."

1929. február 27-én a Bartha Miklós Társaság *Magyar föld* estjén *Nép és író* címmel bevezető előadást tartott, amelyben a „magyar föld népe" sanyarú sorsát ecsetelte, s megpróbálta fölhívni a magyar írók, a magyar értelmiség figyelmét a segítségnyújtás lehetséges módozataira. Mindenekelőtt diagnózist adott. Első mondatai – mintegy vészjelzésként – így hangoztak: „A magyar föld népe két kultúra közt lebeg. Régi rítusát megbontotta, s nem talál új fegyelmező szertartásokat." A régi falu menthetetlenül bomlik, a föld népe „válságos éveit éli". „A falu bomlik, az író ül s néz, fájdalmasan és tehetetlenül. Csak ő tudja, mit dob el a nép. Csak ő tudja, mit kéne kapnia. Régi adósa ő e népnek." Azaz: máris megjelennek Némethnél a szolidaritás odaadó reflexei: az önéletírásából is jól ismert érzelmi kötődései, felelősségvállalási érzései s racionális megfontolásai a „föld népe" iránt. Ám nemcsak egyéni, személyes indíttatás ez a kötődési hajlandóság, hanem együttérző belátása a magyar irodalmi kultúra természetes hajlamának, vonzalmának a „nép" sorsa iránt. Mert hiszen ő maga is odatartozónak érzi magát a magyar szellem sok évszázados történetének nyomvonalába, amelyben az írók minden időben kötelességszerűen vállaltak szolidaritást a „magyar nép" iránt. Mert hiszen, mint írja: „Nem élt nagy magyar író, aki tanítványa ne lett volna a népnek, amelynek tanítója lett. Csak az epigonok irodalma volt *népieskedő*, de aki itt mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt. Heltai Gáspáron kezdve, aki szász létére felnőtt korában tanult meg magyarul, s prózánk egyik első mestere lett, Adyig, aki Nyugat zsilipjeit metszette át, minden nagy írónk ennél az óriás, kollektív kemencénél melegedett. A falu volt a lelkük otthona, s különféle poézisük atyafisága. […] Ki segíthet a magyar népen, ha nem a magyar író? Ki virraszt fölötte, ha nem ő?" Látni való tehát, hogy az elkötelezettség nem csak szándéka, hanem erkölcsi indíttatása is: a magyar írónak történelmi jelentőségű és hagyományos feladata a néppel törődés, sorsa jobbulásának segítése.

Csakhogy – újabb kérdés – ki a nép? Mi a nép? A nem városiak? A falvakban élők? A parasztság? Melyik rétege? A húszas évek végén Németh László a „nép" fogalmát nem szociológiai szempontból közelíti meg, hanem történelmi-„faji", másképpen fogalmazva: nemzetkarakterológiai

nézőpontból vizsgálja, tárgyalja. Azaz nála nem vagy nem csak a *paraszti* kultúráról van szó, hanem a nemzeti jelleg kereséséről, annak mibenlétéről, tartalmáról, „színeiről". A *Népiesség és népiség* című írásában leírta ugyan a „paraszt" szót, ám itt is történelmi távlatba helyezi a nemzeti kultúrát, a nemzeti irodalmat, melynek kincseit évszázadok alatt rakosgatták, illetőleg szedegették össze a tehetségek. (Sok egyéb forrásból is táplálkozva.) A *Nép és író* című esszében arról is értekezik, hogy legjelesebb írótársai „nagy magyar szintézisről" álmodnak, ami azt is jelenti, hogy Németh László számára (már ez idő tájt is) a népiség nem cél, hanem lehetőség; nem végpont, hanem szerencsés kiindulópont egy összetettebb, gondolatilag megemelt, egyetemes irányú és érvényű *nemzeti* irodalmi kifejezés- és magatartásforma felé.

Esztétikai értelmű, jellegű megfontolásai ugyanezt a gondolati irányt követik. A *Nyugat*ban 1931-ben futó cikksorozatából e tekintetben *Az irodalom önkormányzata* című rész kínálkozik szemléletes példának. „Egy valamirevaló műalkotás – írja itt – társadalmilag sohasem lehet közömbös. […] egy műalkotás nemcsak a mű problémáit, hanem virtuálisan az egész világ problémáit is megoldja: határozott álláspontot szuggerál olyan dolgokkal szembe is, melyeken talán írója sem gondolkozott." E a kiterjesztett értelmű „népi író" legszebb példája Petőfi Sándor, aki nem a magyar paraszti kultúra képviselőjeként lépett a magyar irodalom legnagyobbjai közé, hanem így: „Kora sodrába szökik, s egyéni küzdelme egy-két csapás után a kor hősi küzdelme." (*Jelszó: Petőfi,* 1934) Vagyis: azonnal tudott azonosulni a *nemzeti* korszellemmel, küzdelme általános és egyetemes célokat fogalmazott meg, nem pedig (vagy nem csak) történelmi-faji életérzéseket. (Ebből a felfogásból sorolta egy másik kategóriába a századelő zsidó magyar íróit, akik bár értékes irodalmat hoztak létre, nem tudták kifejezni ezt a nemzeti korszellemet.)

„Sznobok" és „parasztok"

A „népi – urbánus" viták és szembenállások egyik forrpontján, 1934-ben tette meg Németh az egyik legfontosabb közérdekű hozzászólását ebben az áldatlan perpatvarnál jóval mélyebb szellemi törésben. Nem volt ez a cikk, a *Szobok és parasztok* hirtelen felötlő felismerés, annál inkább szer-

vesen kinövő gondolat a húszas évek végi „készülődés” nyomán. Fontos már a cikk bevezetője is, amely a kultúra fogalom tartalmát világítja meg. „A kultúra egy nagy néptest életében kialakult szellemi és erkölcsi szokásjog: ízlés, etikett, gondolkozásmód, amelyben éppolyan otthonosan kell éreznünk magunkat, mint a bőrünkben.” Európa keleti népeinek életében kétféle kultúra létezett (létezik): „fenn az idegen iskolát járt keveseké, s lenn a magára hagyott néptesté.” Megvolt ez az ellentét a magyar irodalomban is, ámde – s ez a gondolat a legfontosabb itt – „Balassi, Zrínyi, Csokonai, Széchenyi, Petőfi a bizonyság, hogy a magyarság legnagyobb alakjaiban ez az ellentét mindig fel tudott oldódni, s az európai látókörű magyar volt az, akiben hazai sors és hazai jelleg a legnagyobb lélegzethez jutott.” A századelőn is megvolt ez az ellentét: Ady, Móricz, Szabó Dezső az egyik oldalon, Babits, Kosztolányi, Szekfű a másikon. „Az ellentétnek az az elfajulása, mely ma a sznobok és parasztok harcában tárul elénk, az utolsó évek szégyene, s a nemzeti tudatfosztás legfrissebb és legbántóbb tünetei közé tartozik.” Az újságcikk folytatásában – parodisztikus eszközökkel is – Németh jellemzést ad e kétféle csoport viselkedéséről, magatartásáról, ideáiról. A „paraszt” fogalmat idézőjelben használja, amivel elkülöníti ezt az „őstehetség” réteget a hagyományos paraszti világban élőktől. A célba vett réteg a föld humuszát szagolgatja, nem vásárol nyugati könyveket, a föld szellemét idézgeti, melytől a nép megváltását várja s amely pótolja a műveltséget. Majd a valódi paraszti osztályról beszél. „A magyar parasztságban szunnyadhat rendkívüli érték és tehetség – írja –,ezt az értéket munkával kell kibányászni, s a tehetségnek éppúgy meg kell járni a tehetségek kapaszkodóját, mint a nemparasztnak, s végül is nem a parasztság, hanem a képesség, készültség és munkabírás számít. Nagy hiba a paraszt-tehetségeket e kapaszkodó feléről istenállatságuk bűvszavával leszédíteni. Minél kisebb egy nép, annál több szemének, fülének kell lennie; minél vékonyabb szálból sodorták életét a párkák, annál tökéletesebb képének kell lennie a világról. A tájékozódás a nagy népeknél fényűzés, a kicsinyeknél életösztön. A paraszt-mitológia épp ezt az ösztönt zsibbasztja el.”

A kulcsfogalom ebben az egész cikkben az „európai látókörű magyar”. Aki se nem „sznob”, se nem „paraszt”. Hanem: nemzeti és európai értékű és érvényű „népi” író.

E fenti gondolatkör közvetlen előzménye 1932–33-ból való: Szabó Pál *Békalencse* című regényéről szólva megjegyzi, hogy „egy írót mint parasztot lőni be az irodalomba: sértő az íróra és sértő az irodalomra. Az író nem a származásával akar író lenni, s az irodalom nem engedheti, hogy azzal legyen." 1933-ban egy Móriczról szóló írásában (*Visszatekintés. 5. Móricz Zsigmond és az őserő*) általánosabb érvényű gondolatra bukkanhatunk: „a Lajtától keletre […] a szellemi térképen is szemben ülnek kelet és nyugat: van egy irodalom, amely Európára, s van egy irodalom, amely a nemzet lappangó erőire hivatkozik, s a két irány csak ideig-óráig forrhat össze egy-egy szerencsés alkotóban." Ennek a jelenségnek az okát és magyarázatát abban látja, hogy míg a nyugatot átjárta a görög-római- keresztény kultúra egyetemessége, addig keleten „ott a nemzete humuszában álló Dosztojevszkij-fajta író, aki hisz a kihasználatlan kultúr-csírák jövőjében s eltolja Nyugat gyámkodó kezét". A gondolat kiteljesedésével a *Magyarság és Európa* című könyvében (1935) találkozunk, ahol a népi mozgalom „születési hibája"-ként említi, hogy „sok a megállt, elakadt, zavaros fejű". Jóllehet megnyilvánulásaik mögött „ott az igazság és a szociális helyzet nyomása", ám „minden megnyilatkozásukban ott a határoltság, szegénysség, fejleszthetetlenség". Szemben az „urbánus" írókkal – nagy részük esszéista, tanulmányíró –, akik „ebben az évtizedben a magyar szellem érzékszervei; rajtuk át szivárog be hozzánk a háború utáni Európa, ők emlékeztetnek rá, hogy kultúránk leánykultúra, mely testvéreitől elszakadtan lesüllyed, elparasztosodik."

Szorosan kötődött még a *Sznobok és parasztok* című cikkéhez egy másik: az *Őstehetségek és fogalomzavar* című (ugyancsak 1934-ből). Nem tagadja ennek az „őstehetség" embertípusnak a valóságos szerepét, jelentőségét a tudományban és a művészetben, ám igazában arra a jelenségre keresi a választ, mi az oka annak, hogy ennyire megugrott a számuk és ennyire népszerűek lettek például az őstehetségnek kikiáltott parasztfestők. „Mi a következménye annak, hogy az őstehetségek ma ennyire elszaporodnak? Az, hogy egyre több a két kultúra között lebegő ember." Láthatjuk ebből a megállapításból azt is hogy a húszas évek végén megtalált gondolat érvényes a harmincas évek közepén is. A föld népének „két kultúra" közötti lebegése az egyik leginkább nyugtalanító közéleti problémája Németh Lászlónak. A festő őstehetségek kiállításának megtekintése

után ekként vonja le a gondolati általánosítást. „A nép lelkesedik azért, amit felülről kap, s csak nekünk fáj, hogy népiességéből kivetkezik. Századunkban, mely a két kultúra elkeveredésének a kora, a nép a friss erőt és az új mohó kíváncsiságot hozza, és a műveltek művészetének, a Bartókoknak kell gondoskodniok, hogy az új, közös kultúrában, mely a keveredés után kialakul, ott legyenek majd a százados népi sors ízei." Fontos pillanat ez: Bartók nevének a megidézése, hiszen majd az ötvenes-hatvanas években Németh László egy egész kultúramodellt épít fel, jelöl meg és értékel a magyar költészet és irodalom kívánatos kiteljesedése útjaként.

Népi és nemzeti

A negyvenes évek elején elsősorban mint nemzeti érzület és mint az értelmiségi társadalom Németh László-i utópiájának az egyik alapkérdése vetődött fel a „népi" íróság, egyáltalán a „népiség" problémája. (Kiegészülve azzal, hogy megkísérli fölrajzolni a népi mozgalom történetét is.) 1943-ban a *Magyar Csillag*ban folytatásokban jelent meg hosszabb tanulmánya *Népi író* címmel. Ennek a tanulmánynak az az újdonsága, hogy Németh László itt főképpen szociológiai, társadalomkutatói szempontokat, illetve megfogalmazásokat érvényesít. Ezzel pedig eléri azt, hogy a korábbi, történelmi-faji (nemzetkarakterológiai) szempontjait kiegészítse, ezáltal pedig a problémakört a maga viszonylagos teljességében mutassa meg.

Karakteresen követi továbbá egy korábbi kritikájának főbb állítását szociologikum és esztétikum lehetséges kapcsolatáról. Még 1936-ban együtt méltatta Tamási Áron, Illyés Gyula és Veres Péter egy-egy művét *Emberek a nemzet alatt* összefoglaló címmel. „Kevesen mutattak még rá – írja itt –, hogy esztétikum és szociologikum a nagy művekben mennyire összenőtt. Ha a remekmű nem volna szociális tett is, bizonyára százszor annyi remekmű volna a világon." A remekművek új „emberflórákat" fedeznek föl, „fölmérnek egy 'szociális tüneményt' és kötelezővé teszik." A remekműben „egy ki nem fejezett embercsoport néz szembe élményével, s lappangó igények foglaltatnak új ízléskódexekbe". Ebben a fejtegetésében Németh László plasztikusan megjelöli az irodalmi alkotás általa képviselt ideáját, felfogásának lényegét: az együtt, egyszerre fölfedező, ugyanakkor

kódexbe foglalható (mivel szociálisan törvényszerű) emberi (individuális és közösségi) sorstörténetek magas esztétikai színvonalon történő megfogalmazását. Ezek *a nagy, kiemelkedő művek* (mint például az *Antigoné*, a *Roland-ének* vagy a *Werther*) már nem pusztán egy szűkebb közösség számára érvényesek, hanem részei az adott nép, nemzet irodalmának és – értelemszerűen – a világirodalomnak is.

Ez az igénybejelentés a harmincas évek közepén a fentebb említett három „klasszikusan" népinek nevezett, így besorolt magyar íróval és egy-egy jelentős művével kapcsolatban fogalmazódott meg. Azaz Németh László a népi irodalomtól nem várt kevesebbet, mint nemzeti értékű és érvényű művek létrehozását. A *Jégtörő Mátyás*, a *Puszták népe* és *Az Alföld parasztsága* című munkák fölfedező ereje – mondja itt – a nemzet alatti népréteg közel hozásában, bemutatásában rejlik, művészileg magas (Illyés esetében tagadhatatlanul remekmű) színvonalon.

Már a népi írói mozgalom hanyatlásának, bomlásának idején, 1942 nyarán Németh összegező és kijelölő céllal rögzíti a népi irodalom általa megnevezett lényegét. A *Móricz Zsigmond és a betyárok* című esszéjében keserűen szól a népiek körüli (részben a táboron belüli) civódásokról, féleértésekről, torzulásokról és torzításokról. Kifejti azt is ugyanakkor, hogy a „népi irodalom" mint spirituális jelenség is létezik immár mint „a nagy történeti ideák, amelyeket nem emberek csinálnak, hanem ő csinál embereket. Nő az írókban, gondolkozókban s azok ellenére is." Hatásában, abban, amit fölkeltett a népi irodalom már elpusztíthatatlan. Hatására, nyomában igények születtek a lelkekben: „a teljes nemzet álma, amelyben a társadalmi osztályok egymás mellé kerülnek", továbbá: a „létünkben alvó kelet felszínre hozása, egy új szó Európához, a kereszténység megújhodása; olyasmi, mint ami Dosztojevszkijékben nyomult föl nyolcvan éve".

„A népi irodalomnak – mondja ki világosan – ha nem akar elposványosodni, a nemzeti irodalmat kell jelentenie." Hozzáteszi: „nincs az a szellemi érték, amit föl ne használhatna." Nem kell paktumokat kötni a népi írók körébe nem tartozókkal, ámde: „kapcsoljuk be a köztudatba, ami érték bennük. Ennek meglesz a hatása rájuk is." Aligha félreérthető, hogy ebben a gesztusban az „urbánusokhoz" való közeledést, az irántuk mutatott nyitottságot szorgalmazza.

Visszatérve az 1943-ban írt *Népi író* című tanulmányhoz, ebben is szembetűnő a műkritikusi, a szociológiai és az esztétikai szempont együttes érvényesítése mind a művek keletkezésében, mind az értékelésben. Az eszményi cél („nemzeti irodalom") érdekében itt is kritikusan szól a népi írók teljesítményeiről, jóllehet előre bocsátja, hogy felfogása szerint „minden író lehet, sőt tartozna is népi író lenni, s hogy a népi irodalom […] nemzetet csinál, s nem fordított elnyomást".

A népi irodalom legnagyobb érdemét a „teremtő leltározás"-ban jelölte meg: a fölfedezés nagyszerűségében, újdonságában, tragikus szépségeiben. (A nagy, ideáltipikus világirodalmi példák: a halódó francia arisztokrácia megörökítése Proustnál, továbbá a *Thibault család* leltárkészítése a francia nagypolgárságról.) Tamási, Erdélyi, Sinka, Veres, Szabó Pál egyszerre volt fölfedező és leltározó az elmúló paraszti világról. Ámde sok népi írónkból hiányzik a „felülkerekedés mohósága", a már fölfedezett szellemi javak asszimilálása. Olyan is van köztük, aki, ha „a fölülkerekedést túltanulásban és túltermelésben nem győzi, annak könnyebb utat kínál az osztálypolitika". (Például Darvas József és Nagy István.)

A népi irodalom képviselete – folytatódik a tanulmány – két körből, részből tevődik össze: a népből jött írók műveiből, hiteles beszámolóiból, valamint a városi értelmiség egyes íróiból. (Hiszen ábrázolni lehet kívülről is, továbbá: „Minden írónak joga van az egész nemzeti vagyonra".) A nem közvetlenül paraszti-falusi közeggel bíró népi írók közül Féját, Kodolányit és Gulyás Pált emeli ki. A nagy összegező Illyés Gyula, aki ritka, nagy erejű „beolvasztó tehetség." Szellemi „szerző ösztöne" páratlanul fejlett és mohó. Rácegrespusztától Párizsig, Párizstól a *Nyugat*ig, földrajzilag pedig Párizstól az Uralig.

A népi irodalom témazavaraként említi, hogy a mozgalom voltaképpeni elindítói, a rossz közérzetű tanult emberek, a városi író értelmiség körében nincs egy sem, aki saját rétegét fedezte volna fel, s írta volna meg maradandó értékkel. Hiány az is, hogy ennek az egész szellemi körnek „még mindig nincs meg a »műveltség normál«-ja. […] A népi mozgalomnak évek óta ez a fajta európaisága ellankadt." Németh László itt két nagy leckét ad fel a „műveltségszervezőknek": az elavult „modern nyugat" helyett az egész, a teljes „európai műveltség"-et, (beleértve az antik korokat és népeket is), másfelől: „még jobban bele kell kapaszkodni a ma-

gyar tájakba, a magyar jellegbe, a környező népek életébe". Mert a népi irodalom „értékes hazai növény […] a világszelekkel együtthajlongó. Ha védeni s nevelni tudjuk: egy nemzet is elfér az árnyékában."

„Mélymagyarság" „magyar műhely", „bartóki modell"

Németh László az 1956 nyarán írt *Magyar műhely* című esszétanulmányában utal arra, hogy közel négy évtizeddel korábban Szabó Dezső egyik *Nyugat*-beli tanulmánya ütötte le benne azt az akkordot, melynek nyomán rádöbbent, hogy „a magyarságnak van egy szinte tengermélyi értékes, kárhozó rétege. Berzsenyi, Katona, Madách Kemény!" És persze, akiről ez a Szabó-tanulmány szólt: Ady Endre. Ők tehát a „mély magyarok" legjellegzetesebb megtestesítői, akikről azóta sokszor, például az 1939-ben írott, nagy vihart okozó *Kisebbségben* című kis könyvében is beszélt. (A mélymagyarság időben a modernizáció előtti korok kultúráját, valamint – ezzel együtt – a szociológiai-társadalmi értelmű mélység összekapcsolódását jelentette Némethnél.) S ez a közel negyven éve született élmény folyamatosan inspiráló erőként maradt meg a gondolkodó Németh László eszmeköreiben. Hiszen hódmezővásárhelyi tanárkodása idején (a negyvenes évek közepétől) is vissza-visszatért a „keleti lélek" (sok esetben ez a „mélymagyarság" egyik jellegzetessége, illetve megjelenési formája és a „nyugati módszer" (a racionális, tudományos gondolkodás) szintézisének lehetséges megmutatkozási formáira. Mégpedig mint magyar *műhelyben*, műhelyekben mint szimbolikus alkotó rendszerekben, illetőleg – természetesen – személyiségekben formálódó szellemi erőkre, súlyokra.

1950-ben tanulmányt írt, melynek címe *Az újkori civilizáció műhelyei* volt. Az újkort Galilei korától, az ő tudományos működésétől eredezteti, az „igazi természettudomány" megszületésétől. Ez az új szellem először a tizenhetedik századi filozófiába hatolt be (Descartes, Pascal, Leibniz), majd „a következő nagy laboratórium, ahol az újkori vívmányok készültek a tizennyolcadik századi Anglia" volt. A tizenkilencedik század középső harmadában „a francia irodalom az újkori művelődés leglázasabb és legeredményesebb műhelye". Mígnem a huszadik század „két területen hozott jellegzetes újkori vívmányokat: az egyik a természettudomány, a

másik a homo ludens irodalom". (Pirandello, Gide, Valery, Ortega, Wilde.)

Az ötvenes évek közepén (a súlyosnak tűnt betegsége elől menekülve) *Megmentett gondolatok* összefoglaló címmel vissza-visszatérően esszésorozatban foglalkozott a témakörrel: az újkori civilizáció és benne a kultúra, az irodalom problémái: középpontban a *magyar műhely* sorsproblémáival. Ennek a sorozatnak az egyik fontos és értékes része, darabja a *Bartók és a 19. századi zene* című tanulmány (amelyre lentebb visszatérünk), s ugyancsak ebbe a gondolati rendszerbe sorolható *A líráról* című írása, amelyben sürgeti európaiságunk megtartásának egyik elkerülhetetlen szellemi feltételét: nemzeti mivoltunk olyan mély rétegeinek a föltárását, „ahol a szétágazó sajátságok alatt a közös emberi kezdődik, s így teremti meg a szellemben is a külön fejlődött ősi kultúrákat egybeölelő új civilizáció alapjait. Ha valakinek, a lírikusnak módja van (Ady adott ebből ízelítőt) föltárni, kinyitni lelkében ezeket az eldugaszolt ősi padmalyokat, olyan hangszer-testet szerelni húrjai alá, hogy az egész emberi vele rezegjen". Mélymagyarság, nemzeti és európai (sőt: egyetemes emberi) íme: most is együtt jelenti a valódi minőséget. Az orosz irodalom „óriási sorsajándéka" az volt – fejtegeti a *Tolsztoj inasaként* című műhelytanulmányában ugyancsak 1954-ben –, hogy „az újkori gondolkodás módszerét, szempontjait ő fordította először egy Európán kívüli népre. […] Vagyis a módszer is tökéletes volt, a tárgy is rendkívüli."

És az efféle „ötvözet" valódi súlya már távolról sem csupán lélektani, nemzettudatbeli attribútum, hanem elsőrendűen a modern civilizációban honos műalkotás egyik leglényegesebb esztétikai értékmérője is.

A *Bartók és a 19. századi zene* úgyszintén a *Megmentett gondolatok* ciklus része, s ugyancsak 1954-ből. A nagy zeneszerző fő karakterjegyeként azt emeli ki, hogy őbenne – akárcsak a költészetet naggyá tevő franciákban – „a teremtő művésznek és a kitartó, leleményes tudósnak […] az egyensúlya oly mértékben volt meg, mint […] egyetlen magyar emberben sem." Az ő számára a parasztzene nyitotta meg „az Európa alatti zene" világát. „Zenéjével így mélyebbre szállt a »nemzeti«-nél, oda, ahol népi, anélkül, hogy jellegét elvesztené: a közös »emberi«-hez közeledik." Előttünk áll tehát a „keleti lélek" (a „mélymagyarság", a mély paraszti kultúra) bartóki terepe, lehetősége, forrása. A tudósi módszer pedig Bachot

idézi: a polifóniában hozzá megy vissza, a „zenei szerkesztés nagy matematikusához", „akin át, mint tárt kapun megint egy Európán túli (nem Európa alatti, de Európa-mélyi) zenei világ néz ránk. Mert a kontrapunt: a helyreállítani próbált nedvkeringés az európai fejlődés törzse s azon át a távoli gyökerek felé."

Értelmezési lehetőségek

Ha megpróbáljuk lefordítani az esztétika nyelvére e képletes „Bartók modellt" (hisz Németh László is megvallja, hogy számára Bartók „inkább jelkép, mint zenei élmény"), akkor mind a „keleti lélek", mind a „nyugati módszer" kritériumaként az „egyetemes" fogalmát kell valamiképpen odakapcsolni mindkét oldalhoz, fogalomhoz. S föl kell tennünk azt a kérdést is, vajon miben rejlik az irodalmi kifejezésforma egyetemessége? Hogyan értelmezendő a „magyar műhely" tartalma, s benne a „keleti lélek" és a „nyugati módszer" összetalálkozása, harmóniája? Ezek a fő megválaszolandó kérdések mind az 1956-ban írt Gulyás Pálról szóló tanulmányban, mind pedig a *Magyar műhely* összefoglaló igényű esszében. Az előbbiben a tekintetben von párhuzamot *Ady és Gulyás Pál* között, hogy a huszadik század első felében őbennük volt a legtöbb az „artézi elemek" bőségéből. Gulyás Pál „úgy volt népi, hogy azt a közös emberi »magmát« kereste, amelyhez az jut el, aki a maga s más népek népiségében elég mélyre ás". Ez tehát a „keleti lélek" Gulyásnál, ám a „nyugati módszer" mibenlétére nem ad választ Németh. Vajon azért van ez így, mivel már az Adyval párhuzamba állítás is merész hipotézis volt? Nemigen, hiszen ebben a fölvetésben nem kettejük költészetének súlya, jelentősége a téma, hanem Gulyás kétségkívül tudatos és koncentrált érdeklődése a mély európaiság iránt.

A *Magyar műhely* első témaköre a műhely fogalom meghatározása. E szerint a műhely legfontosabb és legjellegzetesebb ismérve a közös feladat. Ebben az értelemben voltak a magyar irodalomnak is műhelyei – a „testőr" íróktól kezdve végig a reformkoron, s műhelynek tekinthető a *Nyugat* fordítói iskolája, majd az esszéíró nemzedék és a népi szociográfiai is. Ámde ezeknél a köröknél „a cél majdnem mindig valaminek a pótlása volt, az észrevett lemaradás után a lépések meggyorsítása". Másfelől:

„a magyar irodalom inkább egyes tehetségek láva-ömlésében mutatta fel erejét s lehetőségeit s nem nagy, korszerű feladatok megoldásában vívmányait". Egyik műhelyben sem volt olyan különleges feladat, „amely a rendelkezésre álló nagy tehetségeket az egész világot érdeklő vállalkozásba kapcsolta volna". A „nyugati módszer" mibenlétéhez ebben a tanulmányban is általánosságban közelít Németh László, amikor arról szól, hogy az újkor története nem más, mint a „természettudomány módszereinek" a „behatolása művészet és élet különböző területeire". Természettudományos módszerként pedig „az elemzés szellemét, a jellegzetes nyugati gondolkodást" jelöli meg. S a példa életmű, „az alkotás, amely a »módszert« s a »lelket« új, szerencsés kapcsolatban mutatja fel": ismét, e tanulmányban is Bartók Béla munkássága.

Huszadik századi irodalmunkban – folytatódik a gondolatmenet – is volt néhány fontos alkotó, aki a Bartókéhoz hasonló szintézis felé tört: „a magyarságban megtalált Európa (vagy legalább újkor) alatti anyagot az új nyugati eszközökkel feldolgozva s megemelve a magyar zenét s költészetet jövőnk fegyverévé s a világ közkincsévé tenni." Mindenekelőtt Ady Endre. De bizonyos vonásaiban Móricz, Erdélyi, Sinka, Tamási és Kodolányi is. Még közelebb került ehhez a szintézishez Illyés Gyula.

A magyar vers útja című, 1957-ben írt tanulmányában összegzésként arról beszél, hogy bár a magyar költészet elvégezte, amit Kelet-Európában el kellett végeznie, irodalmunk egésze mégsem vett részt tehetségei szerint az európai fejlődésben. A kortárs magyar költészet legnagyobbjaiként Weöres Sándort, Pilinszky Jánost, Juhász Ferencet és Nagy Lászlót jelöli meg. „Weöres Sándor lírája […] mutatott példát rá, hogy a nyugati törekvések vakmerő követése s az Európa alatti világ fölidézése milyen természetesen és termékenyen találkozhat egy magyar lírikus világában." Nagy László költészetében másképp van ott a bartóki hagyomány: „az ő népisége […] nem a parasztosztály reprezentálása a költészetben, mint a mi kortársainké volt, inkább a nyelv ősi, közösségi emlékeinek az ébren tartása a népi ritmusokon, fordulatokon át."

Végül is Németh László nem tud minden tekintetben megnyugtató választ adni vagy éppen a teljességet reprezentáló mintát mutatni az „irodalmi népiség" huszadik századi nagy alkotóinak műhelyeiből: a „bartóki modellnek" irodalmi megjelenéseiről. Hiszen már az Ady-nemzedék nagy

költőiben szétvált a „geológiai mélység", valamint a tudatos, sőt tudósi kísérletező kedv: „az irodalmon meditáló elmélet". Annyit mindenestre megenged, hogy ennek a két műhely jellemzőnek a találkozása ebben az (akkor) új költői nemzedékben mintha kezdene helyreállni. A magyar vers útja talán legfontosabb gondolataként arra hívja föl a figyelmet, hogy a jelzett két terrénum „szimbiózisba is léphet – hozzá igen termékenybe. Ezt épp minekünk, magyaroknak illik tudnunk: hisz Bartók zenéje is ott bontakozott ki, ahol a huszadik századi zene atonális törekvéseibe a régi parasztzene meglepő összhangzattani ösztönzései beszívódtak."

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Németh Lászlónak a népiség gondolattól a „magyar műhely"-ig ívelő több évtizedes eszménye mindvégig eszmény maradt. Azonban olyan idea, amely a legnagyobb és legértékesebb teljesítményre sarkall mint feladat, s amely valójában a világirodalom remekeit jelenti mint műalkotás. A Bartók életművében („műhelyében") megvalósult „keleti lélek" és „nyugati módszer" teljes és hibátlan szintézisére a magyar irodalomból Németh László nem tudott teljes értékű példát felmutatni. Tehát a „magyar műhely" és a „bartóki modell" mint eszmény s mint feladat jelenléte, megvalósulása az irodalomban bizonyítatlan hipotézis maradt. Számára ez a hiány-érzet mindvégig gyötrő érzés volt, hiszen – láthattuk – mint kritikus, esszéíró és irodalomtörténész – Ady Endre, Szabó Dezső és Babits Mihály ösztönzései nyomán – élete során oly gyakran és oly nagy hittel s meggyőződéssel keresett utat, keresett példákat, mintákat. Lehetséges azonban, hogy ez az út az irodalom mindennapi valóságában nem létezett, például azért, mert ebben az elsődlegesen nyelvi kultúrában – a zeneihez képest legalábbis – már a közös képlet meghatározása sem könnyű feladat. A csak hasonló vagy halvány párhuzamok pedig nem bizonyítanak törvényszerűséget.

Mindazonáltal Németh László megfogalmazott egy érvényes igényt, valamint egészséges nemzeti irodalmak esetében természetes törekvésként élő feladatot, amely nélkül a szellemi értelemben vett európaiságunk csak álom vagy frázis marad. Még pontosabb, ha ekként fogalmazunk: európai magyarságunk. A *Magyar műhely* című esszétanulmányának a befejező

mondata metaforikus érvényűvé tágul, amikor arra figyelmeztet, hogy „aki ebbe az új műhelybe igazán mesterként tud beállani (akár lesz hatása, akár nem), egy új világ törvényhozójának érezheti magát, s nem is szólhat máshoz, csak nemzetén át az emberiséghez".

S az összegzésen túl: népi író volt-e Németh László?

A fent vázoltak összességét tekintve nem kizárt, hogy válaszolni lehet erre a kérdésre. Egy kései írásában (*Előszó.* In *Sorskérdédek*) Németh László némi méltatlankodással jegyezte meg, hogy nagyot tévedtek, tévednek azok, akik őt a népi mozgalom ideológusának tartották, tartják. Képtelenség volt – írja – „ezt a mozgalmat a Gömbösével összehozni, de tulajdonképpen ugyanilyen hiba volt engem mint a népi írók ideológusát emlegetni. A népi írók jó részének nem volt ideológiája, s az enyém teljesen idegen maradt a számukra. Ezt mentségükre el kell mondanom." Ezzel szemben Illyés Gyula a hetvenéves Németh Lászlót ünneplő köszöntőjében úgy látta, hogy a „népiesség" (Illyés ezt a fogalmat használta) olyan, a kor által megszabott feladat volt, amely partizáncsoportszerűen működött „a magyar irodalom, a magyar szellem, a magyar föld függetlenségének védelme" érdekében. S ennek a mozgalomnak „a lelke" Németh László volt. (*Németh László szerzői estjén az Egyetemi Színpadon.*)

Mindkét nagy szellem a tényleges valóságot idézte itt föl, csak éppen más nézőpontból: Németh László közvetlenül valóban nem volt agitatív vezéralakja („ideológusa") vagy résztvevője a mozgalomnak, ám erős szellemi kisugárzása, írói világa révén alapvetően befolyásolta azt. Egész életműve egyik fő, máig ható értelme s érdeme éppen ez volt.

MEDVIGY ENDRE

SINKA ISTVÁN – SZÁRSZÓ ÉS A NÉPI MOZGALOM KÖLTŐJE

Sinka István, a balladás Fekete Bojtár a szilaj pásztortársadalom megkésett hírnökeként a bihari és békési puszták nincstelenjei közül emelkedik a magyar irodalomba. Híven az otthon maradottakhoz, ő a legszegényebb paraszti rétegek szószólója, hivatott népi énekese. Atavisztikus emlékező, aki a történelem előtti időket is felidézi versében, ugyanakkor korszerű költő, akinek ösztönös irodalmi törekvései szürrealisztikusak és expresszionisztikusak. Számos versműfajban, sőt prózában is maradandót alkotott – lapozzuk fel társadalomrajznak is beillő önéletírását, *A Fekete Bojtár vallomásai*t –, mégis balladái a legkiválóbb írásai, amelyek etnográfusaink szerint Arany János balladáihoz és a székely népballadákhoz mérhetőek. Népi gyökerű költészete társadalmi jellegű, lázadó indulata szociális eredetű. Hívő református költő. Munkássága a népi írói mozgalom elidegeníthetetlen része. Útja – hite szerint – rendeltetésszerűen vezet Balatonszárszóra. Bizonyságul vegyük sorra fontosabb állomásait.

Az *Új Parasztnál* és az *Ekénél*

Elsőként említem, hogy dr. Püski Sándor az akkor Vésztőn nagy szegénységben élő, paraszti munkát végző, nagycsaládos Sinka István korai verseivel először 1933 januárjában találkozott. Ekkor jelent meg az *Új Paraszt*, a világnézeti kulturszemle első száma, Püski Sándor, Számadó Ernő és Galicza János szerkesztésében, benne a társadalmi poklokat járt költő régi, levert parasztfelkelést felidéző, lázadó versével: *Dózsa koronázása*. Ez a forradalmi hang tovább zeng Sinkában az 1943-as Szárszói Találkozóig, sőt azon túl is. Az említett periodikum időközben címet változtatott, a „korszerű paraszti írásokat és képeket" tartalmazó februári-márciusi új

szám megnevezése: *Eke*. Püski Sándor és szerkesztőtársai ebben a lapszámban újabb mozgósító erejű Sinka-verset közölnek a himnuszos ciklusból, melynek címe: *A harc felé*.

A *Szabadság*nál

Az irodalmi szegénylegények szerveződő szabadcsapata 1932-től Bajcsy-Zsilinszky Endre új hetilapja, a *Szabadság* körül csoportosul. 1932. május 1-jén Féja Géza itt teszi közzé Sinka István első két himnuszát, a *Napimádó*t és az *Új dal magyar mezőn* címűt: „Új költőt mutatunk be a *Szabadság* olvasóinak. Szegény alföldi juhász, de versei és prózája, melyek hozzám kerültek, azt bizonyítják, hogy igen-igen gazdag, mert valóban költő. Szabó Pál és Sértő Kálmán után, íme, új igazolást küld számunkra a magyar paraszt." Az első jelentkezést, a bemutatkozást rendszeres munkatársi kapcsolat követi: a *Szabadság*ban 1935 szeptemberéig huszonegy Sinka-vers lát napvilágot, nagyobbrészt himnuszok. A költő ugyanitt közreadott prózai írásai, köztük Dózsa Györgyöt ébresztő rebellis cikkei is figyelmet érdemelnek. (*Négyszáz év kiált, Üzenet*…) Ezekben az években Sinka István a *Nemzeti Radikális Párt* aktív tagja. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a nemzeti radikálisok karizmatikus vezetője 1935 nyarán, a *Soli Deo Gloria* református ifjúsági szövetség balatonszárszói telepén, a *Magyar Út* társasnapokon a Duna-völgyi népek bartóki testvériségéről tart előadást. Féja Géza már ekkor meghívott előadó, Kovács Imre felkért hozzászóló. Sinka, a Fekete Bojtár hét évvel később jut el Balatonszárszóra.

A *Válasz*nál

1934 májusában, Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László szerkesztésében indul a *Válasz*, a népi értelmiség folyóirata. Egy évvel korábban, a szeghalmi *Református Péter András Reálgimnázium* adta ki Sinka István első verseskötetét, megjelent a *Himnuszok Kelet kapujában*. Féja Géza előszavában nem fukarkodik az elismeréssel, bátorítja a történelem alatti mélyvilágból érkezőt. Meggyőződése szerint a himnusz népi műfaj. Különvéleményét évtizedekkel később igazolva látja, amikor is, 1976-ban

megjelenik Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése, a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* az archaikus népi imádságokkal. A maga korában a kritikusok fanyalogva fogadták az elsőkönyves őstehetséget. „Istenállat", „himnuszos kanász" – gúnyolták. A *Válasz* 1934 júliusi számában Németh László tört lándzsát a pásztorköltő és első műve felett: „Sinka István verseinek semmi közük a népkultúrához, himnuszai az utóbbi évek szabadvers irodalmának jellegzetes termékei, a földmíves magyart Pesten költött formákon át látja, ha a parasztsorsból származik is, nem felfedezője a parasztságnak."

Sinka István alkotói kiteljesedését követően úgy Németh László, mint a *Válasz* szerkesztősége megváltoztatta véleményét. Sárközi György, a felelős szerkesztője verseket kér a kényes ízlésű esztéták leszólta költőtől és hatot közread lapjában. A hat versből öt 1937-1938-ban jelent meg. Ekkor a *Válasz* a *Márciusi Front* szócsöve. Az *Anyám tánca* a folyóirat legszebb, archaikus néphagyományt őrző Sinka-verse.

Kovács Imre *Híd*jánál

Kovács Imre *Híd*ja, a „magyar fiatalok lapja" a *Márciusi Front* másik jelentős orgánuma. Az ügyészségi zaklatás, a politikai indíttatású bírósági eljárás miatt összesen hat számot megélt *Híd*ban három Sinka-vers olvasható. Szép, nyomasztó olvasmányok. A *Majorudvar* a földmíves leányok és a parasztasszonyok feudális jellegű szerelmi kiszolgáltatottságát panaszolja. A *Vers egy faszoborról* a korgó gyomrú nincsteleneknek követel kenyeret. Az *Ahol virágzott a köles* háborúellenes kiáltás. A táltos hajlamú költő megérezte a közelgő rettenetes világégést, az értelmetlen véráldozatot.

A *Kelet Népé*t alapító három szegénylegény egyike

1935 őszén, Komádiban, a Körös hídján három szegénylegény megalapítja a magyar parasztság folyóiratát, a *Kelet Népé*t. Az első években Szabó Pál és Barsi Dénes szerkeszti a lapot. A harmadik alapító, Sinka István a népi orgánum leggyakrabban közölt költője. Püski Sándor 1935 decemberében figyel fel a pásztorköltő *Kelet Népé*ben megjelent magyar-

ságféltő látomásos versére, a *Karácsonyi pásztor*ra. Üzen Sinkának, majd Békés településen, Püski szülővárosában találkoznak, megismerkednek egymással. Közösen gondolkodnak népi könyvkiadásról és a vágyott szebb magyar jövőről. A póri költőnek 1935 októberétől 1940 májusáig huszonkilenc verse jelenik meg a *Kelet Népe*ben. Jobbára letisztult, érett alkotások: balladák és siratók, látomások és jelenések, dalok. A Fekete Bojtár elsiratja Ács Lajit, Ciberét, Legény Tóth Mihályt, a korán lehulló pusztai csillagokat. Ág Borissal, a mandulaszeművel ébreszti, halál ellen lázítja osztályos társait. *Simon Virág* és Kéri Jankó fekete-piros tragédiáját megénekelve a balladaköltészet újabb magaslatára ér.

1940. január 15-én Erdei Ferenc tanulmányt jelentet meg Sinka Istvánról a *Kelet Népe*ben. Beszédes címe: *A parasztság költője*. A társadalomtudós szól Erdeiből: „A parasztság költői megjelenítése annyira pontos Sinkánál, hogy a parasztság társadalomtana pontonként idézheti egy-egy fogalmi jegy költői formáját. A szociológus ezen az alapon állíthatja, hogy a parasztság költője Sinka, de az irodalomkritikus véleményével rögtön találkozik, mert az viszont azt állapíthatja meg, hogy ezek versek, és aki írta, az költő."

1940 könyvnapján, a *Vád* kötet II. kiadásának megjelenésekor Móricz Zsigmond, a *Kelet Népe* főszerkesztője is felfigyel a sikeres verseskönyvre. „Ennyire őszintén, ennyi diadallal még senki nem mondta ki, hogy indult és érkezett a túlsó partról. Így még nem dalolt az esti szélbe senki angyal faragta furulyán. Ez az ember a síkra rohant, mint folyó a kegyelmes nap alatt, mely felforralta a vérét, hogy költő legyen." – írja, és szívesen idézné a *Pásztorének* mind a hetvenkét oldalát. „Idézném, mint költői remeket, amire pillanatonként azt kiáltjuk: szép."

A *Szabad Szó*nál

A *Szabad Szó* 1938 decemberétől a népi mozgalom és a magyar parasztság hetilapja. 1939. június 29-én, Péter-Pál napján, Makón, a Maroson egy fel-alá vontatott dereglyén megalakul a *Nemzeti Parasztpárt*. A hatósági tiltás ellenére megtartott alakuló gyűlés résztvevői: Erdei Ferenc, Kovács Imre, Sinka István, Szabó Pál… és ötven földmíves. Ettől kezdve a Szabó Pál szerkesztette *Szabad Szó* a *Nemzeti Parasztpárt* hetilapja. 1940-

es évfolyamában Sinka *Vád*járól, az 1942-esben a Fekete Bojtár vallomásairól elismerő kritika olvasható. A *Harmincnyolc vadalmá*t Szabó Pál felelős szerkesztő a *Szabad Szó* 1942. január 25-én közreadott számában ismerteti: „Sinka István a tiszántúli talajból fakadó csudálatos lírája ez egyszer prózai írásokban nyilatkozik meg. Mert valóban az, megnyilatkozás. Nem várt helyeken buzog fel a földből, mint ahogy a reménytelenül sötét éjszakákon megmutatja magát a villanó mécsvilág, vagy a lápon a lidérc, avas bodzafák tövén az elázott kincs. Sinka István a könyv nevéről ítélve ezt a harmincnyolc novellát harmincnyolc vadalmának hitte, szánta. Pedig nem az. Mennél inkább falja, olvassa az ember, annál inkább csudálatos jó ízek gyűlnek össze a szájában. Nincs ezekben fanyarság szemernyi sem."

A Szabad Szó 1942 decemberéig tíz Sinka-verset közöl, 1943-ban a *Szabad Szó évkönyv* még egyet. Ezután elmaradnak a költemények. A parasztpárt lapja 1943 májusában átveszi Sajben András földmunkás Erdélyi Józsefet és Sinka Istvánt bíráló cikkét a *Magyar Nemzet*ből: *Az író ne politizáljon?* Sajben legfőbb kifogása: a két költő radikális jobboldali lapokba is írt. A támadás talán nem indokolatlan, de Sinka esetében megkésett. Ő 1943 márciusában, a *Magyar Élet* folyóiratban, *Hatodosok* tanulmányában elhatárolta magát a szélsőjobboldali sajtótól. Farkas Ferenc a *Szabad Szó* 1943. május 23-i számában, vitazáró cikkében megvédte a Fekete Bojtárt: „… Sinka István költészete el nem vitathatóan egyenes és tiszta vonalú, amelynek minden egyes sorát a parasztsághoz és a magyarsághoz való hűség jellemzi. Éppen a parasztság és a nép íróinak kellene elsősorban megbecsülni a parasztság költőjét, nem pedig történelmi távlatból, elenyésző okokra hivatkozva őt kisebbíteni. A magyar parasztságnak egy Sinka Istvánja van, becsülje meg őt, mert ha sovány kenyeret sem tud neki biztosítani, a legkevesebb, hogy szeretetet, megértést és megbecsülést juttasson neki."

A *Magyar Út*nál

A *Magyar Út* 1934-35-ben a *Soli Deo Gloria Szövetség* folyóirata. A későbbi években is megőrzi kálvinista hátterét, de mindinkább a népi harmadik oldal fórumává válik. 1937-től hetilap. A harmincas években

Pap Béla református lelkész, 1941-től az esszéíró Gombos Gyula szerkeszti. Az ő szerkesztői munkásságától tekinthető a *Magyar Testvéri Közösség* lapjának a *Magyar Út*.

Kárász József 1936-ban *A nép a magyar irodalomban* címmel sorozatot indít. Erdélyi Józsefet Szabó Pált mutatja be a lap olvasóinak. Sinka Istvánról, „a juhászok pennaforgató ivadékáról", a „hárommillió koldus egyikéről" sem feledkezik meg. A *Magyar Út*ban 1936-tól 1944-ig tíznél több cikk méltatja Sinka István munkásságát. Valamennyi közül Veres Péter írása az utókornak is szól, ma is érvényes értékelés: „Sinka azonban nagy költő. Népi klasszikus. Nem volt még itt a magyar földön senki az alulljöttek között, aki tisztább és eredetibb hangon szólalt volna meg, mint ő." 1941. május 29-én a *Magyar Út*ban közreadott, idézett tanulmányában megemlékezik egy későbbiekben inkriminált, a paraszti életforma keserveit felidéző lázadó énekről: „Nemrégiben jelent meg a *Magyar Élet*ben *A kulcsár beszél az új cseléddel* című verse. Egyetlen látomás, reális látomás az egész s fölötte ott leng a magas költészet íze ebben a páratlan hasonlatban: *Hajnal kettőkor fújnak, / Legyek akkor még nem zúgnak."*

A lapban 1936 novemberétől 1943 decemberéig kilenc Sinka-vers lát napvilágot. Gombos Gyula nem hisz Sinka hosszabb, „nem egy szuszra készülő" költeményeiben, ennek ellenére kettőt is közöl ilyet (*Vesszőt táncoltat a sátán* és *Virág ballada*). A *Magyar Út* a negyvenes évek első felében a nemzeti elfogultságtól nem mindig mentes, mégis 1943-ban, a Szárszói Találkozó évében itt újra megjelenhet a pásztorköltő *Vád*-ból ismert, Duna-völgyi szemléletű verse, a *Kicsi nép nagy bánattal*, egy hang a szlovákokhoz.

„A Duna-tájak kínja összekovácsol – ez a motívum cseng ki a versből legerőteljesebben. Ez emlékeztet legjobban a kezdetre: Ady kiáltására a közös bánatról. Sinka azonban pontosabban látja a közös kínt és a közös bánatot: a legszegényebb népi élet síkján érzi és látja ezt nem olyan általánosan, mint Ady. Sinka a csizmások és bocskorosok közösségéről beszél a kínokban, a búban és örömben. Ő hát a Duna-tájat sem látja másként, mint szűkebb dunai hazáját: tengerfenéknek, mely fölött elszaladt ez a hivalkodó, kultúrfölényes, reakciós korszak." – Ez már nem a *Magyar Út*. A szépen induló, önostorozásba forduló értekezés a szovjet megszállás évében keletkezett. (Jócsik Lajos, Magyar szabadság, világszabadság, Móricz Zsigmond Kollégium, Kolozsvár, 1945.)

A *Magyar Élet* folyóiratnál

A *Magyar Élet* nemzetpolitikai szemle 1936 őszi indulásától kezdve a *Magyar Testvéri Közösség* hivatalos lapja volt. 1938-ban a földreformért következetes harcot folytató Matolcsy Mátyás agrárközgazdász a főszerkesztő, 1938 tavaszától 1944 januárjáig Fitos Vilmos a felelős szerkesztő. Az ő szerkesztői tevékenységük eredményeképpen lett magas példányszámú, színvonalas népi orgánum a *Magyar Élet* folyóirat, fitos idején harmadikutas szemlélettel.

Sinka István 1938 nyarától a népi mozgalom különböző árnyalatú sajtótermékei közül legerőteljesebben a *Magyar Élet*hez kötődik. 1944 februárjáig harminckét Sinka-vers lát napvilágot a nemzetpolitikai szemlében. A költő az édes, alulsó Magyarország hányatott sorsú fiairól énekel: Both Pál, Eső-Virág András, Ignát Bence, Kira Péter, I. Nagy Bálint, Papp Mihály, Póri Ábel, Szabó János és Szőr-Tóth Bálint nevét beírja a végtelenbe. Ha László Gyula régész hipotézise hatására az avar-magyar folytonosság gondolata ihleti, akkor sem feledkezik meg a társadalom szociális kivetettjeiről (*Feleljenek az av*arok). Ugyanez a kettősség megtalálható a *Hős katona… hogy is híjják?* című, az erdélyi bevonulást, Észak-Erdély és a Székelyföld hazatérését köszöntő ünnepi versében. Sinka István 1941 nyarán, a nyilasok kisajátítási szándékával szembeszállva itt, a *Magyar Élet* hasábjain siratja el a fiatalon elhunyt, kijátszott Sértő Kálmánt versben (*Jobb lett volna Baranyába…*) és prózában (*Szelíd és egyszerű levél Fiatal Ferenchez*).

A *Magyar Élet*ben olvasható a Fekete Bojtár két legfontosabb tanulmánya. 1943 márciusában a *Hatodosok*ról szólva elhatárolja magát a szélsőjobboldali sajtótól, Matolcsy Mátyás *Új Európá*jától és Oláh György *Egyedül Vagyunk*jától. (Tegyük hozzá Illyés Gyula folyóiratával, a *Magyar Csillag*gal sincs megelégedve Sinka, polgári tájékozódásúnak véli azt.) Az elhatárolódásokon túl a tanulmány a pásztorköltő népi mozgalmon belüli csoportosulásának, a *Magyar Hatodosok Társaságá*nak ésszerű és emberbarát programját is tartalmazza. Innen idézek egy mondatot: „Egyetlen fajtának sem vagyunk ellenségei, de a magunk fajtáját szeretjük legjobban." Sinkát és a harmadik út felé tartó *Hatodosok*at szélsőjobboldali támadások

érik. Gellért Vilmos költő, Sértő Kálmán monográfusa a *Virradat* 1943. április 19-i számában, *Vasárnapi képeslap* című írásában így fogalmaz: „Nyílt színvallást vár tőlük a [szélső]jobboldali írócsoport, mert furcsa színben tünteti fel őket az, hogy a baloldalon dobot vernek, szakszofont fújnak és erre a lipótvárosi zenére bánatos bihari balladát táncol Sinka István."

A Fekete Bojtár sem marad adós, 1943 júniusában a *Magyar Élet* folyóiratban vitriolos tollal támadja és leleplezi a nyilasok zöld és a kommunisták vörös idegenségét.

Darvas József, a költő *Az élők félnek* című „Turul falufüzete" megjelenésekor ismertetőjében igazi nagy költőnek nevezi Sinkát: „Legtöbb versében valami átélt, reális élmény, emlék adja az indítást – de ezek a reális képek mindig az egész magyar nép történelmi sorsát kifejező szimbólumokká magasodnak. Pedig nem szimbolikus költő, csak a saját sorsa sem más, mint örökérvényű példa és ítélet." (Magyar Élet, 1939. október)

Püski Sándor Magyar Élet Kiadójánál

A falukutató írók elleni perek után, a *Márciusi Front* felbomlását követően Püski Sándor *Magyar Élet Kiadó*ja újra közös cselekvésre ösztönzi a különféle politikai irányzatokra tagolódott népi mozgalom majd minden szerzőjét, beleértve az erdélyi, felvidéki és délvidéki rokonmozgalmakat és néhány munkásírót.

Sinka István a *Magyar Élet Kiadó*nál kezdettől fogva megkülönböztetett megbecsülésben részesül. Püski Sándor a sárréti költő minden értékes sorát kiadná, de szép szándéka olykor az 1939 őszén bevezetett háborús cenzúra tiltásába ütközik.

Sinka István gyűjteményes verseskötete, a *Vád*, a népi kiadó legelső könyveként lát napvilágot 1939 tavaszán. A himnuszos korszak után keletkezett érett verseket tartalmazza, szerzője evvel a könyvével emelkedett a népből érkezett írók élvonalába.

A szegényparaszti világ és a pásztorélet búja, bánata és ritka öröme elevenedik meg az olykor még csiszolatlan, de igen erőteljes versekben. Balladák, dalok, hosszú mitologikus költemények, gyönyörű erotikus versek (*Bődi Mariska, Virágbomlás*) és a lázadás énekei váltják egymást.

A *Pásztorének*, a költő versepikai önéletrajza zárja a gyűjteményes kötetet.

Püski Sándor számítása bevált, a *Vád*ból a világháború vérzivataros éveiben még három kiadás kél el. Igaz, mindhárom csak ügyészi csonkítás árán nyomtatható ki. A legdrasztikusabb a cenzori beavatkozás a II. kiadásnál. Hiányzik a *De enyém ám a hősiesség* közbülső versszakaiból egy közel teljes oldalnyi részlet, amelyben a zsúfolt, egészségtelen cselédházak pusztulását kívánva lázít a költő. Az *Adószedés*t, az I. kiadásból ismert forradalmi verset teljes terjedelemben törölte a cenzúra. Az 1940-es csonka *Vád*ban a *Ki tud róluk*, az *Ördögpille pirosba száll* és a *Magyar jelenés* című költemény is csak kényszerű rövidítéssel, magvas társadalmi mondanivalójú, nemzetféltő részletek kihagyásával jelenhetett meg.

A *Magyar Élet Kiadó*nál a *Vád*at újabb Sinka-kötetek követik: a költő földi pokoljárásának könyve, a *Fekete bojtár vallomásai (I-II.),* a *Harmincnyolc vadalma* novellái, *Hontalanok útja* címmel az újabb versek gyűjteménye és a *Balladáskönyv* Muhoray Mihály szövegképeivel.

A görög Aesopus, a francia Lafontaine állatmeséire emlékeztető, Csokonai *Békaegérharc*ára rímelő *Denevérek honfoglalása* 1941-ben jelent meg a *Bolyai Akadémia*, később a *Magyar Élet Kiadó* gondozásában. Vitatható szimbolikája miatt nem aratott osztatlan sikert.

Az 1943-as kiadású *Hontalanok útjá*n a *Vád* után írt Sinka-verseket tartalmazza, az előzetes cenzúra következtében nem valamennyit. A balladák, siratók, látomásos versek és a keserű dalok szépen sorjáznak az új könyvben, de a szociális izzású lázadó énekeket, a forradalmi verseket alaposan megrostálta az ügyészség. Így a *Szent-Mihálykor* (1939), a *Simon Virág* balladája (1940), a *Ha kell, százan aláírjuk* (1941), *A kulcsár beszél új cseléddel* (1941), a *Magyar hatodosok* (1941), *A pór megszólal a magyar úriszék előtt* (1941) és *A vádló hangja* (1942) hiányzik a kötetből. Mindez azért is fontos, mert Sinka István 1943-ban Balatonszárszón elhangzott versei a tiltott, cenzúrázott írások közé tartoznak.

Három *Magyar Élet*-könyvben olvasható méltatás a parasztság költőjéről: Féja Géza *Nagy vállalkozások kora* című, új kiadást érdemlő kitűnő irodalomtörténetében, Juhász Géza rövid áttekintésében, a *Népi írók*ban, és Veres Péter tanulmánykötetében, az *Ember és írás*ban. Üssük fel Juhász Géza irodalomtörténész munkáját: „Sinka félretolja a megszokottat, megy belső ösztöne után, s az a dallam, amely fölszakad belőle, váratlanul

ismerősnek bizonyul – annak az ősibb dallamnak a testvére, amelynek néhány foszlányát Bornemisza Péter ráolvasásai őriztek meg, s némiképpen középkori kódexeink.

Új tartalomban új forma: egész költészetünkben csak Adynak sikerült igazán. Népi költőink közül e téren Sinka áll hozzánk legközelebb."

Sinka István és az 1942-es Szárszói Találkozó néhány előzménye

Budapesten, 1942. február 17-én a *Soli Deo Gloria Kabay Márton köre* szervezésében munkás-paraszt-értelmiségi ifjúsági konferencia nyílik. A megnyitó irodalmi esten, a Kálvin téri zsúfolásig telt teremben Veres Péter és Kodolányi János tart előadást, Nagy István és Sinka István felolvas írásaiból. „Nagy István elbeszélése a szegény, küzdő munkás életét vázolta elénk, ízes, szellemes humorral és megdöbbentést keltő komorsággal. Sinka István áll elő. Megjelenése, versei népballadák feszültségét, könnyedségét és súlyosságát kápráztatták elénk. Minden verse vád volt, megdöbbentő vád."

1942. március 24-én Szabadkán Lévay Endre író, a *Dél kapujában* című szociográfia későbbi szerzője a *Népkör*ben megszervezi a népi írók estjét. Féja Géza, Darvas József, Nagy István, Sinka István és Veres Péter a meghívott vendég, de az előadók köre időközben Erdei Ferenccel, Szabó Pállal és az erdélyi Szabédi Lászlóval bővül. Sinka István az est hőse. Olyannyira, hogy Veres Péter emlékezete szerint csuklójára kis híján bilincs szorult. „A Bács megyei főispán és a vele volt megyei urak *A pór megszólal az úriszék előtt* című verséért ott helyben, Szabadkán le akarják tartóztatni, s talán csak az irodalmi botrányzaj miatt húzódtak ettől vissza…" (Veres Péter: *Jelenidő*, Magvető, 1968).

1942. május 10-én Darvas József, Nagy István, Sinka István, Somogyi Imre és Veres Péter a tiszaladányi falunap író szereplője. Balla Péter népzenekutató a sárospataki regősök közreműködésével elfelejtett régi magyar népdalokra tanítja a ladányiakat. Az irodalmi rendezvényen Veres Péter *Ha nem lehettél szálfa* című napszámos énekét sárospataki diák szavalja. „Sinka István is mond egy verset, a *Senki báró földjén hatodos tengeri*

címűt. Abban az időben azt nem mindenütt lehetett elmondani, de Tiszaladányban alkalom volt rá." (A vers címe helyesen: *Magyar hatodosok*.)

A visszatért országrészek birtokbavétele lassan, fokozatosan szellemi értelemben is megtörténik. 1942. június 8-án, Nagyváradon a helyi SDG-sek a fővárosi Kabay Márton kör segítségét igénybe véve megrendezik a népi írók estjét. Június 10-én Marosvásárhelyen, 11-én Sepsiszentgyörgyön a *Magyar Élet Kiadó* szervez hasonló estet. Darvas Józsefet, Nagy Istvánt, Sinka Istvánt és Veres Pétert ünnepli a három város olvasóközönsége. Néhány hónappal korábban Sinka István a forradalmi verseit felolvasva majdnem bajba került. Most a Székelyföldön a kolozsvári munkásíró fellépése ejti zavarba a kormánypárti lapok szerkesztőit. Így a marosvásárhelyi *Reggeli Újság* és a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* előzetéséből, a meghívott népi írók névsorából „véletlenül" kimaradt Nagy István neve.

Az 1942-es Szárszói Találkozón

A legkülönbözőbb rétegek fiataljaiból háromszázan gyűlnek össze a nyári táborozásra 1942. június 29. és július 6. között Balatonszárszón, az SDG telephelyén. Ezúttal is népi írók a meghívott előadók: Darvas József, Féja Géza, Gulyás Pál, Juhász Géza, Nagy István, Németh László és Veres Péter. Jelen van Balla Péter népzenekutató, Sinka István költő és Püski Sándor, a *Magyar Élet Kiadó* vezetője, tulajdonosa. Eljött Nagy Töhötöm páter is, a KALOT egyik szellemi vezetője, katolikus fiatalok társaságában. A megbeszélések a népi mozgalmon belüli irányzatok és az egyházi ifjúsági szervezetek együttműködési szándékát tükrözik. „Nyelvek csodája" a tanácskozás.

Németh László csak a felkérés szerinti két előadását kívánta megtartani, mégis sürgős munkáit odahagyva minden nap átgyalogolt Földvárról Szárszóra. Hónapokkal később is szívesen idézte a szabad eszmecserén történteket.

Sinka István az egyhetes tanácskozás minden eseményén jelen van. A vitákban nem szólal fel, de este, a tábortűznél több alkalommal is felolvas verseiből. Az egykori levezető elnök Nagy Sándor Béla emlékezete szerint a költő a tábortűznél biblikus verseivel szerepelt. A visszaemléke-

ző verscímet nem említ, de a *Míg juhaim aludtak* (= *Karácsonyéji pásztor*) és a *Magyar jelenés* a *Vád*ban, *Az angyal bizonyságtétele* a *Református Élet* 1941-es évfolyamában biblikus, mitologikus. Mindhárom látomásos költeményt a közösségféltő gond, a magyarság sorsáért érzett aggodalom jellemzi.

A sorozatos közös szerepléseket követően Nagy István a *Szabad Szó*ban, az 1942. augusztus 23-án megjelent lapszámban nyitottan, jó szívvel értékeli a költő önéletírását, a *Fekete Bojtár vallomásai*t:

„Sinka István találkozása Petőfi költészetével nem az iskolában, nem is a parasztok jóvoltából, hanem egy vándor asztalosmunkással való találkozása folytán történt. A vándorasztalos Petőfi-kötettel a batyujában vetődött melléje a bihari uradalmak pusztáin. Ő az első, aki megértéssel közeledik a »cipősök«-kel reménytelen küzdelmet folytató kis fekete bojtárhoz. Ez a vándormunkás bégető bárányok közt olvas fel neki Petőfi verseiből. A kis bojtár agyában csak akkor gyúl világosság: hogyan győzheti le a cipősöket. Költő lesz, határozza el. Egyetlen vagyonát, nyavalyás kis bárányát cserélte fel a vándorasztalos Petőfi-kötetéért, akinek meg ez volt az egyetlen kincse, és nem szívesen vált meg tőle, de mégiscsak belement az alkuba. Ez az alku elhatározó volt, e nélkül talán Sinka István sohasem lehetett volna költő, e nélkül az alku nélkül, ki tudja, hány évtizednek kellett volna még eltelni ahhoz, hogy megismerjük a pásztorok életét úgy, ahogy azt egy igazi pásztor ismerteti. Amit Sinka elmond, és ahogy azt elmondja erről az ismeretlen világról, azt bűn lett volna elhallgatni, vagy akkorra halasztani, amikor majd az »irodalomkritikusok« is érdemesnek ítélik Sinka István »magánéletét« a méltatásra. A *Fekete Bojtár vallomásai* egy népréteg vallomásait tolmácsolják."

Az 1943-as Szárszói Találkozó kapujában

1943. június 8-án, az ünnepi könyvnap csíkszeredai irodalmi estjén Darvas József, Sinka István, Veres Péter és a budapesti *Gamma gyár munkáskórusa* együtt szerepel. Sinka István felolvas verseiből és előadást is tart: „…az a cél, hogy a magyar nép lerázva minden idegen cifraságot, magyarul éljen, fejlődjék és boldoguljon, szabadságban, függetlenségben és gazdagságban."

1943. június 12-én, Diósgyőrben, a *vasgyári könyvnapon* a népi írók munkásolvasóikkal találkoztak. Az esti műsorban és a vasasokkal folytatott párbeszédben Asztalos István, Erdei Ferenc, Nagy István, Püski Sándor, a *Magyar Élet Kiadó* vezetője, Sinka István és Veres Péter képviseli az alulról sarjadt új magyar irodalmat. Másnap, pünkösd vasárnapján délelőtt a hét fős szabadcsapat, a Miskolci Nemzeti Színházban lép közönség elé. Harmadnap az írók és olvasóik kiránduláson cserélnek eszmét, a Lyukó völgyében.

Sinka István 1943 nyarán, *Két kő között* című cikkével maga ellen fordítja a szélsőjobboldal és a szélsőbaloldal haragját. A zöldingesek felháborodását jól tükrözi *A Nép*ben 1943. június 17-én megjelent *Bűvös körben a Fekete Bojtár* című, Sinka-ellenes kirohanás. Az indulatos szerző ifjú Illés László. „Más alkalommal gátlás nélkül gyalázkodhatsz a »Hűség Házáról«, majd meg valahány nemzetiszocialista vezető torkán végigsivíttatsz a nyílt gyanúsítás borotvaélével: Hogy merőben idegenszellemű mindahány, meg hogy egyikük se alkalmas a »százbajú magyar problémák« megoldására."

Sinka István Két kő között című, szélsőjobboldalról durván támadott, harmadik utas szemléletű írása két hónappal a Szárszói Találkozó előtt, 1943 júniusában Fitos Vilmos Magyar Élet folyóiratában lát napvilágot. A dolgozat szókimondásával az augusztusi történelmi jelentőségű tanácskozás őszinte vitáinak az előzménye. Sinka csak annyira tartja a nyilasokat, mint amennyire azok megérdemlik: „…nem értek egyet a párttal, annak zöld jegyeivel, szemléletével, vezetőit nem tartom alkalmasnak arra, hogy a százbajú magyar problémát megoldhatnák, szelleme nem magyar ösztönökből táplálkozik, népi szólamai műrostosak, s főleg rémít idegensége. A Hűség Házát a néptől idegennek tartom. Nincs otthona benne a magyar sorsnak."

Az őt hívatlanul, agitációs céllal felkereső szélsőbaloldali fiatalemberekről sincs jobb véleménye.

„Egyetlen magyar megváltásnak a baloldalt tartják. S miután én nem vagyok a baloldalon, a jobboldalhoz tartozónak tekintenek […]. Mikor a baloldal idegenségét emlegettem nekik, dühösen letorkoltak, s azt mondták, hogy mindegy, ki milyen fajta, csak szocialista és baloldali legyen. Elismerték, hogy minden írásom a szegényekért, az elhagyatottakért, mil-

lió kisemmizett magyarért szól, de mit ér az, ha nem a baloldal keretein belül történik. Hogy akkor lesz csak igaz a szavam, ha közzéteszek egy nyilatkozatot, hogy én testestől, lelkestől a baloldalhoz tartozom." Ilyen nyilatkozatot Sinka természetesen sohasem volt hajlandó adni, inkább kitartott „két pogány közt egy hazáért" szemlélete mellett.

Sinka Istvánt, akár a többi írót az 1943-as Szárszói Találkozóra Püski Sándor hívja meg, de a hívó szó tisztán hallatszik Németh László és eszmetársai értékelő tanulmányaiból, kritikáiból is.

Németh László a *Magyar Csillag* 1943. januári első számában, *Népi író* című tanulmányában így jellemzi Sinkát: „Ady óta nem volt költőnk, akiben ilyen mély, távoli dallamok jártak vissza. Olvassák el életrajzát, a Fekete bojtár vallomásá-t: csupa dallam az is. Rajta tanuljuk meg újra: milyen a lélek, amely csak balladában tud felidézni. Ő nem kerekíti ki az emléket belőle, fölszakad. Ha azt, ami a hálójában van, ki tudná húzni: kortársai közt nem volna nagyobb költő nála. Arra, hogy egy lelkes olvasótömeg mennyivel jobban megérzi a költőt, mint az íróvilág: így is megdöbbentő példa. Az írók a ki-kihagyó mestert, a néma intellektust, a haragos embert látták benne; fiatal olvasói egy nem ismert nemzetmélyi táj költőjét, amint birkán vett Petőfijével szamárháton üget az új testvériség felé, s mikor odaér, csak vádolni tud és hosszan visszanézni."

Az 1943-as Szárszói Találkozón

Sinka István 1943 júliusát, augusztusát Muhoray Mihály festőművész társaságában a göcseji Barabásszegen tölti. Ekkor készülnek el a költő Balladáskönyvének szövegképei. A Fekete Bojtár és az azóta méltatlanul elfelejtett festőbarátja Lentiben is megfordulnak, majd augusztus 20-a, Szent István napja után Barabásszegről indulnak Balatonszárszóra.

Sinka hívására a konferencia harmadik napjára egy fiatal költő, a göcseji Csordás János is megérkezik a Magyar Élet-táborba. Emlékezetében így él Sinka István szárszói jelenléte: „Sinka nem volt gyakorlati politikus. A konferencia napjaiban, amikor én ott voltam, egyszer sem szólalt fel, nem tartott előadást. Plénum előtt nem vitázott, de annál élénkebben vett részt az esti beszélgetésekben, melyek részben a szállásunkon zajlottak, részben egy közeli vendéglő különszobájában, ahová esténként eljártunk.

Elmaradhatatlan társnak tűnt mellette Szabó Pál, de szinte mindannyiszor vele volt Nagy István is Erdélyből, akivel támadtak személyes vitáik, főleg a jövőt illetően, melyről különböző elképzeléseik voltak (Somogy, 1978. 2. szám).

Arról, hogy Balatonszárszón Sinka kivel tartott, a fényképek is beszélnek. Egy Bözödi György megőrizte amatőr felvételen a szalontai költő az Erdély Németh Lászlójaként tisztelt Szabédi Lászlóra, a novellista Asztalos Istvánra és Bözödi Györgyre, a *Székely bánja* szerzőjére emeli poharát. Az *Alföld* 1975-ös évfolyamában, a Veres Péter emlékszámban egy csoportképen hat, szemmel láthatóan fényképezéshez összefogódzott férfiú látható: Veres Péter, Erdei Ferenc, Asztalos István, Püski Sándor, Sinka István és Nagy István, az örök vitázó. Ez a fotó is 1943-ban készült, a találkozón.

László Gyula így gondol vissza Szárszóra, és költőbarátjára, Sinkára: „A szárszói konferenciáról inkább hangulati emlékeim vannak. Emlékszem, szegény Sinka Istvánnal sétáltam egyszer. Azt mondja: te, Gyula… Nem, így mondta: Gyuszikám. Azt mondta: »egyetlen sorom többet ér, mint az előadások sorozata«. Így mondta. Lelkem rajta, így történt."

Sinka István kijelentése első hallásra túlzóak vagy akár önhittnek is tűnhet, mégis elgondolkoztató, amit mondott. Az amúgy sem egészen egységes népi írói mozgalomban szakadás történt. A találkozón az elkerülhetetlennek látszó szovjet megszálláshoz jó előre alkalmazkodó marxista, materialista Erdei Ferenc és a szovjet-orosz terjeszkedés rémségeire előre figyelmeztető harmadikutas Németh László két, egymással nehezen összeegyeztethető jövőképet vázolt fel. Az őszinte viták ugyan igencsak rokonszenvesek, de a világnézetileg, társadalomfilozófiailag merőben ellentétes előadások megmutatták a népi mozgalom megosztottságát, majd ez a meghasonlás alighanem beköltözött lassan a fiatal hallgatók lelkébe is. Ez akkor is így van, ha eleinte megtapsoltak minden egyes előadást. A szárszói tábor érzelmi, hangulati egységét a még oly kitűnő, de egymással ellentétes, két, nagyon is különböző irányba mozgósító átpolitizált előadások ki nem fejezhették. Így felértékelődött a közös éneklés és a vershallgatás. A sorskérdéseinkre fogékony fiatalok ekkor még mind ismerték, hatszázan együtt énekelték népdalainkat Balla Péter zenekutató vezetésével. Olyan táborozó sem igen akadt, sőt népi író sem, aki ne szerette volna

hallgatni Sinka István szebbnél szebb verseit. A pásztorköltő nem volt megosztó, hanem a közös énekléshez hasonlóan az egységet képviselte. Még a kommunista munkásíró, Nagy István is becsülte balladás verseit.

Ahogy Csordás János, a fiatal írótárs megállapította, Sinka érdeklődéssel hallgatta az előadásokat, de a vitákban nem szólalt fel. Mégsem volt tétlen szemlélő. A találkozó érzelmi, hangulati kiteljesedése Sinka István nélkül elképzelhetetlen. Este a tábortűznél, a hallgatóság kívánságára felolvassa három forradalmi versét: a Móricz Zsigmondnak ajánlott *Magyar hatodosok*at (Tiszaladány!), *A pór megszólal a magyar úriszék előtt* tiborci monológját (Szabadka!) és *A vádló hangjá*t. Bevezetésül, a nyomaték kedvéért azt is elmondja, hogy a királyi ügyészség az elhangzó versek terjesztését tiltja. A lázító felolvasás után, azt tetézve, a forradalmas eszmékre fogékony fiataloknak megengedi, hadd másolják cenzor törölte költeményeit. A diákok, földmíves- és munkásfiatalok kapnak az alkalmon és körmölnek. Édes-e a tiltott gyümölcs?! Várkonyi Nándor szerint Sinka vádjai keserűbbek, mint Gorkij írásai.

Említettem már: Sinka István híres kötetére, a *Vád*ra második kiadásakor lecsapott az ügyészség és öt verséből hosszabb-rövidebb, az elmaradott szociális körülmények ellen izgató részletet törölt. *A vádló hangja* a legerőteljesebb verseinek egyenes folytatása. Szociális izzású vers, Kondás Ferkóért, a kizsarolt magyar parasztokért perlekedő. Sinka egyenlő mértékkel mér, egyformán támadja a dúsgazdag mágnás családok leszármazottait megtestesítő Nádasdy grófokat és erdészeiket, kasznárjaikat, a Brüllöket és a Müllereket.

Tallótlan seregek
tallózó ezrei,
tudjuk mint hányódtak
Amerikába ki.

Mert kinn, Vizesfáson
Nádasdy grófnőnek
pusztáján kell a hely
száz kövér göbőnek.

Mint ismeretes, Kovács Imre megkezdte, de be nem fejezte szárszói felszólalását. Bennrekedt mondanivalójára a találkozó megnyitója előtti napon a *Szabad Szó*ban közzétett vezércikkéből következtethetünk. A címe: *A szabadság dicsérete.* „A szabadság népe vagyunk, s ma, amikor a világ már döntött, hogy új szolgaság helyett a szabadságot választja, nekünk, magyaroknak is hitet kell tennünk a szabadság politikája mellett. Nem frázisokban, nem szavakban, hanem tettekben. Legyen szabad a sajtó, a szólás, a gondolkodás és a szervezkedés. Legyen általános és teljes szabadság, hogy a népükért aggódó, felelős írók és politikusok megmutathassák az egyetlen utat, melyben a magyarság a szebb, boldogabb jövőhöz elérhet. […] Barátaim, készüljetek és várjátok a nagyszerű pillanatot, amikor a szabadság nagy érzése eltölt bennünket, hogy cselekvésre késztessen."

A hasonló szabadságváró gondolat Sinka István szárszói verseiben így hangzik:

Népek istene, ha
te vagy az Istenünk,
lépj a történelem
lángjaiba velünk

(Magyar hatodosok)

s enyém, amikor vérbe fúl
a szabadság… és enyém, mikor
dalolva jön a föld alúl –
enyém az új forradalom:
a magam jussát csak nem hagyom!

(A pór megszólal a magyar úriszék előtt)

Az 1943-as Szárszó kötet bevezetője utal az írók, költők esti felolvasására, Balla Péter népdaltanítására, Muharay Elemér népi játékaira, de sajnos az esti tábortűznél elhangzottakat nem tartalmazza, így Sinka István verseit sem.

A Szárszón leírt Sinka-verseket Bartha András költő őrizte meg, a nevezetes felolvasás történetét tőle és további szemtanúktól, Gubucz

Gáspártól, Somodi Istvántól és Szőke Istvántól tudom. Tanulmányom írásakor főként az első két adatközlő teljesebb, részletesebb írásba foglalt emlékezésére alapozom, de a többi megkérdezett adalékait is felhasználtam. Különösen értékesnek tartom Gubucz Gáspár és Somodi István dokumentum értékű levelét.

A versek esetleges, másolás okozta szövegromlását kiküszöbölendő Sinka Istvánné Szín Magdolna segítségével még 1983-ban átnéztem a Fekete Bojtár hagyatékát, így előkerült a *Magyar hatodosok* és *A vádló hangja* cenzúrapéldánya. A pór megszólal a magyar úriszék előtt gépiratának szöveghű voltáról a szabadkai est eseményeinek a feldolgozásakor megyőződtem. Nem feladatom a szövegvariációk ismertetése, mégis megemlítem, hogy a Magyar hatodosok Móricz Zsigmondnak ajánlott kézirata fennmaradt és megtalálható a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárában. Az sem titok, hogy *A pór megszólal a magyar úriszék előtt* húzással, csonkított formában mégiscsak megjelent az *Egyedül Vagyunk* 1941. májusi számában. (A folyóirat korai korszakát, beleértve az 1941-es évfolyamot is, Bibó István színvonalasnak tartotta.)

A szárszói Sinka-verseket Püski Sándor is hitelesnek tudta. A három vers 1993-ban megjelent a *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században* című tanulmánykötetben. Püski Istvánt és a Püski Kiadót ismerve hiszem, hogy mindhárom vers benne lesz a szárszói jegyzőkönyv legújabb kiadásában.

Függelék

1

DR. SOMODI ISTVÁN LEVELE MEDVIGY ENDRÉHEZ

Dr. Somodi István
Bp., XI. Karinthy F. u. 4.
1111

Kedves Barátom!

Pál Gyula úr volt szíves közölni érdeklődésedet S i n k a István: A pór az úriszék előtt c. költeményének 1943. évi előadására vonatkozóan. Sajnos, tapasztalom, hogy bizonyos részletek a konferencia történetéből már csak a másokkal való egyeztetés után rajzolódnak ki tisztán előttem, ezért némi bizonytalansággal terhelten – ez azonban az előadás tényére nem vonatkozik – az alábbiakat tudom elmondani:

Sinka István valóban előadta a szóban forgó verset. Úgy tűnik, mintha a felolvasás nappal történt volna az amphiteátrumban, úgy dél tájban, talán délután, de ennek ellentmond az a körülmény, hogy ezek az időszakok az előadásokkal és a vitákkal teltek. Lehet, hogy este történt a tábortűznél, mert Sinka ott is felolvasott néhány verset. Mindenesetre a felolvasás a konferencia plénuma előtt történt, viharos sikerrel.

A költő néhány szóval elmondta – erre úgy érzem, tisztán vissza tudok emlékezni, – hogy a vers nem jelenhetett meg. A használt kifejezést nem tudom felidézni, a cenzúra szó talán nem szerepelt benne, de mondanivalója világos volt, mindenki megértette.

A kéziratot azonnal elkértük tőle és jó néhányan leírtuk. A későbbiek során így bizonyára mások is megismerték. Ide nem tartozó körülmények miatt (nem terhelhetlek különféle gondjaimmal, de ez most valóban lehetetlen), nem vagyok abban a helyzetben, hogy felajánlhassam jegyzeteim felkutatását, de ha előkerülnek, a legnagyobb örömmel rendelkezésedre bocsátom az akkor leírt változatot. Ez a műsoraitokban szereplő szövegtől, amennyire annak idején memorizálni tudtam, néhány sorban külön-

bözik csupán. Nem tudok arról, hogy az átírást ki végezte el.

Talán fel lehetne vetni Püski Sándornak, hogy az általa tervezett új kiadásba vegye fel a kinyomtatását. Ez is a konferencia része volt, bár nem vitaelőadás jelleggel. (Erről a kiadásról illetőleg ennek ötletéről, tervéről Sándor bácsi a két évvel ezelőtt tartott Népfront-összejövetelen tett említést, amikor a negyvenéves évforduló megünnepléséről beszéltünk.)

Emlékezetemhez és erőmhöz képest készséggel állok rendelkezésedre máskor is.

Martonvásár, 1982. július 13.

Dr. Somodi István

2

GUBUCZ GÁSPÁR LEVELE MEDVIGY ENDRÉHEZ

Medvigy Endre úrnak
Budapest

Kedves Medvigy Endre (Kedves Barátom)!

Igen, (még) élek. Hitem szerint a testi, szellemi „elfekvőtől" még – remélhetőleg – távol. És szívesen állok rendelkezésére abban a munkájában, mely szívemnek, lelkemnek egyaránt kedves.

De térjünk a lényegre: Sinka István – tudomásom szerint – 1942-ben is ott volt Balatonszárszón. 1943-ban bizonyosan. A szóban forgó verseit valóban én is leírtam. Rajtam kívül – akkor – Bognár Imre diák, a muraszombati gimnázium tanulója, Dr. Cseh Miklós ny. jogász, Mesterházy Imre ref. isk. igazgató, Viski Károly kárpátaljai (tudomásom szerint rahói) parasztfiú.

A kért versek nincsenek meg. Szárszó után két hónappal én már a fronton voltam és csak 1949 nyarán láttam viszont a hazámat… Ahol én a bevonuláskor laktam, kegyetlen harcok folytak és hazatérésem után csak

a romjait találtam! Így tények helyett csak az emlékekkel szolgálhatok. Sajnálom.

…Lillafüred és Balatonszárszó földrajzi távolságánál sokkal nagyobb volt a minőségi eltérés. Előbbinél az úri, polgári literatúra volt a lényeges, utóbbinál a népi. (Az 1942-43-as Szárszó már szintézis!) Sinka, Szabó Pál, Veres Péter, Németh László, Kovács Imre, Nagy István, Asztalos István és még jó néhányan vetettek szellemi ágyat a népért, nemzetért való gondolat befogadásának. Ott már nem volt több presztízsharc jellegű vitánál, a virágok közötti különbözőségnél. Sinka, a Fekete Bojtár vallomásai, a Vád, a Harmincnyolc vadalma, a Denevérek honfoglalása (és a meg nem jelenthetett versek parazsának izzása) jó értelemben bélyegezte meg a találkozót. Szabó Pálra az Emberek, Békalencse, Papok, vasárnapok, de főleg a Trilógia (Lakodalom, Keresztelő, Bölcső) Piros Góz Jóskának a bizodalma somolygott vissza hallgatóságáról. Veres Péter higgadt logikája az ámuló tiszteleten túl olyan szellemi fogódzót nyújtott hallgatóinak, amit még a filozófia emlőin nevelkedtek is tisztelettel fogadtak…

Soroljam tovább? Minek? Hiszen meglehet, munkájához egy fabatkát sem ér. Le is zárom az emlékek elemzését Juhász Géza 1943-ban megjelent Népi írók könyvének egyik fejezetével:

„…Az a pár száz ember például, aki részt vett a Magyar Élet konferenciáján, egyre fokozódó hatással élte át, hogy a szellem embereié a szó, ott valami maradandóbb bontakozik ki, mint egy pártmozgalom: ott valóságos »szekta« születik, valóságos hit lobban és egybeforraszt jezsuita pátert, református prédikátort, fővárosi egyetemistát és paraszt népfőiskolást."

Ez az 1942-es találkozóról íródott, de maradéktalanul érvényes a 43-as konferenciára is annyi megtoldással, hogy ekkor már torokszorítóbb volt a hazáért, népért való aggodalom…

Küldök néhány – a pusztulásból megmaradt – képet. Ne sértődjön meg, visszakérőleg. Szeretettel köszöntöm, s munkájához sikert és jó egészséget kívánok.

Békéscsaba, 1981. november 19.
Cím: Békéscsaba, Pozsonyi u. 82.
5600

Gubucz Gáspár

3

SINKA ISTVÁN HÁROM SZÁRSZÓI VERSE

Sinka István

MAGYAR HATODOSOK

Az én kedves jó Móricz Zsiga bátyámnak
ajánlom szeretettel, egy hajdani hatodos
és tizennegyedes…

Senki báróéknál
hatosod tengeri,
a jó isten jó és
mégis megengedi.

Hatodos tengeri!
De ha apellálunk,
törvénytől törvényig
bolond útat járunk.

Megcsalt hatodosok,
korpából felesek
s búzából kijátszott
tizennegyedesek.

Aratáskor pedig
nemde úgy illenék
hogy ne muzsikáljon
könnyedén a kerék.

Bizony a mi ügyünk
régen nem egyenes –
sóval, vízzel, könnyel
elegyes a leves.

Ezért kellett nékünk
más földjit rontani?
Senki báróért a
vérünket ontani?

Bagóért, pitykéért
másra kardot rázni?
A tizennegyedik
kévéért csatázni?

Százezrünknek ingyen
messzi sírba bukni?
Másik százezrünknek
Kanadába futni?

El nem sírni soha
siratnivalókat?
Etetni, itatni
Vazul-vakítókat?

Ezért kellett nekünk
magunkat tagadni?
s minden győzelmünkben
vesztesnek maradni?

Népek Istene, ha
te vagy az Istenünk,
lép a történelem
lángjaiba velünk!

Senki báróéknál
hatodos tengeri –
a jó Isten jó és
mégis megengedi?

1941

Sinka István

A PÓR MEGSZÓLAL A MAGYAR ÚRISZÉK ELŐTT

Hol is kezdjem?... megszülettem,
majorok rongyosa lettem
s halásza a tiltott tónak –
nappal meg a búzát hordom
pallására Csevics grófnak.
Van is a fejemnek gondja,
őszül is korán a lombja.

S ha elfogok egy kis nyúlat,
családom csak titkos múlat,
Úristen! mert jön a zsandár,
s rossz hátamon lángol a sors,
s szegény két kezemre vas vár.
Azért álltam elébetek,
hogy erről beszéljenek véletek.

Meg akarom végre tudni:
mért is lehet engem rúgni
azoknak, kik idegenül
élnek itt, míg véretek, én,
ezer éve sírok belül?!
értük, ugye, szaladtatok,
s engem magamra hagytatok.

S mennyi vérem folyt el ingyen
s hasztalan folyt… Néhány ingen
más vette meg a jussomat
- hagytátok, hogy rétjeimre
fanyelvű urak fussanak!
Hópillájú szőke grófnők
hangos pereputtyai ők.

Mert ti néktek grófnő kellett,
s annak úri fara mellett
köptétek az ősi vásznat:
illatos ki bugyogókért
bérbe adtatok a szásznak,
a görögnek, a zsidónak,
teljes értelmén a szónak.

Hogyha nem igazat mondok,
üssetek le, mint bolondot:
eltűröm az úriszéktől:
se virágom, se országom,
visszaállok az egésztől.
De én tudom, mért jár a szám,
akárhogy is bámultok rám.

Elvettétek kaszálómat,
jogaimat, a hálómat,
s el az arcomról a mosolyt,
hurok minden szavatok és
törvény, ami lassan megfojt.
Falum mögött, az út felén
a temető se az enyém.

Mert ha épp úgy akarjátok,
legázolja a gulyátok.
De lépjen át csak egy bornyam
gyepütökön… kereshetem
igazamat fenn a holdban.
Tietek itt a kis hal is,
síromon a kakukk-jaj is.

Tietek vérem tizede,
csirkéim s barmaim fele,
tietek a szabadságom,
szöllőm, kotlóm és a piros
almám fönn az almafámon;
zacskó lencsém, a sajtárom,
s még a léc is a pajtámon.

Fiam is és az ereje,
sárházamnak az eleje,
gyufám lángjából egy kicsi,
szekerem és jányom is, ha
a tejet eladni viszi.
s tietek kosaim gyapja,
kutyámnak jó futós fattya.

Az ősz minden vadlibája,
s kecském siró kis gidája,
tíz juhom után két bárány,
tallómon a nyúl… és fönt a
nagy vaskapu Buda várán.
Ezzel szemben ott van az én
bánatom. Az mind az enyém.

S enyém fele vad-ibolya,
Szent Mihály fekete lova,
s enyém,amikor vérbe fúl
a szabadság… és enyém, mikor
dalolva jön a föld alúl –
enyém az új forradalom:
a magam jussát csak nem hagyom!

1941

Sinka István

A VÁDLÓ HANGJA

Tallótlan seregnek
tallózó ezrei,
tudjuk, miért hányódtak
Amerikába ki.

Mert kinn, Vizesfáson
Nádasdy grófnőnek
pusztáján kell a hely
száz kövér gőbőnek.

Fekete-Éren meg
a nagy fehér kastély
mindig több könnyet és
kisebb kenyeret mér.

Ahol a Korhány foly,
kinn, a vize mellett
Gyanté is rúgást ad
ölelések helyett.

S akármerre nézünk,
csak a szívünk hűl el,
hogy a kasznár mind Brüll,
az erdész meg Müller!

De a hóviharba
disznót makkoltatni
Kondás Ferkét küldik
szívére bút rakni.

Kenyértelen ünnep,
pendelytelen gyerek –
s ezer éve fogy a
vereckei sereg.

Ezért vádol értük
bűnében is tisztán,
mielőtt lehull a
sírba Sinka István.

1942

SÁRKÖZI MÁTYÁS

AZ ELSŐ *VÁLASZ* *

„Eszméimet nem cserélem el. Sárköziné" – az addigra megszüntetett *Válasz* szerkesztője, így utasította vissza az 1950-es évek rettegett kultúrpolitikusa, Révai József üzenetét, aki kávé melletti eszmecserére hívta őt.

Az 1930-as évek közepén a magyar értelmiség megkísérelte felvázolni az ország társadalmi rétegződésének minél pontosabb képét. Édesapám, Sárközi György, a *Nyugat* 1935.évi negyedik számában írt esszét, amelynek fontos gondolata, hogy a politikát nem lehet kizárni az irodalomból, „a szociális ösztön éppúgy szenvedély, mint a szerelem" – írta. és ezzel az 1934-ben alapított politizáló folyóiratra, a *Válasz*ra is utalt. A lap azonban belső nézetkülönségek miatt 1935 derekán válságba került.

Illyés Gyula javaslatára akkor Sárközi György vette át a szerkesztését. Illyés írta később, hogy, hogy a Válasz harckocsija 1935-ben kerekeire esett szét, és „úgy látszott, nem lesz, aki vállalni merné a szerkesztő idegnyűvő posztját, tehát azt utolsó kísérletként Sárközi Györgynek dobták oda a szekérroncsot." Összerakta és a népi mozgalom tekintélyes fórumává tette a lapot. A magyar szellemiség mindenfajta problémája és minden irodalmi irányzat helyet kapott benne, Hamvas Béla Jeffersről, Kerényi Károly az új görögségről írt, miközben Illyés Gyula számról számra közölte a *Puszták népe* folytatásait. Több okból esett apámra a választás. Egyrészt azért, mert az Athenaeum Könyvkiadó irodalmi igazgatójaként minden magyar írót ismert, és kiváló szervező volt, másrészt higgadt, nyugodt, halkszavú emberként képes volt békét teremteni heves vitákban.

Anyám szerdánként vacsorán látta vendégül a *Válasz* munkatársait. Egyik szerdán a népieket, így Sinka Istvánt és a csizmás Veres Pétert székelykáposztára és vargabélesre, a másikon az urbánusokat: Cs. Szabó Lászlót meg Szentkuthy Miklóst, franciás különlegességekre. Ám 1937-

* Az írás a ValaszOnline-on 2018. december 25-én megjelent cikk átdolgozott változata.

től a Márciusi Front, a *Válasz* fenntartója, megszűnni kényszerült, s a lap további megjelentetése lehetetlenné vált.

1944-ben apámat, mint megbecsült költőt és írót, a kultuszminisztérium mentesíteni igyekezett a zsidó származásúakat sújtó rendelkezések hatályától, annál is inkább, mert már fiatalon áttért és a katolikus költészet jeleseként tartották számon. Orvoshoz ment éppen amikor az utcán nyilasok tartóztatták fel, a mentesítő iratot összetépték és a balfi kényszermunka táborba hurcolták. Tankcsapdaásásra fogták be, a hasonló körülmények között letartóztatott írótársaival, Szerb Antallal és Halász Gáborral együtt. Mindhárman meghaltak.

1946-ban az országban az újrakezdés szelleme támadt fel. Féja Géza, Kodolányi János, Kovács Imre, Szabó Lőrinc és Szabó Zoltán, Németh László, Tamási Áron, Veres Péter és a hajdani szerkesztőnek immár az özvegye: Sárközi Márta fogott össze a *Válasz* újraindítása érdekében Illyés Gyula vezérlete alatt – és megjelent az új *Válasz* első száma.

A szovjet hadsereg által megszállt Magyarországon már a koalíciós időkben megkezdődött a nem-kommunista baloldali folyóiratok ellehetetlenítése. Lukács György, a veterán moszkovita főideológus vezette a *Válasz* elleni támadásokat. Illyés Gyulát különösen gyűlölte, mert nem sikerült bekényszerítenie a Kommunista Pártba. *A Válasz köre* című Lukács-cikk Illyés „jobboldaliságát" igyekezett bizonyítani. 1947 december 5-én Lukács a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) akadémiáján *A népi irodalom múltja és jelene* címmel tartott előadást. A szélsőjobboldali Erdélyi József mellé utalta Kodolányi Jánost és Féja Gézát, leginkább pedig Németh Lászlót. Lukács szerint a munkás-paraszt szövetség jegyében elérkezett az idő a „harmadik út korszerű változatával" való leszámolásra. Bibó Istvánnal, a harmadik út gondolatának atyjával, akkor még csínján bánt, csupán sajnálatát fejezte ki, hogy a *Valóság* helyett a *Válasz*ba ír.

A *Válasz* és Illyés 1948 elején ismét éles támadás célpontja volt, ezúttal Horváth Márton részéről. A *Csillag* őt, a *Szabad Nép* főszerkesztőjét kérte fel újabb összegzésre, *A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege*' címmel. Illyést abban a modoros „kérdés-felelet stílusban" vonta kérdőre, amelyet szovjet mintát követve vett át a magyar kommunista párt-stilisztika. Horváth szocialista hurráoptimizmust követelt Illyés Gyulától, és is-

mét igyekezett az akkor szitokszónak számító „jobboldalisággal” vádolni, különösen az után, hogy a költő kiállt a szilenciumra ítélt Szabó Lőrinc mellett.

Hamarosan államosították a könyvkiadókat. A nagy apparátussal dolgozó, patinás cégeket állami vállalatokká alakították át, a kisebbeket egyszerűen megszüntették. Ilyen sorsra jutott anyám, Sárközi Márta Fehér Holló Kiadója, a *Válasz* és a népi írók támogatója is. Hirdetés jelent meg a lap utolsó számában: „Szakadt, kiégetett, molyrágott ruháját szakszerű műszövéssel javítja ki Sárközi Györgyné, Székely Tiborné műstoppoló szalonjában. Nagymező utca 27.”

CSAPODY MIKLÓS

SZABADSÁG ÉS DEMOKRÁCIA, PARASZTKULTÚRA, NEMZETI MŰVELTSÉG

Péter László és a *Szegedi Friss Újság* (1947–1948)

Péter László (Jánoshalma, 1926. jan. 21.–Szőreg, 2019. júl. 28.) életműve a modern magyar művelődés egyedülálló teljesítménye.[1] Több mint hetven esztendőn keresztül, 1945-től szinte haláláig megjelent, hozzávetőleg ötödfélezer irodalomtörténeti, nyelvészeti, néprajzi írása, tanulmányai, könyvei, a hatvanas években fellendült helytörténeti kutatást is előmozdító szerkesztői-bibliográfusi tevékenysége tetemesen gyarapította a szegedi művelődéstörténetet és a magyar kultúrát.[2] Páratlanul gazdag hely- és várostörténeti munkásságának jelentősége a Reizner Jánoséhoz és Bálint Sándoréhoz fogható, miközben nem hanyagolta el a tudományos publicisztikát, másod-harmadéves egyetemistaként, a reményteli koalíciós évekre eső korai pályakezdése idején a politikai közírás szinte valamennyi sajtóműfajának művelését sem.[3]

1 Írásával régi tanára emlékének adózik a szerző.

2 Apró Ferenc: *Péter László munkássága*. Bibliográfia [1]. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1986., Uő: *Péter László munkássága*. Bibliográfia [2]. Uo. 1996. és *Péter László munkássága, 1996–2015* [3]. Összeáll. Gyuris György. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricum. Tom. XXXI. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Szeged, 2016.

3 1945 áprilisától 1948 decemberéig 235 írását közölték a szegedi egyetemi újságok, politikai napilapok, tudományos folyóiratok és más kiadványok. **1945**-ben a *Szegedi Szabad Szó*ban 15, a *Délmagyarország*ban, az *Utunk*ban 3, **1946**-ban az *Egyetemi Élet*ben 10, a *Délmagyarország*ban 5, a *Fórum*ban, a *Puszták Népe*ben 2, a *Köznevelés*ben és a *Szegedi Szabad Szó*ban 1–1 írása jelent meg. **1947**-ben a *Szegedi Friss Újság*ban 91, a *Tiszatáj*ban 13, a *Délmagyarország*ban és a *Magyarosan* c. folyóiratban 6, a *Puszták Népe*ben 4, az *Ethnographia*ban és a *Márciusi Ifjúság*ban 3, a *Cserkészfiúk*ban, a *Köznevelés*ben, az *Új Aratás*ban és a *Vándortűz*ben egy-egy közleménye látott napvilágot. Ugyancsak 1947-ben, a Kálmány Lajos Kör füzetsorozatában jelent meg *Mai magyar népismeret* és *Egyéniség a népkultúrában* c. munkája, továbbá *Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátsága* c. tanulmánya (Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw. Szerk. Scheiber Sándor. Bp., 1947. 349–356.). **1948**-ban a *Szegedi Friss Újság* 29, a *Magyar Nyelvőr* 17, a *Magyarosan* 5, az *Alföldi Tudományos Gyűjtemény*, a *Délmagyarország*, a *Magyar Nyelv*, *Puszták Népe*, *Tiszatáj*, *Új Magyarország* 1–1 írását közölte. 1949-ben már csak 23, 1950-ben 11, 1951-ben 10 írása jelent meg.

Miután a Székelyföldről az Alföldre került, csendőr tiszthelyettesként szolgáló apját Jánoshalmáról Mindszentre, onnan Szőregre helyezték,[4] középiskolai tanulmányait 1935 őszétől a szegedi Baross Gábor gimnáziumban folytatta, ahol 1943-ban érettségizett kitüntetéssel.[5] A népi írók műveiben is középiskolás korában mélyült el, a népiek mozgalmába 1941-ben cserkészként kapcsolódott be. A népi kollégiumi mozgalomban való részvétele „közvetlenül a fölszabadulás után, az egyetemi diákmozgalmak keretében kezdődött. (Fölszabadulást írok, mert ma is annak tartom. A fővárosban éltem át az ostromot, a nyilas uralmat, fölszabadulásnak éreztem a szovjet csapatok bejövetelét, minden mellékzönge ellenére is. S mint a népi írók híve, a Horthy-rendszer uralma alól való fölszabadulásnak is. Furcsa, hogy ezt a szóhasználatot ma [a kétezres években – CSM] már nekem is magyaráznom kell.)"[6]

Egyéniségét katolikus neveltetése, vidéki és szegedi, „nagyvárosi" élményvilága, tanulmányai és olvasmányai alakították. Felfogását erős társadalmi igazságérzete és a népiek irodalma határozta meg, a magyar néphez és kultúrájához, a nemzethez és történelméhez való közösségi viszonyulását éppen úgy, mint politikai gondolkodását, közéleti tevékenységét, tudományos irányválasztását. Szabadság és demokrácia, parasztkultúra és nemzeti műveltség összefüggéséről vallott felfogása nyilvánult meg a középosztályi-kispolgári gondolkodást gyakran kárhoztató nézeteiben, művelődéspolitikai törekvéseiben, diákpolitikusi működésében és korai közírásában. Meggyőződése és a politikáról való gondolkodása, bár nézeteinek nyilvános kifejtésére a koalíciós évek multával sokáig nem volt többé tere, alapvetően később sem változott.

4 Péter Gergely (Csíkmadaras, 1882–Szőreg, 1967) „sokgyermekes, erdőkitermelésből és földművelésből élő szegényparaszt családból származott". *Önéletrajzom* (1957. aug. 27.). In: *Az én bűnöm*. F-dossziéim. Belvedere Meridionale. Szeged, 2007. 72. Anyja Cselenák Ágnes (Veprőd, 1884–Szőreg, 1968) háztartásbeli.

5 Középiskolás éveiről *„Szeged legnagyobb kincse a múltja"*. Beszélgetés Péter László irodalomtörténésszel [Hollósi Zsolt]. Tiszatáj, 1998. 4. 90. Tanárairól és iskolájáról életműsorozata köteteiben és *A Baross Gábor Gyakorlógimnázium tanárai* c. gyűjteményben (szerk. Molnár Imre, Hajász Bertalan. Bába Kiadó. Szeged, 2006.) emlékezett meg.

6 *Népi kollégiumi igazgat voltam*. In: *Mindörökké Szeged*. Argumentum Kiadó. Bp., 1997. 529. és *Szőregtől Ózdig*. In: *Szegedi tudósítások*. Bába Kiadó. Szeged, 2003. 299–311. A szerző megjelenése nélkül idézett művek Péter László munkái – CSM.

1

A szegedi egyetem magyar-latin-filozófia szakos hallgatójaként 1943–48 között Bálint Sándor folklorista, Halasy-Nagy József filozófus, Marót Károly klasszika-filológus és az irodalomtörténész Sík Sándor növendéke volt.[7] Minthogy az egyetemi-főiskolai életnek akkoriban a tanulás és az önképzés mellett a közéleti érdeklődés, sőt a politikában való tevékeny részvétel is magától értetődő része volt, elsőévesként a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI), a Szent-Györgyi Albert rektor kezdeményezésére létrejött diákszervezet tagja lett.[8]

Korán kialakult értékfelfogása, szélesedő látóköre, szociális érzékenysége és politikai eszméi, noha pártnak később sem lett tagja, 1945-ben, első írása megjelenésekor a Nemzeti Parasztpártba vezették; egy későbbi állambiztonsági jelentés szerint ennek „jobbszárnyához csatlakozott és az úgynevezett népiesek csoportjához sorolták."[9] Amikor az 1956-os forradalom leverése után „osztályidegen" származását felrótták neki,[10] azt írta, „Az apja foglalkozását senki sem választhatja meg. Mindig büszke voltam arra, hogy haladó, baloldali gondolkodásom éppen ennek ellenére alakult ki, tehát nem határozta meg fölfogásomat. Ha meghatározta volna, akkor nem a népi írók pártját, a szegényparasztok pártját, hanem legalábbis a kisgazdapártot szerveztem volna!".[11] A Parasztpárt főtitkára, nemsokára a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, Erdei Ferenc testvérével, Sándorral már 1944. október végén átment a fronton keresztül Szegedre,[12] ahol alsóvárosi, alsótanyai tevékenységük és a budapesti

7 Halasy-Nagyról és Síkról *Szegedi számadás*. Bába Kiadó. Szeged, 2002. 218–226. Több tanulmányában idézte Marót, még gyakrabban Bálint alakját és tevékenységét.

8 Jancsák Csaba: *Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ*. Belvedere Meridionale. Szeged, 2016. 62. Később maga is a hallgatók ifjúsági mozgalmakba való bekapcsolódását sürgette: *Szegedi egyetemisták felhívása*. Fórum, 1946. márc. 15.

9 *Jelentés*. Tárgy: *Dr. Péter László ügye*. Bp.,1957. máj. 9. In*: Az én besúgóim* 60–61.

10 Az állambiztonság „az antidemokratikus elemek" kutató nyilvántartásában, az „ellenforradalom idején kifejtett izgató, ellenséges tevékenysége" miatt hosszabb ideig rendőri felügyelet alatt álló személyként tartotta nyilván. Csapody Miklós: *Késői ünnep*. Korona Kiadó. Bp., 2008. 194, 199.

11 *Önéletrajzom* (1990). In: *1956 előtt, alatt, után*. Belvedere Meridionale. Szeged, 2006. 95–96.

12 1944. november végi rövid makói tartózkodása után Erdei néhány napig Bálintnál lakott, a tőle kapott télikabátban utazott a december 21–22-én összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlésre. Csapody Miklós: *„A világban helytállani…"* Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó. Bp., 2004. 87. Mint akinek neve „akármelyik pártlistán sokat mond a szegedieknek", később kultuszminiszternek kérte fel. In Uő*: „Nehéz útra keltem…"* Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába Kiadó. Szeged, 2004. 187.

Györffy-kollégisták segítsége hamar eredményt hozott.[13] Szegedi szervezetét a politikai erők közül elsőként a Parasztpárt alakította meg 1944. december 1-jén, a meglódult infláció, áremelkedés, a háborús jóvátétel miatti nélkülözéssel természetesen nem tudta felvenni a harcot; 1945 tavaszán, Szegeden is egymást követték a heves tüntetések, sztrájkok.

A város nagymúltú sajtója is lassan állt talpra a tragikus gazdasági körülmények, a hatalmi harcok során átrendeződő politikai erőviszonyok között. Már 1944 júliusában megjelent a kommunista *Délmagyarország*, amelyet a lap politikai irányvonaláról 1944 novemberében megkötött kommunista, kisgazda és parasztpárti megállapodással névleg Erdei Ferenc (ténylegesen Erdei Sándor) szerkesztésében indítottak újra.[14] Az *Utunk*, amelyben Péter is közölt, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) politikai-kulturális hetilapjaként 1945 tavaszán jelent meg Kovács Attila szerkesztésében, a MADISZ Délkerületi Titkársága (Komócsin Zoltán) kiadásában. A szociáldemokrata *Szegedi Népszava* 1945 júliusától volt újra kapható, a kisgazda politikai napilap, a *Szegedi Kis Újság* márciustól jelent meg (hetilapjuk, a Kovács Árpád szerkesztette *Szegedi Hírlap* 1946 júniusától). Hamarosan piacra került a Parasztpárt *Szegedi Szabad Szó* című hetilapja is Erdei Sándor szerkesztésében, Lénárt István kiadásában. *Szegedi Friss Újság* című politikai napilapjukat, amelynek Péter hamarosan munkatársa lett,[15] 1947 őszétől 1948 végéig adta ki a szegedi Népművelődési Szövetség. 1947. október 26-án jelent meg először, Örvös Lajos szerkesztésében,[16] Rácz Károly kiadásában[17] (főszerkesztője 1947 végén ifj. Horváth Bertalan, 1948 tavaszán Császár Balázs lett,[18] felelős szerkesztője Kovács Ár-

13 *Szeged története* 5. k. 1945–1990. Szerk. Blazovits László. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2010. 94. Erdeit a Szegedi Friss Újság 1948. jún. 3-i számában Péter *Erdei Ferenc a Tudományos Akadémia tagja lesz* címmel üdvözölte. L. még *Parasztnak lenni többé nem lehet* (Egy könyv története). Szegedi Friss Újság [a továbbiakban: SZFÚ] 1948. márc. 28. A *Parasztok*ról írt a Tiszatájban is (1974. 7. 59–60.).

14 *Szeged története* 5. k. 95.

15 *Mikor Szegeden dobogott az ország szíve*. In: *A szerette Város*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1986. 139–141.

16 Örvös Lajos (1923–2002) publicista, író, költő, műfordító. Móricz Zsigmond mellett a *Kelet Népe* szerkesztője, 1945–46-ban a *Délmagyarország* újságírója. Szegedről a Parasztpárt *Szabad Szó* c. lapjához került Budapestre. *Röszke az irodalomban*. In: *Szegedi számadás* 21.

17 Rácz Károly (1905–1981) kereskedő, l. *A Petőfi-párt meg én*. In: *Mindenkor csak feléd nézek, Szeged.* Bába és Társa Kiadó. Szeged, 2001. 367. és *Az én besúgóim* 57–58.

18 Császár (P.) Balázs (1914–1986) kisbirtokos. A Parasztpárt parlamenti képviselője, 1946 áprilisától a szegedi közegészségügyi bizottság tagja. *Szeged története* 5. k. 401–402.

pád,[19] kiadója Jécsai Antal. 1948 nyarán Báthori Lajos került az újság élére,[20] amelyet ősztől Maróti János adott ki).

„A népi írók igézetében rokonszenveztem a párttal, de bizonyos fönntartásaim miatt sohasem léptem be. Írtam hetilapjukba, a Szegedi Szabad Szóba, sőt belső munkatársa voltam kérészéletű napilapjuknak, a Szegedi Friss Újságnak, a nélkül azonban, hogy forma szerint párttag lettem volna. Sokat vitatkoztam az akkori megyei titkárral, Horváth Lajossal […] éppen a parasztpártnak a kommunista párttal való, szerintem túlzott együttműködése miatt. Megértettem a szegényparasztságnak keserűségét, amely Veres Pétert valamelyik választmányi gyűlésen arra a híres-hírhedt kijelentésre késztette, hogy *ő a parasztság érdekeiért az ördöggel is összefog…* Megértettem, de nem fogadtam el. Sajnos, az idő az én aggályaimat igazolta. Ezt később, amikor *A paraszti jövendő* című könyvéért (1948) Veres Pétert is vesszőfutásra kényszerítették, bizonyára ő is belátta."[21] Péter azt is megvallotta, „Nem szégyellem, hogy akkoriban igyekeztem a marxizmussal ismerkedni; nem lettem soha sem marxista, sem leninista, de tanultam belőle, és a történelmi materializmus bennem józan *történelmi realizmussá* ért."[22]

Az 1945-ös kataklizma után művelődéspolitikai és közhatalmi szempontból egyaránt a népi gondolatot tekintette „az országépítés alapelvének".[23] 1945 tavaszán azt fejtegette, „A demokráciát, mint politikai rendszert, társadalmi berendezkedést, államformát, a diktatúrával szemben szoktuk hangsúlyozni. Népuralmat, a népakarat alkotmányos érvényre jutását, a népfelség elvének gyakorlati megvalósulását értjük alatta." Felfogása szerint a népképviseleti demokrácia annak biztosítéka, hogy „az állami életben, a törvényhozásban minden társadalmi réteg, ezen belül

19 Kovács Árpád (1896–1958) újságíró.

20 Báthori Lajos (1904–1977) könyvelő, kereskedő, a Parasztpárt szegedi elnöke. A kommunisták régi büntető ügyével zsarolták. *Szeged története* 5. k. 120.

21 *A Petőfi-párt meg én*. In: *Mindenkor csak feléd…* 354. Veres 1945–49 között volt a Parasztpárt elnöke, 1947–48-ban honvédelmi miniszter. Péter a Szegedi Szabad Szóban *Parasztsors – magyar sors* (1945. jún. 17.), *Gyepsor* (aug. 19.), *Szűk esztendő*, *Egy földmunkás naplójából* (aug. 26.) és *Az Alföld parasztsága* (szept. 26.), a Tiszatájban *Húsz év* c. műveit (1947. 10–11. 90.) ismertette Darvas József, Erdei, Illyés, Karácsony Sándor, Ortutay, Somogyi Imre és mások munkái mellett. A Szegedi Friss Újságban *A paraszti jövendő* 1. (Veres Péter legújabb könyve. A paraszti életforma jövője. *Az új magyar sorkérdés* (1948. júl. 18.) és 2. *Az új parasztéletforma* jelent meg (uo. 1948. júl. 21.). Kiemelések itt és a továbbiakban: az eredetiben – CSM.

22 *Néprajz, népműveltség*. Két tanulmány 1948, 1949. Bába Kiadó. Szeged, 2005. 216.

23 *Műveltség és álműveltség*. SZFÚ 1948. jan. 4.

minden egyes hivatás érdeke kifejezésre jut. A demokrácia szemben áll az egyeduralommal, arisztokráciával (kiváltságosok uralma) és ugyanakkor felette áll az anarchikus demagógia (tömeguralom) és ochlokrácia (utcauralom) romboló rendszertelenségének." Úgy vélte, a történelmi demokráciák alapvető hibái, az intézményes garanciák hiánya, a túlzott idealizmus és a szabad verseny helytelen alkalmazása akkor küszöbölhető ki, ha az új rend „a nemzet minden dolgozója számára" egyenlő feltételeket biztosít. A demokrácia három jellemvonását ennek megfelelően „a népi közösség érdekében", a szabad egyéni érvényesülésében és az egyenlő versenyfeltételekben határozta meg. A közösség érdeke azt is „megköveteli, hogy irányítását saját fiaiból, sajt véréből kinőtt szellemi vezetés, ma tehát a parasztságból kinövő új magyar értelmiség végezze. […] A szellemi és népi közösséghez való tartozást nem származási okmányok, hanem Petőfi életének tanúsága szerint a közösségi áldozatvállalás, a közös sorshordozás, szenvedés, valamint a determinált szellemi adottságok: a közös nyelv, a miliő és kultúra döntik el."

Felfogása szerint a demokrácia „alapjában véve jónak tartja az embert, de vigyáz arra, nehogy bajt okozzon, ha egyesek ennek az alapkövetelménynek nem felelnének meg. Az egyes választópolgártól nem is kívánhatjuk az államélet egész látóhatárú, széles ölelésű, egységes áttekintését (ez a későbbi fejlődés kívánalma), csak a saját érdekeinek helyes meglátását: ezt pedig minden józan gondolkodású dolgozó megteheti. A demokrácia nem jelenti, mint ahogy metafizikailag nem is jelentheti, az igazságnak szavazatokkal való eldöntését, hiszen: »Ahány fej, annyi vélemény«. Az igazság csak egy lehet: ha valamiről vitatkozni való van, az a több szem többet lát elv alapján az egy igazság minél közelebbi kitapogatását, eszményi esetben a teljes igazság megtalálását jelenti." Szabó Dezső *Az egész látóhatár*a alapján azt tartotta volna kívánatosnak, „ha az országot gazdasági és néprajzi egységekre osztva ún. vidéki parlamentet létesítünk a mezőgazdasági, kereskedelmi és értelmiségi munkájú érdekszövetségek (szakszervezetek) megfelelő arányszámú részvételével. Ebből a vidéki parlamentből küldenek ki megfelelő számú kiküldöttet a választókerület érdekeinek képviseletére az országos parlamentbe (felsőház), mely így kb. 400–500 tagjával az egész nemzetet felöleli. Így lesz az egész ország egyetlen parlamentté, ahol a nép akarata az állami élet minden aktusá-

ban szabadon érvényesülhet. Hogy azonban a közösséget alkotó egyén mind jobban ránevelődjék nemcsak önérdekének felismerésére (hiszen ennél mi sem könnyebb), hanem az egész közösség érdekének meglátására is, szükség van népnevelésre. Mindenekelőtt a közösséget összetartó, az áldozatot önként vállaló szeretetre". A másodéves bölcsész az eszményi demokráciát az időszak szellemétől és a fiatalság illúzióitól áthatva az egyenlőség, szabadság és testvériség elvének maradéktalan megvalósulásában határozta meg. Úgy vélte, az ideális demokrácia összetartója, „minden cselekedetének rugója a közösségi gondolat, az evangéliumi szeretet", amely a nyomában járó önneveléssel szünteti meg „a kis súrlódásokat, amelyek minden emberi társadalommal járnak, épp azért, mert emberek vagyunk." Meggyőződése szerint csakis radikális politikai és etikai reformok hozhatják el a régen várt időt, hogy „a magyarság gazdasági, politikai és szellemi színvonala még soha nem látott magasra szökjék."[24]

Nem véletlen, hogy a paraszti társadalom közösségi szelleméről, melyet mindketten az új rend alapvetésének reméltek, Péter mentora, Bálint Sándor már a harmincas években úgy vélte, szükségtelen idegen mozgalmakat (a fasizmust és a sztálinizmust) másolni, amikor a magyar parasztság közösségi értékeiben „évszázadok emberi bölcsessége maradt fenn." A „szentistváni szolidarizmus" 19. századi felbomlása után „egyéni, osztály-, felekezeti és faji ellentétek néznek egymással farkasszemet, kíméletlen önzés vett rajtunk erőt: új bálványok prédája lettünk", holott a paraszti munkaközösségek megoldották „korunk legnehezebb kérdését: egyén és közösség viszonyát a kettőnek egymás *mellé* rendelésével. A teljes egyéni szabadság nyomában anarchia jár, az abszolút kollektív szellem, a totális állammítosz pedig rabszolgaságba dönt. A patriarkális-keresztény társadalmi felfogás szerint a kölcsönös segítés elvén, amelyet a kereszténység a felebaráti szeretet parancsában szentesített, épül fel az emberélet. Az egyén nem bújhat el kötelességei elől, sem a tehetség, sem a gazdagság nem jogosít kibúvóra, viszont a társadalom sem állampolgári kötelék, mechanikus szerkezet, hanem emberi állapot. A társaslét nem teher, hanem ritmus."[25]

1945 nyarán Bálint még inkább úgy vélte, a hagyományok az egyén életét nem elnyomni, hanem társadalmi helyzetének megkönnyítésé-

24 *Néhány szó a demokráciáról.* Utunk, 1945. ápr. 4.

25 Cím és keltezés nélküli kéziratos vázlat. Hagyatékában (Szeged, Móra Ferenc Múzeum).

vel éppen „az élet örök folyamatosságát" vannak hivatva biztosítani. A népkultúra ugyanis az egyénnek olyan kereteket kínál, amelyeket áthat a társulási szellemmel párosult közös eszmények ereje. Korunk embere „meleg, természetes, szerves közösség után sóvárog", bizonyos tehát, hogy „az új társadalomépítés nem nélkülözheti a népélet szociális tanulságait". A paraszti szolidaritás közösségi normája és „a társas lét még mindig etikettszerű, amely a legnagyobb paraszti értékeszmény, a *tisztesség* élményéből következik"; a paraszti társadalmat „évezredes keresztény kultúrájának köszönhetően tekintély és szabadság összhangja jellemzi." Bálint is úgy tapasztalta, egyre többen kívánnak „új társadalmi autonómiát", amely az állami terhek csökkenése mellett „a személyes felelősségtől és helytállástól annyira rettegő tömeget nevelné rá szociális kötelességeinek jókedvű teljesítésére".[26] Az 1945. novemberi törvényhatósági választások előtt azt írta, „a magyar vidék elszigeteltségében és kiszolgáltatottságában" ma is érezni a központosítás kártékony következményeit, a diktatórikus törekvésnek ez a melegágya ugyanis „akadályozza a szellemi kultúra változatosságának kibontakozását, új értékek föltárását, megbontja a nemzeti erőknek és társadalmi osztályoknak demokratikus egyensúlyát és egyetemességét."[27]

Balassa Iván *Magyar néprajz* című szakiskolai tankönyvét Péter azzal ismertette 1947 júliusában: az úttörő munka „*elősegíti a magyar nép szellemi s így közvetve társadalmi, tehát teljes emberi fölszabadulását, s hozzájárul a magyarság új, közösségi öntudatának kialakításához.*"[28] A „fejlődésről" három évvel később is úgy véle, végcélja az osztálytalan társadalom: olyan gazdasági, társadalmi rend, amelyben az ember nem születés és vagyon, hanem „a tehetség és a munka szerint szabadon nyert hivatásokban – ki a földön, ki a munkapadnál, ki az íróasztalnál – éli le életét".[29] Úgy hitte, az emberiség lassan bár, de „fölismerhető határozottsággal halad a kevesek jóléte felől a sokak biztonsága felé."[30]

26 *A paraszti élet tanítása*. Új Ember, 1945. aug. 16.
27 *Két választás között*. Szegedi Hírlap, 1945. nov. 20.
28 *Az első magyar néprajzi tankönyv*. Tiszatáj, 1947. júl. 21–25. A lapszámról, Péter írásáról *Megjelent a „Tiszatáj" új száma*. Szegedi Népszava, 1947. aug. 7.
29 *Műveltség és tárdadalom*. SZFÚ 1948. jan. 1.
30 *A haladás értelme*. Uo. 1948. máj. 1.

2

Miután 1943 őszén a Szegedi Egyetemi Ifjúság tagja lett, 1945 januárjában a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és a SZEI követendő hagyományait szem előtt tartva kezdeményezte a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szabad Szervezetét (SZEFHSZSZ).[31] A Lőkös Zoltánnal létrehozott diákalakulat, amely 1946-ban a Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjúság (SZEFI) nevet kényszerült felvenni,[32] 1947. január 25-i feloszlatásáig Péter elnöksége, később is meghatározó befolyása alatt működött. Állambiztonsági jelentés szerint „Szellemi irányítója a klérus, a jezsuitákkal az élen. Vezetőjük Péter László, aki erősen jobboldali. Az egyetemmel kapcsolatban szociálpolitikát folytatnak, és ismeretterjesztő előadásokat tartanak, azonban nem tudni, miről."[33]

A szervezet célja a gyakorlati diáksegítés,[34] az eszmei tájékozódás, ismeretterjesztés mellett a módszeres önművelés,[35] az önálló véleményalkotásra való nevelés, az íráskészség fejlesztése volt. Gyakorlati tanácsokkal szolgáló cikkében Péter úgy vélte, ostobaság volna az olvasást, „életünk e legfőbb befolyásolóját nem tervszerűen használni s olvasmányainkban a véletlenre hagyatkozni". Arra, milyen könyvet vásároljon a hallgató, úgy felelt, először a szükségeset, aztán a hasznosat, végül a szórakoztatót. „Először vegyünk összes költemény-kiadásokat, aztán komoly tudományos, vagy művészeti köteteket, tanulmányokat, s legutoljára regényeket, elbeszéléseket." A jó könyvismertetés „Az objektív tartalmon és mondanivalón túl nem nélkülözhetni a szubjektív egyéni érzéseket és a könyvvel kapcsolatos élményeket" sem, ha pedig már a „magad számára megalkottad véleményedet, a kollektív világnézet azt kívánja, ne rejtsd véka alá, hanem tedd közzé észrevételeidet. Mondd ki bátran, ajánlod-e a könyvet, miért ajánlod, s mit gon-

31 Péter László szóbeli közlése. Szőreg, 1986. nov. 4.

32 *A SZEFI*. Egyetemi Élet, 1946. szept. (1). Az ifjúsági mozgalmi élet hagyományairól, feladatairól *Cselekvő élet*. Uo. 1946. szept. (1–2.), az egyetemi és főiskolai egyesületek szövetségéről *Diákpolitika*. Uo. szept. 4–5.

33 Jancsák Csaba: i. m. 29. Lőkös Zoltán (1925–1999) újságíró, lapszerkesztő. Péter gimnáziumi osztálytársa, 1944–52-ben a Délmagyarország újságírója. Róla és a Tiszatáj többi kezdeményezőjéről (Ertsey Péterről, Seres Józsefről, Madácsy Lászlóról) *„Az alapító atyák"*. Tiszatáj, 2007. 3. 63–69.

34 Sürgette, hogy a MÁV bérlettel segítse a Szegeden tanuló vidékieket. *Tanulni akarunk!* Délmagyarország, 1945. szept. 2.

35 *Az önképzőkör feladatai*. Köznevelés, 1946. máj. 1.

dolsz, mi lehet a tanulság mások, az egész magyarság számára. Ha ezekkel a szempontokkal és ezekkel az igényekkel veszünk kezünkbe könyveket, művelődésünk, önképzésünk nem valami egoista, individualista elefántcsonttornyos doktrinerség, hanem a közösségi kultúra szerves része lesz."[36] Módszertani útmutatásokkal szolgált akkor is, amikor egy szeminárium lefolyását írta tizenkét pontban,[37] vagy a magyarságismereti, színjátszó és szépmíves szemináriumok öntevékeny működéséről adott hírt.[38]

Nagy részben ő fogalmazta a MADISZ egyetemi tagozatának 1945. május 7-i *Kiáltvány*át is, melyben „a szegedi egyetemi ifjúság a demokratikus idők szellemét követeli". A diákság nyolc pontban foglalta össze jelképes és szervezeti, eszmei és gyakorlati követeléseit, mindenekelőtt, hogy alma materük az elmúlt rendszerben „igazságtalanul kiebrudalt nagy magyar költő, József Attila nevét viselje". A „népellenesek és reakciósok": Werbőczy és Ürményi József szobrai éppúgy eltávolítandók, mint „a reakciós elemek" a hallgatók és az oktatók közül. Igazoló eljárások indítandók az ifjúsági küldöttek részvételével, a hallgatói érdekképviselet az egyetemi tanácsban, a gazdasági, szellemi, adminisztratív irányításban is biztosítandó. Sürgették a szegényparaszti és munkásszármazásúak továbbtanulását meggátló tandíj és a vizsgadíjrendszer megszüntetését, mert „az új magyar vezető értelmiségnek a parasztságból és munkásságból kell kinőni!", továbbá „Az egyetem életét gúzsba kötő és időt rabló bürokrácia" felszámolását. A kossuthi „Duna-konföderáció megvalósulásához vezető kulturális kapcsolatok kimélyítésére" követeltek kelet-európai és délszláv, valamint magyarságtudományi tanszéket, hogy „Társadalomtan, néplélektan, néprajz ismerete nélkül a magyar nép életében ne lehessen vezető szerepet kapni!"[39]

36 *Az olvasás művészetéről*. Utunk, 1945. máj. 23.

37 *A parasztifjúság munkája*. Szegedi Szabad Szó, 1945. júl. 1.

38 *Munkaközösségeink*. Egyetemi Élet, 1946. szept. (6). A közművelődésről kezdettől számos írást közölt: *Műkedvelő előadás Szőregen* (Délmagyarország, 1945. szept. 15.), *Műsoros est Szőregen* (uo. szept. 19.), *Műkedvelők Szőregen* (Szegedi Szabad Szó, 1945. szept. 23.), *Az igazság kedvéért…* (Egyetemi Élet, 1946. szept. (6.), *Szeged gyakorlati szabadművelődése* (Délmagyarország, 1946. szept. 28.), *Írók és sznobok* (uo. nov. 11.), *A Dugonics Társaság előadó ülése* (uo. 1947. jan. 28.), *Cserkészek műsoros délutánja Szőregen* (uo. febr. 12.), *Molière az iskolában*, *Budapesti előadók a Dugonics Társaság felolvasó ülésén* (uo. febr. 18.), *Új magyar könyvpolitika* (Márciusi Ifjúság, 1947. máj. 1. 5–7.) és *Népi dráma a népi kollégiumokban* (SZFÚ 1947. dec. 9.).

39 Utunk, 1945. máj. 9. A kiáltványt Gergely András a kommunisták, Kerényi Károly a szociáldemokraták, Czanik Pál a kisgazdák, Vámosi Erzsébet a polgári demokraták, Laszgallner Zoltán a parasztpártiak nevében jegyezte Honti Gézával, a MADISZ egyetemi titkárával és Péter László pártonkívülivel. Róla *Népi kollégiumi igazgató voltam*. In: *Mindörökké Szeged* 529.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választáson, amelyen a jogosultak 92,4 százaléka vett részt, a kisgazdák 57,03 százalékos eredményükkel 245 parlamenti mandátumot szereztek (a szociáldemokraták 17,41 százalékkal 69-et, a kommunisták 16,95 százalékkal 70-et, a parasztpártiak azonban mindössze 6,87 százalékkal csupán 23-at).[40] Szegeden is elsöprő, 62,45 százalékos győzelmet arattak (a szociáldemokraták 20, a kommunisták 12,12, a parasztpártiak 3,53, a polgári demokraták pedig csupán 1,9 százalékos eredményt értek el).[41] A győztes párt mégsem volt képes meghatározó befolyást szerezni a város vezetésében, a közigazgatási, rendőrségi pozícióikat megőrző kommunisták csak a főispáni tisztet engedték át nekik. Kisgazda listáról, a Demokrata Néppárt tagjaként lett képviselő Bálint Sándor is, aki a helyhatósági választások előtt úgy vélte, a demokráciának „egyik alapvető társadalmi és politikai tétele a helyi önkormányzati szellemnek, mint a harmonikus nemzeti élet egyik alapvető feltételének kiépítése."[42] A demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről megalkotott törvény azonban, amely ellen Bálint is felszólalt, már a kommunisták „reakció ellen vívott küzdelmét" szolgálta, előkészítendő a polgári pártok felszámolását.

1946 februárjától Péter az egyetem Klemm Antal vezette Magyar Nyelvtudományi Intézetében fizetéstelen gyakornok, később tanársegéd, közben a Londoni körúti Püspöki Tanoncotthon nevelőtanára.[43] Részt vett a fakultatív hitoktatás bevezetése elleni, a kommunista munkások és rendőrség által véres brutalitással szétvert márciusi diáktüntetéseken,[44] csakúgy, mint az újabb egyetemi újság létrehozásában. A *Szegedi Népszava* 1946. március végi tudósítása szerint a MEFESZ „a közelmúltban adta ki harcos röpiratát, amelyben beszámol az egyetemi ifjúság súlyos problémáiról és síkra száll annak érdekeiért Ezt követte most az egyetemi ifjúság régóta várt sajtóorgánuma, a *Fórum*, amely mint »a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók körlevele« havonta egyszer jelenik meg". Joggal tart

40 *Magyarország története 1918–1990.* Szerk. Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Bp. 1997. 185.

41 *Szeged története* 5. k. 99.

42 *Két választás között*. Vö. 27. jegyzet.

43 *Önéletrajzom* (1990). In: *1956 előtt…* 215.

44 Péter László szóbeli közlése. Szőreg, 1983. dec. 16. Az eseményekről Tamasi Mihály: *Társadalmi és politikai változások Szegeden 1939–1949 között*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXXIV. Bába Kiadó. Szeged, 2004. 107–114.

igényt rá, hogy „legnívósabb kulturális és társadalmi folyóirataink közé soroljuk. Hangja radikális, tiszta demokratikus hang. […] hasábjain Péter László, a szegedi egyetemi hallgatók szabad szakszervezetének elnöke is beszámol a szegedi ifjúság problémáiról."[45] Az 1946. áprilisi diákfórumon pályaválasztási tanácsokkal látta el az érettségizőket, névadója születésének 95. évfordulóján, a Kálmány Lajos Kör egyetemi emlékülésén „a legnagyobb magyar folkloristáról" tartott előadást.[46]

Miután a MEFESZ 1946. május végi szegedi találkozóján Purjesz Béla rektorral együtt adta át a Boldogasszony sugárúti Egyetemi Otthont,[47] szeptember elején ismét egy újabb, egyetlen számot megért diáklap, az *Egyetemi Élet* főszerkesztője.[48] Az újság a hallgatóság „dicséretre méltó erőfeszítésének és igyekezetének gyümölcse"; első száma „arra enged következtetni, hogy az egyetemi ifjúság lapjában Szeged újabb őszintén demokratikus és az igazi népi kultúráért harcoló sajtóorgánummal gazdagodott. A beköszöntőt dr. Tóth László egyetemi rektor írta, Péter László »Cselekvő diákélet« címen írt cikket."[49]

Az új tanévkezdet legfontosabb eseménye a Péter vezetésével hivatalosan 1946. szeptember 28-án megalakult Kálmány-kör létrehozása volt. Az egyesület „a szegedi születésű legnagyobb magyar folklorista nevével fordult a magyar nép és a magyar néptudomány felé. Alapszabálybeli célja *»a népi irodalmon nevelődött szegedi egyetemi és főiskolai hallgatóknak együttes alföldi néptudományi kutatásra, a népi gondolatnak előadásokkal, kiadványokkal való terjesztésére és népi szellemű diákközösségi élet megteremtésére való tömörülése.«*" Az elődök és a nemzedéktársak hagyományaiból Péter a felvidéki Sarló-mozgalomra, a Prohászka- és Szent György-körök regöscserkész-, a Pro Christo Diákotthon öregcserkész-tevékenységére és az Orbán Balázs nevét viselő kolozsvári falukutató csoportra tekintett példaként. A szegedi minták készen kínálkoztak: a tanyai agrár-settlement és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amely „nemcsak szintetikus

45 *„Fórum"*. Szegedi Népszava, 1946. márc. 31.

46 *Kálmány Lajos emlékülés*. Szegedi Kis Újság, 1946. máj. 6. Lőkös Zoltán főtitkár úgy vélte, „a magyar diákságnak az eddigi sváb eredetű nóta helyett gyökeresen magyar dallamot kell választana." *Tájékoztató ankét az érettségizők számára*. Uo. 1946. máj. 1.

47 *Molnár Erik népjóléti miniszter és Keresztury Dezső kultuszminiszter az egyetemi és főiskolai hallgatók országos szegedi találkozóján*. Szegedi Népszava, 1946. máj. 30.

48 Lőkös Zoltán: *Az Értől az Óceánig*. Egyetemi Élet, 1946. szept. 3.

49 *Megjelent az „Egyetemi élet"*. Szegedi Népszava, 1946. szept. 18.

világszemléletében, szociológiai, etnográfiai és esztétikai oldalú szinoptikus meglátásban, tudományos elmélyültségben, hanem meleg baráti közösségben is példát mutat."

A kör tagjai egyetemi tanulmányaikkal párhuzamosan egyénileg és intézményesen (az Egyetemi Szociális Telepen és az Alföldi Tudományos Intézetben) kívántak dolgozni, elsőrendű feladatuknak tekintve a kéziratos Kálmány-hagyaték feldolgozását és kiadásra való előkészítését Bálint Sándor irányításával.[50] Háromévi működésük során négy füzetet jelentettek meg, az első kettő Pétertől (*Mai magyar népismeret*, *Egyéniség a népkultúrában*, 1947).[51] Rendszeresen megemlékeztek névadójukról, legközelebb 1946 decemberében, halálának 27. évfordulóján. A temetői emlékünnepségen Schneller Lajos dékán, Bálint Sándor és a pártok képviselőnek jelenlétében Péter méltatta Kálmány életművét, amellyel „még Ady, Móricz Zsigmond és József Attila előtt a haladó szellemű és a népi gondolatot ápoló magyar ifjúság szellemi atyjává emelkedett."[52] A Kálmány nevét viselő népi kollégium igazgatójaként tartott 1947. október 25-i előadásával „A legnagyobb magyar folklorista példát mutató munkássága méltán állítható buzdító példaként nemcsak az ifjúság előtt, akik a nevéről elnevezett [!] kollégiumban élnek és kapnak ingyenes lehetőséget, hanem mindenkinek, különösen pedig Szeged népének. Péter László nagyon szépen mutatott rá előadásában arra is, amivel Szeged tartozik még Kálmány Lajos emlékének."[53]

Miután 1946 októberében leváltották a SZEFHSZSZ éléről, a *Szegedi Népszava* helyreigazításban tudatta: „A cserkészmozgalommal kapcsolatban legutóbb közöltük egyik olvasónk levelét, aki nyilván téves információ alapján azt írta, hogy Péter László a fasiszta szellemű SZEFI elnöke volt." A közlemény szerint Péter „a »Szegedi Egyetemi és Főisko-

50 *A Kálmány Lajos Kör*. Tiszatáj, 1947. 1. 25–29.

51 L. 3. jegyzet.

52 *Kálmány Lajos-emlékünnepség a Dugonics-temetőben*. Szegedi Népszava, 1946. dec. 8. Péter írása: *A nótás pap*. Délmagyarország, 1946. dec. 25. *Kálmány Lajos nyomában* c. pályázati felhívásában az emlékek összegyűjtését sürgette (Márciusi Ifjúság, 1946. márc. 15. 25–26.). *Kálmány Lajos*. Egy nagy folklorista élete c. kötetét 1952-ben adta ki a Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Bp., 1952. L. még L. még *Kálmány Lajos harcai* (Puszták Népe, 1947. 6. 112–118.), *Kálmány Lajos emlékezete* (Vándortűz, 1947. 6. 16.), *Kálmány Lajos szelleme* (Új Aratás. 1947. 6–10.), *Kálmány Lajos hagyatéka* (Tiszatáj, 1947. 8–9. 71–82.), *A magyar népismeret úttörője, Kálmány Lajos* (SZFÚ 1947. dec. 7.), továbbá *Löw Immánuel és Kálmány Lajos barátsága*, vö. 3. jegyzet.

53 *A Kálmány Lajos Népi Kollégiumban…* SZFÚ 1947. okt. 26. A kör 1949. november 1-jén szűnt meg a Magyar Néprajzi Társaság szegedi csoportjává történt átalakulással.

lai Hallgatók Szabad Szervezetének« volt az elnöke, és éppen baloldali, demokratikus magatartása miatt távolították el a jobboldali diákpuccs alkalmával."[54] Maga is úgy emlékezett, „egy jobboldali hullám kibuktatott bennünket a diákmozgalom vezetéséből. A posztok visszaszerzéséért indított küzdelemben a Móricz-kollégisták támogattak bennünket, de a politikai viszonyok akkor nem tették lehetővé a sikeres ellentámadást."[55] Az is a megváltozott politikai viszonyok következménye volt, hogy miután működésével magára vonta az ÁVO figyelmét, 1947 februárjában házkutatást tartottak nála Szőregen.[56]

A *Tiszatáj* első száma 1947. március 8-án került az újságárusokhoz. A *Szegedi Kis Újság* már február derekán tudatta, „folyóirat indul Szegeden, a városi Szabadművelődési Tanács kiadásában, Koltay-Kastner Jenő főszerkesztésében. Ezzel megoldódik a régóta vajúdó probléma: egy nívós, fővárosi színvonalú szegedi folyóirat megteremtése. Az irodalmi, művészeti és társadalmi jellegű havi szemle szerkesztője Madácsy László és Péter László".[57] Megjelenését a Kálmány-kör nevében Péter kezdeményezte, címe is tőle származik.[58]

A *Szegedi Népszava* sorai szerint „Örültünk, amikor kézhez vettük a vaskos kötetet. Hosszú évek óta az első folyóirat Szegeden, amely speciálisan szegedi kultúrát, szegedi szempontokat és szegedi témát tárgyal. Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratnak vallja magát, életet és színt visz ennek a tiszaparti városnak talán kissé álmos és tétlen, tunya életébe." Az első szám hézagpótlónak mondott írása Péteré, aki „a Kálmány Lajos Kör feladatainak ismertetésében tulajdonképpen Kálmány Lajos, a nagy, de kevéssé ismert szegedi kultuszhistórikus emlékét örökíti meg."[59]

54 *Péter László nem volt a SzEFI elnöke*. Szegedi Népszava, 1947. márc. 25.

55 *Népi kollégiumi igazgató voltam*. In: *Mindörökké Szeged* 530.

56 Jancsák Csaba: i. m. 31. ÁVO: a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (1946–48).

57 A szerkesztőség tagjai: „Dr. Antalffy György, dr. Donászy Kálmán, Bibó István, Bálint Sándor, Magyar László, Ertsey Péter, Seres József és Lőkös Zoltán. Reméljük, hogy ez a kezdeményezés serkentőleg hat városunk kultúréletére s az új folyóirat előkelő helyet biztosít Szeged számára a szellemi demokráciában." Szegedi Kis Újság, 1947. febr. 16.

58 Az *Alföldi Szemlé*t Péterék tartották túlzottan tudományosnak, az általuk javasolt címet, a Juhász Gyula *Üdvözlet Tömörkénynek* című verséből választott szóösszetételt pedig a kiszemelt főszerkesztő, Koltay-Kastner ítélte tudománytalannak, nem vállalta a főszerkesztői tisztet. Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1997. 25. Az alapításban vállalt szerepéről és az előtörténetről, az első számokról uo. 14–41.

59 *„Tiszatáj"*. Szegedi Népszava, 1947. ápr. 4. Péter tanulmánya: *A Kálmány Lajos Kör*. Tiszatáj, 1947. 1. 25–32.

Péter fejtette ki azt is, „A gyanús értelmezésű decentralizáló helyett mi is a sajátos regionális színeket kihangsúlyozó, de ugyanakkor az egész magyarsághoz, az egész magyarságról és Európáról szóló tájkultúrák hívei vagyunk. Folyóiratunk is úgy véli igazi feladatát betölteni, ha nem Szegeden szerkesztett akármilyen folyóirat lesz, hanem a táji hivatást öntudatosan vállalva, szűri magán keresztül a világot, Európát és a magyarságot."[60]

Az egyetemi-főiskolai hallgatók 1945-ben kialakult szabad, ám egyre kevésbé független, mindinkább pártokhoz kötődő diákpolitika keretei között folytatták érdekvédelmi-egyesületi működésüket. Az Országos 48-as Bizottság értekezletét előkészítő 1947. május 4-i budapesti megbeszélésen Péter *Önképzőkörök munkája a 48-as szellem szolgálatában* címmel szólalt fel,[61] 9-én a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ), „az első demokratikus diákcsúcsszervezet" országos diákparlamentje ülésén vett részt Lőkössel és Molnár Józseffel, ott találkoztak Keresztury Dezső parasztpárti kultuszminiszterrel. Molnár úgy vélte, a szegedi diákság helyzetének megítélésekor figyelembe kell venni „az egyetemi hallgatók legnagyobb részének kispolgári származásán túl az éveken keresztül beléjük szuggerált antidemokratikus szellemet, a mai elhagyatottságukat és nem utolsó sorban azt a rengeteg szidást, pofont és mulasztást, amelyet vele szemben elkövettek és elkövetnek napjainkban."[62]

Miután a kommunisták 1947. július végén baloldali választási szövetséget kötöttek „a reakció ellen", az új választásokra augusztus 31-én került sor. Bár a kommunisták a mintegy 87 ezer szegedi választó közül több mint 7 ezret zártak ki és 5 ezer kék cédula felhasználását tervezték, a legjobb eredményt a Magyar Függetlenségi Párt érte el 52 százalékos eredményével. (A kommunisták 15,4, a szociáldemokraták 11,3, a keresztényidemokraták 8, a radikálisok 4,4, a kisgazdák 4, a parasztpártiak mindössze 3,5 százalékot kaptak.)[63] Miután a győztesek választási eredményét kommunista nyomásra megsemmisítették, visszavonták mandátumait, több szegedi vezetője emigrált, másokat bebörtönöztek.[64]

60 *Decentralizált kultúra – tájkultúra.* Uo. 52.
61 *Szegedi előkészületek a 48-as Bizottság országos értekezletére*. Szegedi Kis Újság, 1947. máj. 14.
62 *Országos diákparlament volt Budapesten*. Uo. 1947. máj. 9.
63 Tamasi Mihály: i. m. 123.
64 *Szeged története* 5. k. 108.

3

A *Tiszatáj* alapítása idején alig kilenc hónapos, ám a korábbinál is mozgalmasabb időszak következett Péter életében. Miután a sajtóban kritikáival és diákmozgalmi, nyelvészeti, közművelődési írásaival 1945 tavasza óta jelent volt, egyetemi-kollégiumi, Kálmány-köri működése intenzív folytatása mellett 1947 őszén a *Szegedi Friss Újság* belső munkatársa lett. A rövid életű parasztpárti napilap 1947. október végi indulásától majdnem 1948. július végi megszűnéséig közölte mintegy százhúsz terjedelmes, máskor rövidebb írását. Cikkei a napilapok Parasztpárt rövid életű napilapjában mintegy százhúsz terjedelmes, máskor rövidebb cikke, néha csupán bekezdésnyi glosszája jelent meg. Az újság 1947. október végi indulásától majdnem megszűnéséig, 1948. július végéig közölte Péter írásait. Cikkei a napilapok hagyományos rovatrendjében követték egymást, olykor egyszerre több is. Írásai hozzávetőleges besorolás szerint a gazdasági-érdekvédelmi, ritkán párt- és nemzetközi tárgyú *politikai vezércikk* és *publicisztika*, a *művelődéspolitika* (irodalmi, művészeti, kulturális reflexió, vita), a többnyire helyi érdekű, de politikai konzekvenciájú *riport, tudósítás* és a közügyi-kulturális *jegyzet*ek (*Tallózás*), végül az általa fogalmazott *kishír*ek csoportjába tartoznak.

Igazságos adóztatást követelő beszámolója (*Nyomorgatja a szőregi parasztokat a megyei adóvégrehajtó*) és az oktatási reformot sürgető riportja (*Mi újság az egyetemen?*) a lap 1947. október 30-i számában jelent meg. Utóbbinak diák interjúalanya a tanárképzés régi kötöttségeinek eltörlése után bevezetett kötelező módszertanról megállapította, „Szemléltetés, konkrét esetek, órán megfigyelt tapasztalatok nélkül az egész olyan, mint boncolás hulla nélkül," a *Mindennapi kérdések* címmel előadott tantárgy „levegőbe beszélés, fecsegés, haszontalan időtöltés". Péter összegzése szerint akkor lesz igazi reform a tanárképzésben, ha Karácsony Sándor gondolatvilága „az új nevelőnemzedékben szétáradt."

A magyar zenei nevelés alapját képező pentatóniáról is Karácsonyt idézte, aki szerint „a zenében hét hang van, igazság, de nem magyar igazság. A magyar igazság szerint a zenében öt különféle hang van! Íme: ezekért a magyar igazságok, magyarságunk sajátosságainak védelméért

harcolunk: a népzene és a népkultúra győzelméért!”[65] A kizárólagos pentatóniát elvető véleménye kapcsán Ortutay Gyuláról úgy vélte, „Nem szeretnénk csalódni benne: szeretnénk, ha nem alkudna meg a polgári sznobizmussal a népiség hátrányára, szeretnénk, ha a helyes arányt urbanitás és népiség közt nem billentené az urbánusok oldalára. Helyesnek tartjuk a népkultúra józan értékelését, a népi törekvések kritikáját, de csak akkor, ha miniszterünknek ugyanannyi szava van a magyar néptől idegen, üvegházi kultúrsznobizmus bírálatára is. S ami a legfontosabb: ha látjuk, hogy az első folklorista miniszter tesz is valamit a »százéves terv« érdekében, nemcsak a zenei nevelés terén, hanem a művelődés többi szektorán is, amint azt Györffy István művelődéspolitikai végrendelete részletesen ki is fejti. Sajnos, még nem láttunk féléves minisztersége alatt egyetlen ilyen rendeletet sem!”[66] Ugyancsak az október 30-i lapszámban jelent meg az akadozó tömegközlekedés miatt háborgó *Kellemes autóbuszutazás…*, valamint *A feketézők…* című glosszája; utóbbi szerint „ma is érvényes a jó öreg Bod Péter igazsága, amely a vidám Szent Hilárius szájába adva így szól: »Micsoda különbség vagyon a nagy tolvaj és a kis tolvaj között? A kis tolvajok vasbékóban járnak, a nagy tolvajok aranyláncot viselnek. A kis k…-t pellengérre viszik, a nagy k…-k az ablakból nevetik«.”[67]

Első vezércikkében a fizetések és az áremelkedés ellentmondására hívta fel a politikai vezetők figyelmét. A középosztály ugyanis azt a „látszat-következtetést vonja le, hogy a demokrácia többre tartja a próbarendőrt, mint a nevelőt: azelőtt a csendőrt fizette meg jól az állam, mert akkor jól és hűségesen szolgálta az államot kisajátító osztályok érdekeit”, most viszont „a demokratikus, népérdekekért létesült magyar rendőrség keveredik ilyen látszatba. A középosztály sérelmi politikája azt terjeszti: a demokrácia jól fizetett rendőrök fegyverével” és rosszul fizetett nevelők munkájával akarja fenntartani magát. A középosztálynak „sohasem fájt és most sem fáj, hogy dologtalan tőkések, henye kapitalisták ezreket és milliókat vágnak zsebre: hűbéri és tőkés szemléletű világfölfogása azt rendjén valónak tartja. De az már skandalum, disznóság, hogy az ipari munkás-

65 *Kodály Zoltán…* SZFÚ 1947. nov. 12. Péternek a továbbiakban valamennyi, megjelenési hely feltüntetése nélkül idézett cikke a Szegedi Friss Újságban látott napvilágot.

66 *Ortutay a népzenéről…* 1947. nov. 28.

67 A feketézők és az árdrágítók, üzérkedők, csempészek, valamint a kis csalók megbüntetése és a nagyokkal szembeni elnéző bánásmód ellen lépett fel ismét *Tallózás* sorozatában megjelent *Mire volt jó…* (1947. nov. 5.), valamint *Kis tolvaj és nagy tolvaj* c. glosszáiban (1947. nov. 5.).

nak kétszer annyi fizetése van, mint egy tanult szellemi munkásnak! – ez a közhelyszerű vélemény." A nemzeti jövedelem méltánytalan elosztása az osztálygyűlölet felszítását idézheti elő, holott azt az ellentétet kéne megszüntetni, amely „az értelmiséget munkásellenessé, a munkást értelmiségellenessé teszi, a helyett, hogy az értelmiséget és ipari munkást egyaránt tőkésellenessé tenné." Általános fizetésrendezést sürgetve megállapította, hogy a különbségek bár szükségszerűek, „nem lehetnek olyan végletesek, mint ma. *Ez a demokratikus jövedelemelosztás alfája.*"[68]

Éles hangon tiltakozott az adószedés kíméletlen gyakorlata ellen. A behajtás még szőregi kommunista párttitkár szerint is „hátrányos a demokráciára, mert a dolgozó öntudatlan tömeg eljárásából ítélve azt mondja: »Így bánik velünk a népi demokratikus kormányzat.«"[69] A cikkét ért bírálatokra felelve kijelentette, „Meg kell törni végre az »úriemberi« nimbusz sérthetetlenségét, kritikára kell nevelni a parasztot: ő döntse el, ki a néppel tartó értelmiségi s ki a népellenes úr. A parasztság politikai öntudatának nevelésénél nincs ma fontosabb föladat."[70] Hamarosan vezércikkben követelte a jegyrendszer és a beszolgáltatás módosítását, mivel az csak a parasztra nézve kötelező: ő adja be „maximált áron a gabonát, a zsírt, a tejet s ugyanakkor vesz, ha tud, szabad áron, méregdrágán ruhát, cipőt, bolti dolgokat. Még ha a fekete árakat vetjük is össze az ipari árakkal: akkor is van agrárolló, akkor is aránytalanul olcsóbb a paraszttermék." Ez hozza magával a virágzó feketepiacot, árurejtegetést és a beszolgáltatás minden sérelmét, meg kell tehát állapítani az ipari termékek maximális árát is, a beszolgáltatást pedig rábízni a parasztok szövetkezetére.[71] Máskor is azt javasolta, a helyi termelés kerüljön a község kezelésébe, vagy a javak előállítói tömörüljenek szövetkezetbe.[72] *A harmincéves Szovjetunió* évfordulóján csupán annyit mondott, „a szovjet példát nem majmolni kell, de tanulni lehet belőle […] a szovjet forradalom jelképezi az emberiség kiirthatatlan igényét egy emberibb, szabadabb élet elérésére."[73]

68 *Demokratikus jövedelemelosztás*. 1947. nov. 1.

69 *A Szegedi Friss Újság cikke nyomán a szőregi termelési bizottság súlyos panaszokat tett a megyei adóvégrehajtó ellen*. 1947. nov. 1.

70 *Mire volt jó…* Vö. 67. jegyzet.

71 *Elszámoltatás*. 1947. nov. 8.

72 *Szerény javaslat a szőregi téglagyár ügyében*. 1948. jan. 20.

73 1947. nov. 8.

Nemsokára újabb vezércikkekben tért vissza a beszolgáltatásra és a vásárlóképtelen parasztság kíméletlen adóztatására,[74] mivel a közgazdasági élet irányítói „Nem tettek semmit az ipari termelés és a kereskedelem elszámolásra szorításáért, mégis fönntartják egyedül a parasztot sújtó beszolgáltatási kötelezettséget, sőt az elvben elszámoltatásnak nevezett, a gyakorlatban szégyenteljes meghurcolásokkal, jogsértésekkel, gorombáskodással együtt járó rekvirálást is elrendelték." Leszögezte azonban azt is, hogy „Mi sohasem fordulhatunk szembe a magyar demokráciával, de éppen a demokrácia érdekében kénytelenek vagyunk rámutatni olyan hibákra, amelyek szembe állítják parasztságunk öntudatlanabb részét a hatalommal", azzal követelve a rendelet visszavonását, „keressék meg a közellátásnak demokratikus, szövetkezeti árucserén alapuló módjait."[75]

Az általános spekulációról, „a leszerepelt, szabadrablássá vált" kereskedelemről, a korlátozatlan tőkés gazdálkodásról és a panama, árurejtegetés, sikkasztás elleni fellépés elmaradásáról Rousseaut idézve írta, a szabadság „nem fajulhat szabadossággá, mert abból anarchia származik: a magyar társadalomnak és a magyar népnek őrködnie kell kivívott szabadsága felett, mert különben újabb, gazdasági rabságba szorul." Követelte, hogy „a legszigorúbban ellenőrizzék a magánkereskedelmet és a köz érdekében a legkisebb mulasztást is a legkegyetlenebb eszközökkel torolják meg. Az idők nem alkalmasak kíméletre!"[76] Mikor pedig hatszáz nádudvari „öntudatlan paraszt tüntetett a fekete őrlés miatt halálra ítélt ottani malomtulajdonos mellett", elvetette az álhumanizmusnak mondott mentegetést: „A magyar parasztság számoljon le ezzel a részrehajlással. Ha a maga kedvéért enged a malmos feketézésének s védi a törvény sújtó keze elől, nem lesz joga szót sem szólni az ipari cikkekkel, textilneműkkel feketézők ellen, akiknek pedig gonoszságát a saját bőrén érzi, mégpedig keservesen. Egyforma mértékkel mérjük, s a bűnöst soha ne sajnáljuk a bűnhődésért. Sajnálja magát ő, mielőtt vétene a közösség ellen!"[77]

A paraszti öntudat kérdését máskor is felvetve világossá tette, hogy a kisgazda réteg nem azonos a falusi társadalommal. „A Parasztpárt és a párt paraszttömegei öntudatosan és büszkén vállalják a paraszt nevet és nem

74 *A parasztság sérelmei*. 1947. nov. 9. és *Mégis lesz elszámoltatás?* 1947. nov. 15.
75 *Mégis lesz elszámoltatás?* 1947. nov. 15.
76 *A drágulás ellen*. 1947. nov. 16.
77 *Nádudvar*. 1947. nov. 20.

elfogadni, hanem *eltüntetni* akarják. Nem úgy, hogy nem beszélünk róla, hanem úgy, hogy azt a társadalmi képződményt szüntetjük meg, amely bizonyos embereket paraszttá, másokat urakká tesz."[78] Felfogása szerint ez azért szükséges, mert a paraszti állapot „*a szolgaságnak egy különös fajtája:* olyan, amelybe a történeti sors lassú menete kényszerített bele egy embercsoportot, és ezek lassan beletörődtek vállalhatatlan sorsukba", miközben a demokrácia „az egész magyar paraszttársadalmat akarja felszabadítani, társadalmi egyenjogúságra juttatni".[79] Mindazonáltal meggyőződése volt, hogy „ha tűzzel-vassal visszük keresztül az egyenlőség elvét: oda a szabadság".[80]

1948 januárjában huszonkét éves volt, amikor a kisgazda Független Ifjúság kezdeményezésére létrejött Magyar Kollégiumi Egyesület (MAKE) vezetősége a Pázmány Péter Népi Kollégium vezetésével bízta meg. „Szívvel-lélekkel, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségébe, a Nékoszba tartozó, tehát kommunista és parasztpárti szellemű népi kollégiumokkal együttműködve kezdtem tevékenységemet."[81] Jelen volt a főként a kommunisták és parasztpártiak támogatását élvező Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) és a kisgazdák által létrehozott Magyar Kollégiumi Egyesület (MAKE) 1948. március 15-i egyesülésén. Az összeolvadást annál inkább támogathatta, mert a népi tehetséggondozást minden eredménye ellenére elégtelennek, a paraszt- és munkásszármazású fiatalok számát a felsőoktatásban elégtelennek tartotta.[82] A szegedi népi kollégiumok igazgatóinak hamarosan megalakult Kollégiumi Tanácsa elhatározta, hogy már az 1948. őszi tanévkezdéskor a „szakkollégiumi rendszerre térünk át. A Pázmány Péter Népi Kollégiumban ugyanis általános iskolásoktól kezdve gimnazistákon, kereskedelmi középiskolásokon át mindenféle iskolatípus képviselve volt. Magam is helyesnek tartottam, hogy miután egyesültünk a Nékosz kollégiumaival, szakosítsuk kollégiumainkat iskolatípusok szerint."[83] Miután a szakkollégisták szülei tartottak tőle, hogy gyermekeiket „az esetleges év közbeni átszervezéssel kitépjük megszokott környezetükből, és ezzel veszélyeztetjük év végi tanulmányi

78 *Ki a paraszt?* 1947. nov. 26.
79 *Urak parasztjából szabad földművelő*. 1947. nov. 30.
80 *Félelem nélküli élet.* 1948. jan. 15.
81 *Mindörökké Szeged* 530.
82 *Népből értelmiség*. 1948. jan. 18.
83 *Népi szakkollégiumok*. 1948. ápr. 18.

eredményüket, szóban is, [és a *Szegedi Friss Újság*ban megjelent] cikkemben is megnyugtattam őket."[84]

Amikor 1948 tavaszán a Nemzeti Függetlenségi Front újjászervezése a kommunisták szerint „szükségessé tette a koalíciós pártok közötti szorosabb együttműködést", a szegedi Parasztpárt is újraválasztani kényszerült vezetőségét; az új testületet a kommunisták által elfogadott Császár Balázs elnök, Báthori Lajos ügyvezető elnök, Gallé László kulturális titkár, Lőkös Zoltán politikai titkár alkotta.[85] Császár kijelentette, a pár minden tagjától „megköveteljük a népi demokrácia mellett való nyílt kiállást".[86] A Magyar Dolgozók Pártja Nagyszegedi Bizottságának alakulásakor Péter *Horváth Mihály 48-as csanádi püspök: Szabad egyházat szabad államban* cím alatt adta közre cikkét *Egy elfelejtett, de újra nagyon időszerű könyvről* alcímmel.[87]

A hívő katolikus Péter egyháza történelmi szerepéről és közelmúltjáról vallott felfogása paraszti származásukból és társadalmi igazságérzetükből következően lényegében azonos volt Bálint Sándor történelmi értékelésével. *A magyar katolicizmus útja* című fejtegetésében „ellenzéki" helyett „haladó, népi katolicizmust" sürgetett, miután úgy vélte, „Kétségtelen, hogy a jelen legnagyobb tehertétele a múlt. Olyan múlt, amelyben az egyház összefonódott a hatalmasok államával s közös feudális uralmuk biztosítására támogatott mindenféle hivatalos politikát. Emellett *a katolicizmus hatalmas táborából korántsem az alföldi, dunántúli vagy székely katolikus szegényparasztságra támaszkodott, hanem hangadóul mai napig is egy kispolgári középosztályi réteget szerepeltetett*. A katolikus szociális mozgalmak – vallotta be Prohászka [Ottokár] is – nem tudtak igazi tömegmozgalommá lenni, mert nem volt bennük társadalmi feszítőerő. Az e fajta katolikus szervezetek mindvégig kispolgári, úri középosztályi jellegűek voltak: népbarát grófok, prémes úri és középosztályi nők, szakmunkás, előmunkás kispolgárok, altisztek, viszonylag jobb módú parasztgazdák alkották e mozgalmak törzsét.

Ezek a – jobbára saját sorsukkal elégedett, a haladástól semmi jót nem váró, sőt jómódjukat a társadalomalatti rétegek fölszínre bukkanásától

84 *Mindörökké Szeged* 531.

85 *Újjáalakult a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt nagyszegedi összekötő bizottsága*. A két párt vezetői és tagjai között fennálló ideológiai különbségek tisztázására van szükség. 1948. ápr. 1.

86 *Új tisztikart választott a Nemzeti Parasztpárt városi szervezete*. 1948. ápr. 2.

87 1948. máj. 9. Horváth Mihály műve: *Magyarország függetlenségi harcának története* (1865).

öntudatlanul is féltő – kispolgári tömegek diktáltak mondanivalót, tempót, ezek színezték át az egyháziak politikai jellegű megnyilatkozásait; ezekből verbuválódtak az egyházközségi s egyéb katolikus funkcionáriusok, ezek adtak papot az egyháznak, illetőleg ezekhez kellett igazodnia mindannak, aki a korabeli társadalmi formák között nem akart társadalmon kívüli vagy istentelennek bélyegzett lenni. Számukra a korbácsos Krisztus, Nagybotú Lőrinc, Giesswein [Sándor] és Prohászka hagyománya nem jelentett társadalmi élményt; a Szentírás szociális mondanivalója csupán valami irgalmas szamaritánusi, kenetes jóságként tükröződött tudatukban, s osztályhelyzetük folytán, még ez a halvány tudat sem válhatott tettekre késztető meggyőződéssé." Meggyőződése szerint a küzdelem „ma, egy »új középkor« hajnalán nem a materializmus és idealizmus között a leghevesebb (ez a filozófia történetének örök problémája), hanem a társadalmi igazságosság megvalósításának akarói és tagadói között. *Az egyetlen lehetséges katolikus politika csakis az akarók között állhat*."

A magyar katolicizmusnak meg kell végre találnia „igazi hangját, meg kell »lelnie honját e hazában«, és rá kell ébrednie – egyházi és társadalmi-politikai vonalon egyaránt – valódi föladataira. Isten Jeruzsálemet, választott népét a pogánnyal pusztíttatta el, intve ma is bennünket: a választott nép nem teljesítette az Úr […] törvényeit. Az ugyan írva vagyon, hogy *az egyház fönnmarad a világ végezetéig, de hogy a magyarok egyháza, a magyar katolikus társadalom fönnmarad-e, erre nem tett ígéretet az Isten*. Ránk bízta a választást: hogy élünk-e az adott lehetőségekkel, az tőlünk, magyar katolikusoktól függ." [88] Prohászkáról azt tartotta, szociális tanítása a történelmi változás után is a katolikus politika meghatározója, az egyház pedig úgy lehet méltó „a húsz éve sírjában pihenő nagy szocialista püspökhöz, ha gondolatait közkinccsé teszi és megvalósításukért harcol."[89]

Bálint hasonló, az ötvenes évek elején papírra vetett álláspontja szerint 1945-ben „Az ország felszabadult a háború öldöklő szorongásai és a közvetlen magyar múlt bénító ellentétei alól, de már mindenki érzi, hogy most meg életének isteni kiváltságától, szabadságától, emberi önrendelkezési jogától akarják megfosztani." Meggyőződése volt, hogy a magyar egyház már akkor le kellett volna, hogy számoljon a múlttal, bármi áldozat árán beépülve „a cseppfolyósan kavargó új magyar világba", csakhogy

88 1948. máj. 16.

89 *Az időszerű Prohászka*. 1947. nov. 29.

a „hagyományos magyar szellemi és emberi kiskorúságból" nem tudtak felnőni „sem a világnézetek, sem a pártok, sem az emberek". A helyzetnek „mélyreható történelmi és világpolitikai okai és előfeltételei voltak, illetve vannak, de ez mégsem mentesíti sem a magyar társadalmat, sem egyházunkat a szabadság és autonómia készségének kiépítése alól. Nem lehet mentségünk az sem, hogy erről a demokráciáról hamarosan kiderült, hogy halva született." Mindazonáltal a jövőre nézve kétségtelennek tartotta, hogy minden mulasztás és tévedés ellenére „egyetlen organizáló tényező lesz itt: a magyar katolikus egyház. Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábort ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet-szemért ószövetségi elv alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja meg visszaszorítani. Nem az a lényeg, hogy önmaga külön mozgalmi életet kezdeményezzen, hanem, hogy az új magyar társadalmi fejlődés irányát és egyetemességét kijelölje."[90]

1948. május 15-én Ortutay Gyula kultuszminiszter bejelentette az iskolák államosítását,[91] június 12-én került sor a kommunista és a szociáldemokrata párt „egyesülésére". Bálint szerint ezzel kezdődött „a kommunista Gleichschaltung: többek között államosítják az egyházi iskolákat és letartóztatják, majd elítélik a bíborost. A nyugat bámul bennünket, mint Kossuth, vagy Apponyi idején, de a kisujját sem mozdítja meg érettünk. Az uralkodó kormányzat, főleg álnokságával rengeteget vétkezett, ilyenek a földreformmal való játék, a demokratikus fair play semmibevétele, az ellenzék kiirtása, a szellemi szabadság és az emberi jogok pártszerű értelmezése, idegen imperializmus szolgasága."[92]

90 BM III/III. Alosztály. Cs–704. Fedőnév: *Fellazítók*. Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztálya. *Jelentés.* Tárgy: *Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése.* Szeged, 1965. júl. 22. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára O–12554/3.

91 Péter jóval kritikusabban, de Bálinthoz hasonlóan vélekedett Ortutay folklorista tudományszervező működéséről, l. *Néprajz és politika* 1. A néprajzi romantika veszedelmei. 1948. máj. 30., *Néprajz és politika* 2. Mire való a néprajz? 1948. jún. 6., *Néprajz és politika* 3. Ortutay Gyula kultuszminiszter és a magyar néprajz jelene. 1948. jún. 13.

92 *Dr. Bálint Sándor*… L. 90. jegyzet. Az idejét múlt klerikalizmust bírálva Péter a hercegprímás szó használata helyett a demokratikusabb érsekprímást ajánlotta. *Politikai kiskáté.* 1948. júl. 25.

4

Első kultúrpolitikai írását Péter a szegedi nagyok: Dugonics és Kálmány, Tömörkény, Juhász és Móra emlékének szentelte. Úgy vélte, „Az élő Szeged csak az egyik Szeged, a hitványabbik. A másik, az igazi, ott porlad testében a szegedi temetők rögei alatt, szelleme pedig ott testesült meg a közművelődésnek emelt palota könyvtártermében." Miután a tájkultúra „szerves része az egyetemes nemzeti és még egyetemesebb emberi kultúrának", feltette a kérdést: „Miért nem visszük a szegedi diákokat a szegedi temetőkbe a régi Szeged szellemét szívni, a népi Szeged gyökeres patriótáinak földi emlékét látni, hagyományát emlékezetbe vésni?" Legalább Halottak napján „illő volna, hogy Szeged társadalmi szervezetei, egyesületei, ifjúsági szövetségei leróják köteles tiszteletüket a régi Szegednek s meglátogassák városunk demokratikus népi hagyományának porrá vált őrzőit. Menjetek ki a szegedi temetőkbe, ízleljétek meg a régi Szeged, a népi Szeged sajátos szellemét!"[93]

A „művészileg és erkölcsileg egyaránt kitűnő", Cronin *A mennyország kulcsa* című regényéből készült mozifilm (1944) szegedi bemutatója után úgy vélte, a mű „Etika az egyén, politika a közösség számára. Katolikus politika." Vajon „miért nem akad katolikus íróink közül egy magyar Cronin, aki reális társadalomszemléletével és művészi ihlettel ötvözné össze népe és hite igazi érdekeit: a ma időszerű magyar problémákat az örök eszmék fényében? Cronin hőse nem átallott beavatkozni – s ó, jaj, a köztársaságiak oldalán, a császári monarchizmus, az elmaradottabb társadalomformák védői ellen! – a magasabb etikai elvek diadaláért az aktuális ideig való dolgokba is […]. S a malaszttól csöpögő magyar »vallásos« irodalom nem akar aggszüzek olvasmányából az egyszerre demokrata és egyszerre katolikus tömegek napi eligazítója, helyes életszemléletre nevelője lenni, hanem élettől, társadalomtól, magyar sorskérdésektől elvonatkoztatott mellébeszélés akar maradni?"[94]

Buday György *Kellemes karácsony és kedves újesztendő* című bölcsészkari előadása nyomán a paraszti kultúra tovább élésének lehetőségét taglalta.[95] A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának egyik meghatáro-

93 *A szegedi temetők*. 1947. nov. 1.
94 *Politikus gondolatok egy filmről*. 1947. nov. 29. A film főszerepét Gregory Peck alakította.
95 *Buday György előadása az egyetemen*. 1947. nov. 28.

zó alakja „jelentős elvvel viszi tovább a népkultúráról és a népművészet jövőjéről eddig vallott nézeteinket. Szerinte az ízlés a döntő: az alkotás módja és eredménye, a népkultúra a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan megváltozik, de népivé teszi az, hogy beleilleszkedik a hagyományos ízlés kialakult értékrendjébe." Péter szerint a kutatás feladata annak megállapítása, hogy „a mai gépiesedő »népkultúrában« – amit a megkülönböztetés kedvéért »közkultúrának« nevezhetünk – mennyi a valóban folklorisztikus tradíció, s mennyi az újabb alakulás."

A népkultúra híveinek mindenesetre az a tanulsága: „népkultúránk pusztulásán siránkozni, társadalmi reakciót jelezni, a népet népviseletbe, népmesébe konzerválni: »néprajzi reakció«. A megoldás olyasmi lehetne, mint az angol: úgy teljes emberré, parasztból szabad földművessé tenni a népet, hogy egyúttal megőrizze – nem a népkultúra alkotásait vagy előadásmódját (mert az jellegzetesen paraszti), hanem azt a hagyományos ízlést", amely képes lesz, a magas művészet fokán és módján, sajátosan, alkotóan magyar kultúrát teremteni."[96] A Kossuth-díj alapításakor a parlamentben Bálint is azt mondta, „a magyar paraszti kultúrának, a magyar nép életének nagy értékeit átmentsük ebbe a modern magyar életbe, amely talán itt-ott egy kicsit gyökértelennek tetszik, és éppen a magyar népkultúrának hagyományaival tegyük ezt teljessé, ne csak modernné, hanem ízig-vérig magyarrá is. (*Élénk helyeslés és taps az ellenzéken. – Ortutay Gyula miniszter is tapsol.*)"[97]

1947. decemberi szegedi előadásán Lengyel Balázs a modern magyar költészet sajátos paradoxonjának mondta, hogy „a századforduló csöpögős népiessége, a Petőfi-, Arany-epigonok helyett *a népfölszabadítás igazában népi ügyét éppen az úgynevezett urbánus írók polgári radikalizmusa képviselte*." Péter úgy vélte, jobban érthető az állítás „tágasabb perspektívába, az egész irodalmi népiség kérdésének látóhatárába" állítva, Petőfi és Arany ugyanis, „ma például Illyés Gyula verseibe tudta ötvözni a völkisch-költemények *a népről a nép módján* tematikus és stiláris elveit *a népért s a nép számára* politikus és pedagógus indítások populaire-követelményeivel. Miért tartjuk ma is követendő írói eszménynek a népi magyarság folkorisztikus értékeinek és az európai magaskultúra legnagyobb eredményeinek egyetlen műben való egységes érvényesülését?"

96 *Népművészet – Gépművészet*. 1947. nov. 30.

97 A parlament 1948. febr. 13-i ülésén. *Országgyűlési Napló*. Athenaeum. Bp., 1948 2. k. 1007.

Péter szerint azért, mert a népiségnek ez az antinómiája nem művi, hanem „magában a tárgyban rejlő, immanens ellentét". Minthogy pedig az ellentmondás egyik eleme sem elmarasztalható, mindkettővel számolnia kell az irodalomtörténetnek és a politikának. „A magyar népiségnek és a magyar demokráciának egyszerre és egymással párhuzamosan való érvényesítése, újbóli egységbe állítása, […] tehát a magyarság sajátos értékeire féltékenyen vigyázó *völkisch*-népiségnek és az osztálytalan társadalomért harcosan küzdő *populaire*-népiségnek találkozása lehet csak a magyar politika és a magyar irodalom, főként a magyar líra föladata is."[98]

1947 decemberében is megemlékezett Kálmányról, sürgetve, hogy városában utca viselje a nevét, állítsák fel szobrát. „*Szeged városa, amely életében oly gyalázatosan bánt vele, legalább halálában becsülje meg nagy fiát s gondoskodjék végre már arról, hogy méltó emlékek hirdessék*" nevét és nagyságát.[99] Mind gyakrabban jelentkezett a paraszti (népi) és a nemzeti műveltség („magaskultúra") szerves kapcsolatát tudatosító cikkekkel.[100] Az általa nevetségesnek tartott „kispolgári selejtkultúra" helyébe „Parasztból szabad polgárt, parasztkultúrából nemzeti műveltséget" követelt.[101] A Szegedi Szabadművelődési Tanács szabadegyetemén *Népkultúrából nemzeti közműveltség* címmel tartott előadást,[102] miközben büszkén adott hírt szűkebb pátriája közművelődési sikereiről is.[103] Változatlanul cikkezett a hallgatói érdekvédelemről,[104] de nem hagyta elaludni a Kálmány-kör tudományos kezdeményeit sem.[105]

Hagyományos riportot, helyszíni tudósítást viszonylag keveset közölt. Az 1947. novemberi választások után a különböző pártokban politizáló paraszt képviselők tevékenységéről adott parlamenti körképet; „Nehéz a parasztsors, de remény nyílik a jövőre. Az a történelmi tény, hogy a parasztság – ha nem is egységesen – de betört az országirányítás legfőbb he-

98 *Népszemléletünk kettős arca*. 1947. dec. 7.

99 *A magyar népismeret úttörője: Kálmány Lajos*. Halálának 28. évfordulójára. 1947. dec. 7.

100 *A vidéki sajtó és a kultúra*. 1947. dec. 9., *Műveltség és álműveltség*. 1948. jan. 4.

101 *Műveltség és társadalom*. 1948. jan. 11. *Mi a „népkultúra"?* (A néprajz és társadalomtudomány összefüggéséhez) c. tanulmányát a *Tiszatáj* közölte (1948. 7–8. 292–309.).

102 Kishír. 1948. febr. 13.

103 *Megdicsérem a szőregieket*. 1948. jan. 22., *48-as énekkari középdöntő verseny Szegeden*. 1948. febr. 24. és *A szőregi cserkészek Nagyszeged legjobb táncosai*. 1948. márc. 2. L. még *A szőregi parasztársadalom jövője*. 1948. márc. 7.

104 *Hát ezért tanultak, hogy most dolgozzanak?* 1948. ápr. 23.

105 *Miért hallgat az Alföldi Tudományos Intézet?* 1948. ápr. 25., *Mozgalom indult az Alföldi Tudományos Intézet megújítására*. 1948. ápr. 30. és *Alföldtudományi Intézet Szegeden*. 1948. máj. 6.

lyére, hatalmas lehetőségeket rejt magában. Öntudatosodó, bátor parasztokra van szükség, akik nem szakadnak el osztályostársaiktól, semmiféle külön érdek, ideológia és merev pártérdek miatt nem adják el a paraszti érdekeket."[106] Vidéki jelentéseiben kritikusan számolt be a falu nyomorúságos mindennapjairól,[107] ismét hangsúlyozva, hogy „az elszámoltatást csak akkor tartjuk igazságosnak, ha nemcsak a parasztot terheli",[108] hiszen a cél annak tisztázása, hová tűnt el a gabona a közellátásból. Ha az „elszámoltatásból" rekvirálás lenne, felhívja a kárvallottakat, forduljanak lapja szerkesztőségéhez.[109] A szegedi hegyközségi gazdaküldöttek kecskeméti szőlészeknél tett látogatásáról elégedetten állapította meg: „Egyetlen dolog Magyarországon, ahol hiba nélkül minden jó",[110] máskor a szegedi hegyközség mielőbbi megalakítását és hasonló „látóutak" tanulságát fogalmazta meg a parasztság látókörének bővítésére.[111]

Legtöbbet a *Tallózás* rovatában közölt. Apró, tárgyszerű, ritkán humoros, olykor polemikus jegyzeteiben nagyobb lélegzetű cikkeinek tárgykörét követte (egyenlőtlen javadalmazás, feketézés, adóbehajtás, agrárolló, a középosztályi felfogás éles bírálata, a népi kollégiumi mozgalom, szociális, közművelődési és irodalmi-kulturális kérdések, közérdekű tájékoztatás, bürokrácia, fellépés a magyartalan szóhasználat ellen, hétköznapi témák). Szóvá tette, hogy bár „a demokrácia szellemi erőfeszítéseit szolgáló tudósrend" többletjavadalmát a minisztertanács már 1947 augusztusában elején rendes fizetése 30–50 százalékában határozta meg, az egyetem mulasztásából mintegy ezer szegedi érintett nem jutott hozzá,[112] télen pedig a kifizetett tüzelő késedelme miatt fűtetlen népi kollégiumokban fáznak a tanulók.[113]

Amikor a „háborús uszítók ügynökei és a jóhiszemű fecsegők" elterjesztették Veres Péter külföldre szökésének hírét, sietett megírni, hogy Veres a mondott időben a parasztpárti nagyválasztmány ülésén beszélt. „A Sulyok [Dezső]-félék megszökhetnek ebből a »csúnyácska hazából«, rájuk nem vonatkozik az »itt élned s halnod kell«, de Veres Péterre és

106 *Parasztok az országgyűlésben*. 1947. nov. 23.
107 *Újabb arzénes halálesetekről suttognak Szőregen*. 1947. nov. 18.
108 *Megindult az elszámoltatás*.1947. nov. 19.
109 *Mégis lesz elszámoltatás Szegeden is*. 1947. nov. 29.
110 *Határjárás Kecskeméten*. 1947. dec. 3.
111 *Hegyközségi érdekvédelem Lakiteleken*. 1947. dec. 4. L. még *Jövőre ezerkétszáz holdat telepít be hallal a fehértói halgazdaság*. 1947. dec. 17.
112 *A tudományos pótdíj*. 1947. okt. 31.
113 *Százötven parasztgyerek fázik…* 1947. nov. 1.

minden igaz magyarra erkölcsi kötelesség a helytállás."[114] Szót emelt egy, még 1945-ben a Vörös Hadsereg által kényszermunkára fogott, megrokkant ember védelmében, akinek a támogatását a társadalombiztosítás és a városi bürokrácia elutasította.[115]

Amikor egy belga újságíró a magyarországi népi kollégiumokban szerzett tapasztalatairól számolt be, magyar sajtóhír szerint a „felkapaszkodás" lehetőségét dicsérte, ami Péter szerint pontatlan hazai fordításából származhat, mert „nem intézményes fölkapaszkodás ez, hanem a nép együttes fölemelkedésének előharcosai a népi kollégisták!"[116] Azt is nehezményezte, hogy a szegedi postás szakszervezet Herczeg Ferenc *A Gyurkovics lányok* című darabját vitte színpadra Móricz, Tamási, Illyés, Németh László, Kodolányi drámái helyett.[117] Az 1948. évi Szegedi Ünnepi Hetek programjáról úgy vélte, „szép és értékes, de a költségeket nem jobbára nem azok fogják fizetni, akik az előadásokat élvezik, hanem többek közt Szeged kisbérlői. „itt se dobáljuk ki a múltból jól ismert úri tempó szerint a pénzt különféle utazgatásokra, hanem itt is takarékoskodjanak – legalább annyira, mint más, a nép érdeke szerint való ügyekben!"[118]

Egyetértőleg idézte Orosz László Válaszban közölt írását, amely a pécsi *Sorsunk*, a hódmezővásárhelyi *Puszták Népe* és a *Tiszatáj* éves tevékenységét tette mérlegre; maga is úgy vélte, a *Tiszatáj* minősége romlott, fokozottan érvényes tehát az első számban megfogalmazott cél, miszerint a lap „»nem Szegeden szerkesztett akármilyen folyóirat lesz, hanem a táji hivatást öntudatosan vállalva szűri magán keresztül a világot, Európát és magyarságot!«."[119] Azt is rosszallóan állapította meg, hogy a második legnagyobb magyar városban készülő folyóiratnak nincs 5–600 előfizetője, pedig a Tiszatáj „nem a kiadó, vagy szerkesztő ügye, hanem egész Szegedé. Egész Szeged szégyene, ha nem tud eltartani egy nívós folyóiratot, mert nem az írókon vagy szerkesztőn múlik, hanem az olvasókon, előfizetőkön."[120] A könyvkiadás láttán a fölött háborgott, hogy nem ész, pénz,

114 *Veres Péter nem szókött meg…* 1947. nov. 4.
115 *Nem könyöradományt, hanem igazságot kérünk egy munkaképtelen fiatalembernek.* 1947. nov. 18.
116 *A fölfelé kapaszkodás…* 1947. nov. 13.
117 (*A* Gyurkovics lányok *újra színpadra kerülnek…*) 1947. nov. 27.
118 *A Szegedi Ünnepi Hetek…* 1947. nov. 30.
119 *Nem mi írjuk…* 1947. nov. 8. Orosz írása: *Vidéki folyóirataink egy éve*. Válasz, 1947. 11. 445–447.
120 *Igazságtalanság…* 1947. nov. 9.

papír kell hozzá, hanem okmánybélyeg, a tájékoztatásügyi miniszterhez benyújtandó kérvény, születési anyakönyvi kivonat, erkölcsi bizonyítvány. „Ó, Szent Bürokráciusz, mikor hagyod el szegény sártekénket?!"[121]

Sértőnek ítélt stílusa miatt a parasztság, a népi kultúra és a nyelvhelyesség kérdéseiben többször bonyolódott vitába Sz. Szigethy Vilmossal és a *Szegedi Napló*val,[122] melynek pletyka-ízű híreit is nehezményezte.[123] Az élő nyelvben és a sajtóban meghonosult magyartalanságok ellen máskor is fellépett[124] mondván, az újságíró felelőssége, hogy „ne rontsa, inkább szépítse édes anyanyelvünket."[125] Aprólékos figyelme arra is kiterjedt, hogy a szegedi újságokat elmarasztalja a városi intézmények nyitva tartásáról közölt bizonytalan tájékoztatásért,[126] arra is, hogy órákat késnek a vonatok, sőt még arra is, milyen kevés városszerte a biciklitároló.[127]

Csakúgy, mint a *Tallózás*-rovatban, az általa megfogalmazott kishírek alatt sem szerepelt a neve. Néhány soros közleményeiben Veres Péter választmányi beszéléről, a szegedi templomok Mindenszentek- és Halottak napi istentiszteleti rendjéről adott hírt,[128] emléknapján Szent Katalinról és szegedi-szőregi hagyományairól, végül 1947. december 30-i megszűnésekor a nagy múltú Szegedi Naplóról emlékezett meg.[129] Hamarosan a Friss Újság szerkesztősége is bezárni kényszerült.

5

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1948. november 27-i ülésén Rákosi azt mondta, „Szövetségben vagyunk, és ugyanakkor a szövetségesek likvidálására is irányt kell venni".[130] Elégedetten állapította meg, hogy „a megerősödött demokrácia egészséges balratolódást"

121 *Könyvet akarsz írni…* 1947. nov. 13.
122 *A Napló kivégzi a középosztályt…* 1947. nov. 16. és *Szellemes közhely-patronokat…* 1947. nov. 29.
123 *A polgári nyavalygás szegedi lapja…* 1947. nov. 27. Sz. Szigethy Vilmos (1877–1956) író, publicista, levéltáros. 1944–49-ben a (harmadik) *Szegedi Napló* szerkesztője.
124 *Vigyázat, nem kettő…* és *Nem tudja a bal, mit csinál a jobb*. 1947. nov. 12.
125 *Aki több nyelven beszél…* 1947. nov. 14. L. még *Piaci árak…* 1947. nov. 15.
126 *Belebolondulhatna…* 1947. nov. 7. Nemsokára saját lapjára nézve is önkritikus helyreigazítást írt: *Megrójuk…* 1947. nov. 9.
127 *Makó felől…* 1947. nov. 18. és *A kerékpár…* 1948. jún. 27.
128 *Parasztpárti nagyválasztmány. 1947. nov. 1. és Ünnepi istentiszteletek… 1947. nov. 1.*
129 *Búcsú a Szegedi Naplótól*. 1948. jan. 1.
130 Idézi a *Szeged története* 5. k. 119.

hozott magával, így „a demokrácia ellenségei" lassan kiszorulnak a Parasztpártból és a Független Kisgazdapártból.[131] Mindszenty letartóztatására december 26-án került sor. Péter ekkor régi gimnáziumában gyakorló, majd óraadó tanár,[132] az egyetemen Bálint félreállítása után ő adja elő a néprajzot. Amikor Sztálint „kisebbnek" mondta Leninnél, eltávolították titoizmus miatt;[133] „Nem voltam kommunista, tehát »titoista« sem lehettem."[134] Ortutay 1950-ben a karcagi, 1952-ben a makói múzeumba helyezte igazgatónak, 1954-ben került vissza Szegedre, ahol az egyetemi könyvtár kutatójaként kapott új beosztást.

131 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerk. Feitl István, Gellértné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó. Bp., 1997. 2. k. 692–693.
132 *Önéletrajzom* (1990). In: *1956 előtt…* 215.
133 *„Szeged legnagyobb kincse…"* 91. Vö. 5. jegyzet.
134 *Önéletrajzom* (1957. aug. 27.). In: *Az én besúgóim* 96.

SALAMON KONRÁD

KOVÁCS IMRE ÉS A PARASZTPÁRT KÜZDELME A NÉPI DEMOKRÁCIÁÉRT

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választáson a választásra jogosultak 92,6%-a vett részt, s akiknek döntő többsége, 83% a demokratikus pártokra szavazott. A 16,9%-ot szerzett kommunisták tehát a hazánkat megszállva tartó szovjetek durva beavatkozásai ellenére is csúfos vereséget szenvedtek. A Független Kisgazdapárt 57%-ot, a Nemzeti Parasztpárt 6,8%-ot, tehát a két parasztpárt együtt 63,8%-ot kapott.

Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt (NPP) első számú megalapítója, s ekkor főtitkára a választási győzelem után elsősorban a demokráciáért küzdőket akarta megerősíteni abban, hogy sikerülhet az 1944–45 fordulóján kezdődött forradalmi átalakítás nyomán egy valódi „népi és demokratikus" országot teremteni. Az addig történteket joggal lehetett népi demokratikus forradalomnak tekinteni, amelynek társadalmi támogatottságát a választás visszaigazolta, s bizakodni abban, hogy a békeszerződés megkötése után a megszálló szovjet csapatok kivonulnak hazánkból, így megvalósulhat a korszerű, szociálisan érzékeny, nemzeti és demokratikus Magyarország. Ezt tehát nem lehet kockáztatni jogos, de politikailag nem időszerű és félremagyarázható aggodalmaskodással.

Küzdelmüket azonban nemcsak a kommunisták, de az urbánusoknak nevezett radikális demokraták támadásai is nehezítették. Faragó László, a szociáldemokrata párt befolyásos személyisége 1946-ban Veres Pétert és Illyés Gyulát támadta meg. Veresről azt állította, hogy az ellenforradalmi Magyarország fasiszta szárnyának egyik reménysége és büszkesége volt, akinek „dühödt" reformátorságában „bolsevista és nyilas, fajvédő és szektás" elemek kavarogtak. Illyés Gyula pedig „utat keresett és talált Féja

Gézához és Gömbösékhez, többet tett tehát, mint passzív volt, aktíve állt a túlsó oldalra fajromantikán és népromantikán keresztül."[1]

Ferdítés, hamisítás, szenvedélyes gyűlölet jellemzi ezeket a sorokat éppúgy, mint a polgári radikális Zsolt Béla megállapításait: Veres Péter nevéhez „fűződik a magyar demokrácia majdnem százszázalékosan megvalósult első íratlan zsidótörvénye, amely szerint Magyarországon zsidó nem kaphat földet." Tehát „a demokrácia sérelme, ha Veres Péter demokratikus pártvezér lehet Magyarországon."[2] Ehhez csak annyit, a földreform törvény értelmében az kaphatott földet, aki korábban földműveléssel foglalkozott.

Szinte vég nélkül lehetne sorolni az újabb becstelen támadásokat, de most idézzük Illyés Gyulát, akinek a – Népi Művelődési Intézetben dolgozó munkatársait alaptalanul rágalmazóknak írt – válasza jól kifejezi a népi írók akkori lelkiállapotát és helyzetét: „Évek során megszoktam – megszokva hozzá az alázatos némaságot is –, hogy a legingerültebb arcul köpések akkor érnek, amikor a magyar szegénység érdekében fognék eredményesnek ígérkező munkába."[3] Most is csak munkatársai védelmében szólalt fel, és kért elégtételt. Zsolt Béla azonban rövidre zárta a kérdést: Illyés Gyulának akkor sincs erkölcsi joga a felháborodáshoz, ha netán sérelem érte.[4]

Miközben egyre hevesebbé váltak a radikális demokrata urbánusok támadásai, nem csitultak a Parasztpárton belüli ellentétek sem. A Kovács Imre vezette nemzeti demokrata irányzat ismét megpróbált gátat vetni a parasztpártban tevékenykedő kommunisták előretörésének. Az NPP Intéző Bizottságának és képviselő csoportjának 1945. december 6-ai együttes ülésén többen is bírálták a pártvezetés kommunistabarát politikai irányvonalát, Kovács Imre pedig szorgalmazta a szűk szegényparaszti jelleg feladását és a középparasztság, a kisgazdák felé nyitást, valamint a kommunista és a szociáldemokrata pártokban lévő paraszti tömegek megnyerését. Erdei és Darvas határozottan szembefordult Kovács javaslatával, s melléjük állt Veres Péter is. Erdei a szűk társadalmi bázis fenntartása mellett érvelt, ami

1 Faragó László: *Írástudók árulása, írástudók helytállása* című írását idézi: Huszár Tibor: *Nemzetlét, nemzettudat, értelmiség.* Budapest, 1984. 325–326.
2 Zsolt Béla: *Még egyszer és utoljára: Veres Péter*. Haladás, 1946. március 21.
3 Illyés Gyula: *„Kultúrbotrány!"* Szabad Szó, 1946. augusztus 15.
4 Zsolt Béla: *Válasz és vita.* Haladás, 1946. augusztus 22.

azért is furcsa, mert minden politikai irányzat eleve saját befolyásának a növelésére törekszik, kivéve, ha egy másik párt segédcsapataként tevékenykedik. Ők továbbra is azt hangsúlyozták, hogy a parasztpárt „társadalmi alapja a dolgozó parasztság, súllyal a kisebb (birtokos) vagy éppen birtoktalan réteggel. Gyökeres ellentétben vagyunk tehát a kisgazdapárttal."[5]

Ez utóbbi kijelentés azonban messze állt a parasztpárt tagságának álláspontjától, ami rövidesen nyilvánvalóvá is vált a Magyar Parasztszövetség által kezdeményezett mezőgazdasági érdekképviselet kapcsán. A parasztpárt tagsága ugyanis bizakodva fogadta a kijelentést, miszerint a „Magyar Parasztszövetség nem több és nem kevesebb, mint a magyar parasztok szakszervezete. Éppen olyan szakszervezet, mint az ipari munkásságnak már régem meglévő szakszervezetei."[6] Mindennek hatására a parasztpárton belül megerősödött a kisgazdapárttal való együttműködés követelése, visszaigazolva Kovács Imre el nem fogadott javaslatainak a helyességét. Több vidéki szervezet – az országos vezetéstől függetlenül – együttműködési megállapodást kötött a helyi kisgazda szervezettel. Szatmár megyében pedig – 1946. január 18-án – a két agrárpárt megyei szervezete állapodott meg jövőbeni közös tevékenységéről. Eszerint a pártok önállóságát tiszteletben tartják, ugyanakkor a „parasztság egységes érdekvédelmi képviseleteként a két párt megyei vezetősége a Magyar Parasztszövetséget jelölte meg".[7] Hasonlóan alakult a helyzet Heves, Győr és Moson megyékben, ahol községi szinten tömegmozgalommá fejlődött a Parasztszövetség munkájába való parasztpárti bekapcsolódás.[8]

1946 januárjában időszerűvé vált az államforma rendezése. A királynélküli királyság háborús veresége és szovjet megszállása után csak egyetlen megoldást lehetett választani, a köztársaság kikiáltását. Kovács Imre megbecsüléssel hangoztatta az 1849-es trónfosztó Kossuth és az 1918-as köztársaságot kikiáltó Károlyi örökségét. „Én azon voltam – írta az 1970-es évek végén –, hogy a »királyi állam« illúzióját felszámoljuk: ki hitte volna komolyan, hogy az orosz megszállás alatt, kommunistákkal a koalícióban vissza lehet állítani a magyar királyságot?"[9] A köztársaság

5 Tóth István: *A Nemzeti Parasztpárt története.* Budapest, 1972. 123.
6 *A Magyar Parasztszövetség naptára* – 1946. 51.
7 Tóth István i. m. 132.
8 *A parasztegységért vagy ellene?* Magyar Parasztélet, 1946. május 26.
9 Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Torontó, 1979. 323.

kikiáltásában tehát mind a négy kormánypárt egyetértett, ami 1946. február 1-jén meg is történt. Köztársasági elnökké Tildy Zoltánt, a Kisgazdapárt elnökét választották, akinek ünnepélyes beiktatásán jelen voltak a szovjet tábornoki kar, valamint a nyugati katonai és diplomáciai missziók tagjai. A második köztársaság az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szellemében kinyilatkoztatta a szabadságjogok teljességének érvényesülését és védelmét. „A nagyszerű órában a nemzet képviselői hűségükről tettek tanúbizonyságot, s hivatásuk magaslatán állottak; legalábbis arra a néhány percre, amíg a nemzetgyűlés jegyzője a deklarációt felolvasta…”[10]

Tildy köztársasági elnökké választása után Nagy Ferenc, a Kisgazdapárt főtitkára lett a miniszterelnök; rá várt a magyar demokrácia megmentésének reménytelen feladata. A miniszterelnöki tisztség várományosa a sokak által támogatott Sulyok Dezső kisgazda képviselő volt, a kommunisták azonban megakadályozták, hogy a nemzeti demokrata eszméket határozottan képviselő, jól felkészült politikus legyen a miniszterelnök.

1946 elején időszerűvé vált a béketárgyalásokra való felkészülés. Kovács Imre – úgyis mint a Nemzetgyűlés külügyi bizottságának tagja – többször is megszólalt e kérdésben. Már 1945. május 6-án a *Szabad Szó*ban a legfontosabbról, a Duna-völgy békéjéről írt. Miután a háború „keményen végigvert rajtunk”, s Magyarország a legtöbbet szenvedettek között van, kiemelten fontos a szótértés és a békés jövő megteremtése. Remélte, hogy e táj minden közös sorsú népe felismerte: szükséges végre rendezni közös dolgait. A letűnt rendszer bűnös politikája miatt Magyarország rosszul helyezkedett, de ezért nem a magyar nép a felelős. „Lemondtunk a történelmi elvről, elfogadjuk, hogy az állam fedje az etnikumot.” Ugyanakkor a „magyar állam a trianoni határok mögé vonult vissza”, de „e határokon túl, zárt tömbökben is élnek magyarok”, akiknek sorsát csakis a demokrácia teheti emberségessé, s a már hallható magyarellenes megnyilvánulások ellenére remélte, hogy a demokrácia nagyszerű érzésében oldódnak fel ellentéteink.[11]

1945. július 31-én pedig arról írt az *Új Magyarország*ban, hogy „a Duna-völgyi együttműködéssel összeegyeztethetetlen magatartás volna, ha nem mernénk jó magyarok, jó hazafiak lenni… az európai népek elítélik

10 Uo. 324.

11 Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia*. Budapest, 1992. 137–140. (*Béke a Duna völgyében*)

a sovinizmust, de nem ítélik el a nemzeti érzést, a hazafiságot, tehát ne ítéljük el mi sem! […] Mutassuk meg, hogy jó magyarok vagyunk azzal, hogy jó demokraták vagyunk."[12]

A Szabad Szó 1946. január 6-ai számában arról írt, hogy Moszkvában a három nagyhatalom külügyminisztere eldöntötte: májusra előkészíti a magyar békeszerződés tervezetét. Mi aggódó szorongással gondolunk a békekötésre, „mert nem tudjuk, hogy a nemzeti állam megvalósul-e számunkra vagy sem. Azzal vádolnak bennünket, hogy soviniszták vagyunk. Sovinizmus „az ezeréves határok követelése… De nem sovinizmus arról beszélni, hogy a magyarság szeretné a maga nemzeti államát kialakítani, mégpedig úgy, hogy a magyar etnikum területét fedje az új nemzeti állam." Mi lemondtunk a történelmi elvről, a csehszlovákok pedig arra hivatkozva akarják a magyarokat ősi lakóhelyükről kitelepíteni. „Mi népben gondolkodunk, a csehszlovákok területben. Mi azt akarjuk, hogy a nép maradjon ott, ahol él, s minden nép a saját hazájában, nemzeti államában élhessen." Bárhogy döntenek, elfogadjuk a békét, mert mást nem tehetünk. „S ha igazságos békét akarnak kötni, békét, akkor területi autonómiák helyett népi autonómiákkal rendezzék Közép-Európát, s mi nem félünk a békekötéstől…"[13] Kovács Imre itt egy ország kisebbségének az önrendelkezési jogát érti a népi autonómia alatt.

Kovács Imre minden békeszerződéssel kapcsolatos cikkében gyakorolt önkritikát, de arra is figyelmeztetett, hogy Magyarország háború előtt folytatott „bűnös politikája" miatt nem lehet felelőssé tenni az egész magyarságot. 1946. január 20-án arra is felhívta a figyelmet, hogy a háborúkban ugyan nem, de a békében jól helyezkedtünk. „Magyarország a szomszédai miatt az utolsó évszázadban két alkalommal nem tudta demokratikus átalakulását megejteni: először 1848-ban, másodszor 1918-ban. Mindkét alkalommal forradalmi úton próbálkozott… Most ne hagyjuk magunkat! A demokráciát megvalósítjuk, és büszkék lehetünk, hogy a legdemokratikusabb választás után bennünket ismertek el elsőnek a szövetséges hatalmak e területen."[14]

A Parasztpárt kommunistáit nem befolyásolták a béketárgyalás előkészületei. Aggódva szemlélték, hogy pártjuk tagsága Kovács Imre visz-

12 Uo. 155–156. (*Demokrácia és magyarság*)
13 Uo. 141–145. (*Nemzet, nemzeti*)
14 Uo. 149. (*Patriotizmus vagy mazochizmus?*)

szautasított elképzelései szerint politizál. Ugyancsak meglepődtek kommunista megbízóik is, akik 1945-46 telén egyre ellenségesebben figyelték a kisgazdapárt és a parasztpárt tagságának fokozódó együttműködését. Mivel a folyamatot törvényes politikai eszközökkel nem tudták megállítani, az erőszakhoz, ahogy ezt akkor finomkodva nevezték: a „tömegharc" módszeréhez folyamodtak. Harcot hirdettek tehát a földreform védelmére, amit egyébként senki sem veszélyeztetett, csupán a gyorsan lezavart földosztás során elkövetett szabálytalanságok kijavítását említették meg a Kisgazdapárt részéről. Ezt nagyította fel a kommunista propaganda, miszerint a Független Kisgazdapártba magát befészkelt reakció a demokrácia elleni támadást a földreform megkérdőjelezésével kezdi.

Március 3-án a kommunista párt egyértelművé tette, hogy csak úgy hajlandó a koalícióban a kisgazdapárttal együttműködni, ha az eltávolítja a jobbszárnyát. Ezzel együtt a földreform védelmére hivatkozva elkezdték egy baloldali blokk szervezését. Kovács Imre, aki tisztában volt a kisgazdák elleni támadások alaptalanságával, nehéz helyzetbe került. A parasztpárt részvételét illetően azt javasolta, hogy e fontos kérdésben a pártvezetés nem, csak a választmány dönthet. Az utazási nehézségek miatt azonban épp azokból a távoli megyékből nem tudtak megérkezni a küldöttek, amelyekben a legjobb volt a kisgazdákkal való együttműködés, Erdei és társai pedig megszervezték támogatóiknak a fővárosba hozatalát, s e csonka választmány leszavazta Kovács Imrét, azaz a baloldali blokkhoz való csatlakozás mellett döntött, amit Kovács kénytelen volt tudomásul venni.

1946. március 5-én a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezeteket tömörítő Szaktanács és a Nemzeti Parasztpárt részvételével megalakult a Baloldali Blokk, amely a kommunisták irányítása alatt március 7-én (a tömegharcnak megfelelően) 300 ezres tüntetést rendezett a Hősök terén a földreform „védelmére" és a kisgazdapárti reakció ellen. Fő jelszavaik: „Földet vissza nem adunk!", illetve „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!" Eközben a szovjetek folyamatosan zsarolták Nagy Ferenc miniszterelnököt, mindenekelőtt olyan mennyiségű élelmiszert kértek a Vörös Hadsereg számára, amit az ország nem tudott megadni, s azzal fenyegetőztek, hogy a szovjetek saját maguk fogják mindezt előteremteni. Közben utaltak rá, abban az esetben elállhatnak követelésüktől, ha Ma-

gyarországon biztosítottnak látják a „demokratikus fejlődést". Ezért a kisgazda vezetők kénytelenek voltak húsz képviselőjüket eltávolítani a pártból. Többek közt Sulyok Dezsőt, Drozdy Győzőt, Nagy Vincét és Vásáry Istvánt, akik 1946. március 15-én Sulyok Dezső vezetésével kimondták a nemzeti demokrata irányzat első pártjának, a Magyar Szabadság Pártnak a megalakulását. Ehhez azonban kellett a SZEB engedélye is, ezért a párt hivatalosan 1946. április 10-én alakult meg.

A háttérbe szorult Kovács Imre a parasztpárt vezetőinek március 6-i megbeszélésén felvetette, hajlandó lemondani a főtitkárságról, amennyiben nem Erdei lép a helyébe. Erdei viszont kijelentette, hogy ő épp a párt érdekében igényt tart a főtitkári tisztségre. Ezzel ismét elmérgesedett a vita, így a nagyon súlyos kérdésekről a Nemzeti Parasztpárt március 10-re összehívott első kongresszusának kellett döntenie.

Kovács Imre a kongresszus előtt mondott beszédében áttekintette a Parasztpárt addigi tevékenységét, amelynek során megvalósult a parasztság és az ipari munkásság együttműködése, már a kommunisták harcos és megosztó fellépése előtt is. Ennek alapján visszautasította, hogy a földosztásban meghatározó szerepet játszó parasztpárt a kommunisták leányvállalata lenne. (Ez egyben felhívás volt arra, hogy ne is legyen az.) Érzékeltette: szükséges a kisgazdapártba tömörült parasztsággal való együttműködés, s kijelentette, hogy a gyenge választási eredményért a párt vezetése a felelős. Továbbá azt is értésre adta, hogy a parasztpártnak nincs érdemleges szerepe a Baloldali Blokkban, csupán sodródik az árral. Ezt követően mindenki elképedésére bejelentette, hogy lemond főtitkári tisztségéről. A beszéd végén a kongresszusi küldöttek jelentős része Kovácsot éltette és közfelkiáltással állást foglalt a maradása mellett.

Kovács Imre számára a kongresszuson történtek egyértelművé tették, hogy a megváltozott körülmények között még a főtitkári tisztségben sem tudná a megfelelő politikai irányvonalat biztosítani, ezért megismételte lemondását. A kongresszus végül is nem tudott változtatni a megosztottságon. Veres Péter továbbra is a párt elnöke maradt, Erdei Ferenc és Kovács Imre alelnökök lettek, a főtitkári tisztséget pedig megszüntették. Ugyanakkor a párt vezető testületeiben Erdei hívei szereztek többséget, ami a másik oldalon elégedetlenséget váltott ki, annál is inkább, mert úgy érezték, hogy a döntések mesterségesen erőszakolt körülmények közt születtek.

Kovács tehát formálisan továbbra is a párt egyik legmagasabb rangú vezetője maradt, de a gyakorlati irányításból még jobban kiszorult. Az a lehetősége viszont továbbra is megvolt, hogy beszédeivel és írásaival szóljon bele a parasztpárt és az ország ügyeibe. Bár a parasztpárt első kongresszusa a kommunistabarátok előretörésével végződött, a párton belül továbbra is népszerű maradt a parasztegység kérdése, ezért az ellenzők is kénytelenek voltak hírlapi cikkekben, tárgyalásokon foglalkozni vele. Erdei mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a gazdagabb és szegényebb paraszti rétegek közti osztálykülönbséget nem lehet elleplezni. Kovács Imre azonban rámutatott a lényegre: Erdei abból „a lenini tételből indul ki", hogy „a parasztság csak segítője lehet a társadalmi forradalomnak, de vezetője feltétlenül az ipari proletariátus." Ezzel szemben Kovács azt vallotta, hogy „a parasztegység megvalósítása a parasztság kívánsága", ezért „történelmi szükségszerűség, tehát feladni nem lehet".[15]

A mindenkori önfeladók számára tanulságos megjegyezni, hogy miközben a Nemzeti Parasztpárt Darvas és Erdei vezette szárnya egyre inkább igyekezett elhatárolódni a Független Kisgazdapártól és a Magyar Parasztszövetségtől, a kommunisták 1946 márciusában a földosztó bizottságok kommunista tagjai számára rendezett kongresszuson úgy döntöttek, hogy megalakítják az Újonnan Földhözjuttatottak Országos Szövetségét (UFOSZ). Ezzel a Nemzeti Parasztpárt, amelyet kommunistabarát vezetése az újonnan földhözjuttatottak pártjává igyekezett szűkíteni, hoppon maradt. Az Erdei és Darvas vezette parasztpárti kommunisták azonban a történteket sikernek tekintették.

A Nemzeti Parasztpárt folytatódó belső küzdelmei 1946 májusára teljesen elmérgesedtek. A párt május végén tartott politikai bizottsági ülésén nyilvánvalóvá vált, hogy Kovács Imrét és csoportját ki akarják szorítani. Révai József adta meg a jelet a támadásra, aki Kovács Kaposváron mondott beszédének abba a kitételébe kötött bele, hogy a demokrácia a „demokratikus" többség uralma kell, hogy legyen. A demokrácia védőinek szerepében tetszelgő kommunistákat ugyanis zavarta a leleplező megfogalmazás. A helyzetet Kovács Imre még élezte is azzal, hogy a parasztpárt állásfoglalását kérte: egyet ért-e az ő demokráciáról vallott felfogásával. A Politikai Bizottság vitáján ketten szólaltak fel Kovács Imre mellett. Veres

15 Tóth István i. m. 158.

Péter úgy vélekedett, hogy nem kell ütközni a kommunistákkal. A szélsőbalosok viszont támadásba lendültek. A Parasztpártban tevékenykedő kommunista fiatalok, akik már eddig is folyamatosan támadták, sértegették Kovács Imrét, most még nagyobb hangerőre kapcsoltak. Egyikük – kiforgatva Kovács szavait – azzal vádolta, hogy kommunistaellenes beszédet tartott, a vitában pedig azt is közbe kiáltotta, hogy akik Kovácsot megtapsolták, azok nem harmadik-utasok, hanem fasiszták.

A kaposvári gyűlésen megjelent parasztpárti tagok és érdeklődők lefasisztázása minden épeszű embert felháborított. B. Farkas Ferenc döbbenten utasította vissza a hallottakat. Kovács Imre pedig bejelentette, hogy lemond a Baloldali Blokk Végrehajtó Bizottságában viselt tagságáról és hat hónapra visszavonul. Ebbe a politikai boszorkányüldözésbe Erdei Ferenc a maga módján úgy kapcsolódott bele, hogy hagyta a vitát elfajulni, ami bárhogy végződik, elősegíti azt, hogy Kovács Imrétől minél előbb megszabaduljanak.

A saját pártjában háttérbe szoruló Kovács Imre azonban nemcsak politikusként, de közíróként, sőt politikai gondolkodóként is a legjobbak közé tartozott, annak ellenére, hogy a politika-elméletben való elmélyedésre nagyon kevés ideje maradt. Nem riadt vissza a legkényesebb kérdések tárgyalásától sem, és többször is az antiszemitizmussal vádolt népi írók védelmére kelt. Ez történt a kunmadarasi eset kapcsán, ahol 1946. május 21-én az árdrágítás elleni kommunista propagandától is befolyásoltan vertek meg zsidó kereskedőket, s kettő közülük belehalt sérüléseibe. Erre néhány felháborodott újságíró magát Veres Pétert nevezte meg a történtek elsőszámú politikai felelősének. Az alpári vádaskodásra a legnyugodtabb és legbátrabb választ Kovács Imre írta: A „teljes megnyugváshoz, a teljes megbékéléshez… nemcsak a magyarságnak kell igazítani magatartásán, hanem a zsidóságnak is. Ezt a mondatot nagy alázattal, nagy aggódással és nagy szorongással írtuk le: nem értik-e félre?… mi azt szeretnénk, ha végre egyszer zsidók és keresztények feloldódnának abban a tudatban, hogy *emberek* vagyunk."[16]

A *Válasz* című folyóirat 1946 novemberében megjelenő második számában nagy visszhangot keltő tanulmányt írt *A demokrácia útja Magyarországon* címmel. Kiinduló tétele az a sokakat meglepő megállapítás volt,

16 Kovács Imre: *Kunmadaras – Szolnok –?* Szabad Szó, 1946. június 9. 5.

hogy: „Úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták." Ezt azonban rögtön azzal folytatta, hogy „múltunkban vannak demokratikus törekvések, s a nép minden időben a maga módján és eszközeivel a lehetőségek határain belül demokráciát akart."[17]

A népiek tehát sohasem fogadták el a mindenkori önkényuralmak kedvenc önigazolását, hogy azért kell fenntartani az antidemokratikus rendszereket, mert úgymond a nép műveletlen és nincsen demokratikus hagyománya, tapasztalata. Igenis van, s ez nem más, mint az önkormányzati demokrácia, amely a népi demokratikus forradalom első lépésében, az 1944-45-ös nagy fordulatban mutatta meg ismételten politikai erejét. Ennek kapcsán Kovács Imre 1946 őszén így értékelte a történteket: „Az is elképzelhető lett volna, hogy a népi szervek vonalán épül fel az új állam, a demokratikus Magyarország… de ezt a forradalmi lépést nem tettük meg. Az állam szervezeti felépítésében ütközik a központi hatalom és a népi vonal. (…) Ha szabad úgy nevezni, a magyar államszerkezet változatlanul reakciós, a demokratikus átalakulás késik."[18] A kommunisták ugyanis felszámolták a népi önkormányzatokat és helyreállították a korábbi államgépezetet, amelynek vezető tisztségeibe kommunistákat neveztek ki.

A következő okfejtés során világossá válik, hogy a hagyományos állami és gazdasági szerkezetnek az akkori politikai viszonyok közti helyreállításában a szerző, kortársai közül az elsők közt vette észre egy újfajta diktatúra megteremtésének a veszélyét: „Az államosítás szocialista vonal, a demokráciának a szövetkezés felelne meg. Tévedésben vagyunk, amikor azt hisszük, hogy az államosítással a széles néprétegek szociális problémája megoldódik: az állami kezelésbe vett vagy tulajdonba került gyárak az állami apparátus szerves részei lesznek, költségvetési tételként szerepelnek, adminisztrációkkal fönntartják ugyanazt a bürokratikus hierarchiát, amelyik messze elválasztja a munkást az igazgatótól, jövedelmezőségük az állami kasszát gyarapítja, a munkavállalók kizárólag a kollektív szerződésben megszabott béreket kapják, visszatérítésről, mint a szövetkezeteknél, szó sincs. Igazán demokratikus megoldás az volna, ha mindazok a vállalatok, üzemek, amelyek tömegcikkeket termelnek, vagy a békét veszélyeztethetik, közösségi tulajdonba kerülnének szövetkezeti keret-

17 *Válasz*, 1946. 2. sz. 97.
18 Uo. 103.

ben, ezzel jövedelmük szétosztódna a munkások között, az állam adókon kívül más hasznot nem húzna belőlük, csak a nép érdekét szolgálnák. […] Azok a kezdeményezések, amelyek a szövetkezeti elvnek megfelelően valóban alulról építették a szövetkezeteket, összeomlottak. Emlékezzünk csak, milyen szövetkezeti láz volt 1945 tavaszán az országban… de föntről nem támogatta tervszerű gazdaságpolitika ezt a nagyszerű demokratikus kezdeményezést." Tegyük hozzá, hogy ezeknek a népi gondolat alapján szerveződő, nyugati típusú, az önkormányzatiság elvére épülő valódi szövetkezeteknek a boldogulását mindenekelőtt a kommunisták akadályozták meg. Ezért – folytatja Kovács Imre – „a szövetkezetek alig bírják a versenyt a teljesen regenerálódott nagykereskedelemmel, az egész újjászületett kapitalizmussal. Az államosítás helyett inkább a szövetkezeti hálózat kiépítését kellett volna szorgalmazni, akkor demokráciánk gazdasági bázisa is demokratikus lenne. Egyszerre stabilizálni és államosítani a legnehezebb, végső fokon pedig félő, hogy az államosításból államkapitalizmus lesz, amit, ha menetrendszerűen ér be céljába a Kommunista Párt, államszocializmussá változtathat."[19]

Kovács Imre tehát – a népi gondolat meghatározó egyéniségeihez hasonlóan – idejekorán felismerte és meg is fogalmazta, hogy a második világháború után divattá vált államosítási lázban a kommunista hatalomátvétel előkészítésének veszélye rejlik. S ennek lehetne a leghatásosabb ellenszere az önkormányzati demokrácia és a szövetkezeti szocializmus. Ugyanakkor a kommunisták, amikor részt vettek az önkormányzatok szétverésében és a demokráciára hivatkozva lelkesen támogatták a régi közigazgatási szerkezet visszaállítását, azon igyekezve, hogy a főispáni és polgármesteri tisztségekbe minél több helyen kommunistákat ültessenek, a későbbi, proletárdiktatúrának nevezett pártállami önkényuralmat készítették elő. A kommunista vezetők tehát azért gyűlölték Kovács Imrét, mert leleplezte ezt a mesterkedésüket, s oda sem tudtak figyelni arra, hogy Kovács a sokat emlegetett „munkás paraszt szövetség" igazi megvalósítását a magyar jövő ígéretes lehetőségének tartotta: „Az új nemzet a legjobb ötvözetnek ígérkezik: a parasztság nagy nyugalma, s legjobb értelemben vett konzervativizmusa és eleven, élő hagyományszeretete a munkásság harckészségével, forradalmiságával, nemzetközi szolidaritásával és szerve-

19 Uo. 104.

zőképességével találkozik. Ha a munkásság ellovalja magát a nemzetköziség területén, akkor megfogja kezét a parasztság és visszahúzza, amenynyire szükséges, ha a parasztság ragad meg hagyományi hínárjában, vagy a sáros, agyagos magyar földön, akkor a munkásság lendíti előre és így mindig kiegyensúlyozottan, a nemzeti törekvések és a nemzetközi ideálok összeegyeztetésével menetelhetnek előre azzal az értelmiséggel, amelyik nem vezetni, hanem szolgálni akarja őket."[20]

A pártpolitizálástól átmenetileg visszahúzódó Kovács Imre folytatta nemzetgyűlési képviselői munkáját. Tagja volt a Honvédelmi, valamint a Külügyi Bizottságnak. A közbe kiabálásokban nem vett részt, s nem bocsátkozott ilyen vitákba, bár gyakran lett volna rá módja. Ő ugyanis a parlamentet – amint ezt még egyetemista korában megírta – a legmagasabb és legnemesebb vitafórumnak szerette volna látni. Ezért színvonalas felszólalásaiban mindig fontos és kényes kérdéseket vetett fel, például a csallóközi magyarok üldözését. 1946. szeptember 29-én a demokrácia lényegét igyekezett megértetni szélsőséges és hangoskodó politikus társaival. Eszerint: a demokrácia fogalma változhat, de a lényege, a diktatúrával való szembenállás nem; „olyan uralmi forma, amelyikben a többség akarata érvényesül a kisebbség jogainak tiszteletben tartásával. Azé a többségé, amelyik dolgozik, a demokráciát építi, s a kisebbség jogát csak úgy respektálhatjuk, ha ténykedésével a demokrácia hibáit akarja korrigálni, nem pedig a demokratikus rendet megdönteni."[21]

1946 augusztusában Kovács Imre elérkezettnek látta az időt, hogy rendezzék a Nemzeti Parasztpárt belső ügyeit. Mindenekelőtt az volt aggasztó, hogy a pártközpontban az adminisztratív irányítás három kommunista fiatal, Medve Zsigmond, Sipos Gyula és Szűcs Ferenc kezébe került. Kovács Imre – B. Farkas Ferenccel, Illyés Gyulával és Keresztury Dezsővel együtt – memorandumot adott át Veres Péter pártelnöknek. Ebben felvetették a parasztpárt megtisztítását a pártközpontban alkalmazott kommunista fiataloktól, a kommunista párthoz fűződő kapcsolatok lazítását, valamint a kisgazdapárttal való együttműködés javítását.[22] Veres

20 Uo. 99.

21 Szeredi Pál: *Megcselekedte, amit megkövetelt a haza.* Pilisszentkereszt, 2013. 206. (A beszéd a Parasztújság 1946. október 6-i számában jelent meg.)

22 Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon.* Budapest, 1975. 339. Valamint Tóth István: *Politikai küzdelmek a Nemzeti Parasztpártban.* Párttörténeti Közlemények, 1969. 2. sz. 45.

Péter e kérdésekben nem vállalta magára a döntést, s azt javasolta, hogy tárgyalják meg a memorandumot a párt parasztképviselőivel. E tanácskozás – augusztus 30-án – Kovács Imre sikerét hozta, a parasztképviselők ugyanis kijelentették, hogy „az a politikai vezetés, amely a parasztpártban különösképpen a nagyválasztmányi üléstől mostanáig van, egyenesen katasztrofális helyzet elé állította a pártot", amely vállalja a demokrácia felépítéséért a közös harcot az ipari munkásság pártjaival, de nem engedi meg, hogy szembe állítsák egymással a munkásságot és a parasztságot. Ezzel a pártvezetésnek a Baloldali Blokkban folytatott politikáját is bírálták, továbbá kijelentették, hogy vissza kell állítani a főtitkári és a pártigazgatói tisztséget, valamint el kell távolítani a pártközpontból a három kommunista fiatalt.

A történteket 1946. szeptember 3-án megvitatta a parasztpárt politikai bizottságának és a parasztképviselőknek az együttes ülése, ahol Darvas és Erdei megpróbálták mérsékelni az elfogadott határozatokat, de B. Farkas és Kovács határozottan kiálltak mellettük. Kovács Imre itt mindenki előtt kijelentette, hogy Erdei és a három kommunista fiatal tartotta a titkos kapcsolatot a kommunista párttal. Így Veres Péterrel egyetértésben a parasztpárt politikai bizottsága megerősítette a parasztképviselők határozatát és felfüggesztette a három kommunista fiatal parasztpárti tagságát. Ezzel megszűnt a pártközpontban folytatott tevékenységük is.[23]

A parasztpárt demokratikus tagsága körében megütközést keltettek a Magyar Kommunista Párt 1946. szeptember végén tartott III. kongresszusán elhangzottak, mindenekelőtt az államosítások követelése, de különösen az a kijelentés: miszerint a „népi demokrácia a szocializmushoz vezető út". Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a kommunisták a szocializmuson a proletárdiktatúrát, a magántulajdon teljes felszámolását értik. Ezért követelte Kovács Imre a parasztpárt politikai bizottságának október 1-jei értekezletén annak tisztázását, hogy a parasztpárt az út végéig együtt megy-e a kommunistákkal, vagy csak egy szakaszon? B. Farkas Ferenc pedig azt javasolta, hogy a két párt képviselői közösen vitassák meg, a népi demokrácia kommunista értelmezését s az utóbbiak mennyit akarnak megvalósítani a szocializmusból. Erdei megkísérelte tompítani a felháborodást, de sikertelenül.[24]

23 Balogh Sándor i. m. 339–341. Az ülések jegyzőkönyvei: PI Arch. 284. fond XIII. cs.
24 Uo. 346.

A parasztpártban tevékenykedő kommunisták visszaszorulása felvetette a Baloldali Blokkban való részvétel kérdését is. Október elején a két munkáspárttal folytatott megbeszéléseken aztán kiderült, hogy itt a Nemzeti Parasztpártnak csak másodrendű szerepe van. A kommunista vezetőket egyébként is aggasztották a parasztpártban történt változások, ezért a szociáldemokratákhoz hasonlóan visszautasították a Baloldali Blokk demokratikusabb működésére irányuló megjegyzéseket, sőt ők mentek ellentámadásba, követelve Keresztury Dezső kultuszminiszter lemondatását, aki nem volt hajlandó szolgálatkészen együttműködni a kommunistákkal, ezért túl jobboldalinak tartották. Október 18-án a Baloldali Blokk nevében kiadtak egy közös nyilatkozatot, miszerint csak „a reakciós jobboldal elleni közös harcban lehet megoldani a koalíció válságát",[25] ami a kisgazdapárt elleni újabb támadás volt.

A kommunistákkal ellentétben a kisgazdapárt 1946 őszén többször is hitet tett a demokrácia és a magántulajdon mellett. Ezt bizonyította a szeptember 7–9-én megrendezett országos parasztnapokkal, amelynek a Hősök terén rendezett nagygyűlésén határozati javaslatokat és kiáltványokat fogadtak el. Ezekben egyértelművé tették, hogy határozottan szemben állnak azokkal, akik a régi világot akarják visszahozni, de azokkal is, akik a demokráciát osztályok, pártok vagy érdekcsoportok kedvéért meg akarják hamisítani. Ezzel együtt kiáltványt intéztek az ipari munkássághoz, és sorsközösségük hangsúlyozása mellett arra hívták fel a figyelmet, hogy az iparban bevált nagyüzemi formákat nem lehet rákényszeríteni a mezőgazdaságra. Az értelmiség feladatát pedig abban látták, hogy nagyobb tudásával híd legyen az egyes társadalmi rétegek között.[26] A szeptember 8-i nagygyűlésre az Andrássy úton hömpölygő hatalmas falusi tömeggel pedig azt akarták szemléltetni, hogy az utcai politizálással riogató kommunistákhoz hasonlóan ők is tudnak tömegeket mozgósítani.

Az erejét még érző Kisgazdapárt a Baloldali Blokknak a jobboldali reakció elleni közös harcra felszólító buzdítására azt a kommunistákat meglepő választ adta, hogy üdvözli a „nyugodt kormányzásra való törekvést", és a demokrácia megőrzése érdekében javasolta, hogy „egységes kormányzati tervet kell kidolgozni legalább egy esztendőre", s írásban kötelezni

25 Uo. és PI Arch. 274/3-53.

26 Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1944–1987.* Budapest, 2002. 98–99.

a pártokat arra, hogy ennek a programnak a megvalósítását szolgálják.[27] Ezt viszont az 1945-ös választás eredményeként létrejött parlamenti pártarányokat minél előbb felszámolni akaró kommunisták egyáltalán nem akarták.

Ebben a helyzetben végre tárgyalások kezdődtek a két parasztpárt között, amelynek eredményeként megélénkült és kibővült a Magyar Parasztszövetség tevékenysége. A Nemzeti Parasztpárt ugyanis szeptember közepén bejelentette, hogy nem vesz részt a kommunisták irányította Újgazdák és Földhözjuttatottak Országos Szövetségében, s ezzel felerősödött a parasztszövetség földmunkás szakosztályának működése, és ismét előtérbe került a harmadik út és a szövetkezeti szocializmus gondolata.

1946 októberében örvendetesen megjavult a parasztpárt és a kisgazdapárt kapcsolata, elsősorban agrárpolitikai kérdésekben. Mindez erősítette a parasztpárt demokratikus irányzatát, amely Kovács Imrét tekintette vezetőjének, s akik így reménykedve készülhettek a november 2–3-ra összehívott II. nagyválasztmányi ülésre.

27 Balogh Sándor i. m. 1975. 349.

MÓROCZ GÁBOR

ÜTKÖZŐ PERSPEKTÍVÁK

Közelítések Szabó István novellisztikájához

Az *Emberavatás* nemzedékéhez tartozó, fiatal középkorúként elhunyt prózaíró, Szabó István (1931–1976) emlékezete meglehetősen ambivalens módon van jelen a mai magyar irodalmi köztudatban. Azt talán – a munkásságát ismerő kritikusok, irodalomtörténészek közül – senki sem vitatja, hogy a *Ne nézz hátra* szerzője a huszadik század sokszínű magyar novellairodalmának fontos, ha nem is korszakmeghatározó alakja. Ám munkássága iránt meglehetősen gyér szakmai érdeklődés mutatkozik az utóbbi évtizedekben. Ez a sajnálatos tény nem magyarázható pusztán az alapján, hogy Szabó – reményteljes kezdetek után – végül csak részben tudott megfelelni a tehetségéhez fűzött optimista kritikusi várakozásoknak. Kétségtelen, hogy életműve – valamilyen szinten – torzóban maradt, de ezt a modern magyar kisepika több más, idő előtt távozó képviselőjéről (így a gazdag recepciójú Hajnóczy Péterről) is elmondhatjuk. A „Szabó-felejtés" előrehaladó folyamata ennél alighanem jóval szorosabb összefüggést mutat azzal a befogadástörténeti fejleménnyel, hogy a realizmus – és különösen annak népi tematikájú vonulata – az 1970-es, '80-as években végbemenő „prózapoétikai fordulat" következtében némiképp avítt paradigmának tűnik fel a befolyásos kortárs irodalomértelmezők jelentős része számára.

Szabó István nem az a szerző, aki egyenesen arra „rendeltetett", hogy a posztmodern literatúra az előképei közé emelje. Novelláiban hagyományos értelemben vett, jól felépített, megformált – igaz, akcióban többnyire nem bővelkedő – történeteket mesél el. Általában egyszerű narrációs technikával dolgozik: műveiben a heterodiegetikus, E/3. elbeszélési mód a meghatározó (igaz, önéletrajzi ihletésű alkotásai egy kisebb hányadánál

E/1. narrációval is találkozhatunk). Bonyolultabb, nézőpontokat váltogató narráció alkalmazásával inkább csak az utolsó, ígéretes, ám gyorsan félbeszakadó – ennek megfelelően: csekély számú szöveget magában foglaló – korszakában kísérletezik. Ezt megelőzően még a Móricz Zsigmond által gyakran alkalmazott „alternatív" narrációs eljárás, az E/3. elbeszélő és az általa megidézett hős szólamát összecsúsztató szabad függő beszéd is viszonylag ritkán jelenik meg a szövegeiben.[1] Művei nem nyelvjátékokból építkeznek. Jóllehet történetei stiláris megformálására nagy gonddal ügyel – kritikusainak pedig felrója, hogy e törekvéséről nem óhajtanak tudomást venni[2] –, távol áll tőle mindenfajta nyelvi öncélúság. Hangnem- és műfajkeveredés is csak néhány kései – talán Julio Cortázar hatásától sem érintetlen – írásában mutatható ki *(Arizona Jack; Arizona Jack térdepel)*. E montázsszerű, a realitást és a fantáziavilágot merészen egybejátszató művekben már egy összetettebb, a korábbit „megszüntetve megőrző" prózapoétika körvonalai kezdenek kibontakozni. Csakhogy Szabó idejekorán bekövetkezett halála megakadályozta ennek az új paradigmának a kiteljesedését.

A fenti elemző szempontok azonban nem minősíthetőek egyedül üdvözítőnek. Sehol sincs előírva az, hogy kizárólag a posztmodern irodalomelméletek eredményei felől lehetne (vagy kellene) interpretálnunk Szabó István munkásságát. Dolgozatunk – tudatosan – a történetiséget fokozottabban figyelembe vevő értelmezői megközelítéssel él: az íróra mint megkerülhetetlen irodalom- és eszmetörténeti jelenségre tekint. Azt vizsgálja, miben állt Szabó írói szemléletének viszonylagos újszerűsége az 1950-es és '60-as évek – döntő mértékben *még* realista – magyar prózairodalmában.

1 Szabad függő beszéd jellegű a *Minden olyan, mint régen* című novella alábbi szövegrészlete: „Egyenesen állt az apjával szemben, egy kicsit sem ingadozott [ti. a mű középponti alakja, a dunántúli szülőfalujából Budapestre elszármazott, s onnan időnként hazalátogató fiatalember, Fábián, aki a legkevésbé sem mértéktartó az italfogyasztás terén – M. G.], de érezte, hogy szükség van minden erejére. Csak ez az arc ne közeledne és ne távolodna örökké, mint a mozivászon szereplői, legalább maradna egy helyben, mert így nem látja jól: kiszabadult két szemének erőlködő sugarából, s hol melléje, hol föléje néz. Ha összehúzná a szemét, akkor is, ha kimereszti, akkor is. Megint a pálinka jutott eszébe. Többet kellett volna inni vagy kevesebbet. Így, ahogy van, ez a legrosszabb." – Szabó István: *Ne nézz hátra*. Szépirodalmi, Bp., 1972. 312.

2 Lásd a *Ne nézz hátra* című kötet előszavának szánt, önéletrajzi vallomásként értelmezhető Szabó István-esszé alábbi részletét: „[…] a hatvanas évek elején megjelent második novelláskötetem, a *Varázslat kertje*. A kritikusok csupa jót írtak róla, de egy igét sem arról, hogy magyarul íródott. Pedig csak én tudom, hogy egy-egy mondat fölött néha elszívtam három-négy cigarettát, mert nem volt lelkem henye szavakkal folytatni a történetet." – Sz. I.: *Isten teremtményei*. Szépirodalmi, Bp., 1991. 634

*

Szabó István nem intellektuális megfontolásból vagy emocionális alapon vált „népi íróvá"; származását tekintve eleve a paraszti társadalomhoz tartozott. A Dunántúl délnyugati régiójából származott; élete első huszonkét évét – kisebb megszakításokkal – szülőfalujában, egy Zala megyei hegyközségben, Cserszegtomajon töltötte. A fiatalember egzisztenciális (egyúttal szociokulturális) helyzetét pályakezdése időszakában sajátos kettősség jellemezte: gazdálkodással foglalkozott, szerény testi adottságait erősen próbára tevő, megterhelő fizikai munkát végzett, miközben hatalmas tudásvágy élt benne; folyamatosan olvasott, képezte magát, emellett novellákat, verseket írt. Ám az értelmiségivé válásra igen kevés esélye mutatkozott. Tanulmányait – a család szűkös anyagi lehetőségei miatt – tizenöt évesen kénytelen volt abbahagyni; érettségivel nem rendelkezett. (Néhány évvel később, 1953-ban ugyan – érettségi nélkül is – felvételt nyert a budapesti bölcsészkar magyar szakára, de már az ott eltöltött első hónapok után nyűgnek érezte az intézményes keretek közötti tanulást. Végül – másfél év elteltével – önként távozott az egyetemről.)

A serdülőkorból még alig kinőtt Szabó 1949–50 fordulóján írt egy falusi témájú regényt, amelynek a kézirata nem maradt fenn. (Az író – nemcsak ebben a korai korszakában, hanem évekkel később is, amikor már neves szerzőnek számított – időről időre megsemmisítette a kéziratai jelentős részét. Örökösen elégedetlen volt az írásaival, és különösen a nagyobb terjedelmű prózai kísérleteivel.[3]) A műről szóló „diskurzus" szöveges dokumentumai azonban ma is hozzáférhetőek. Sőt: jelen esetben az a filológiai paradoxon is fennáll, hogy ezek a források kulcsjelentőségűek a Szabó-életmű értelmezése szempontjából.

A regény egyik első olvasója Szabó István mestere és atyai jó barátja, 1949 és 1955 között állandó levelezőtársa, Kodolányi János volt, aki 1950. április 13-án – levél formában – kritikai megjegyzésekkel teli, ugyanakkor biztató hangú recenziót írt a kéziratról. Amit Szabó – további írói munkája során – ebből a tanulmány igényű bírálatból a leginkább kamatoztatni tudott, az alighanem Kodolányinak a korfestés hiányával kapcsolatos észrevétele lehetett: „Hogy a Te falud a mai életet éli, csak

3 Lásd még Győri János visszaemlékezését: *Ember-melegért dideregve. Szabó István-dokumentumok*, Holmi, 1990. 11. sz. 1291.

abból derül ki, hogy forintot használnak. A mai életnek, a mai kérdéseknek egyetlen egy tüskéje sem szúr föl írásaidból. Nincs egyetlen egy ilyen, vagy olyan kommunista, senki sem beszél a beszolgáltatás kínjairól, nem látok egyetlen egy nagygazdát sem, és szegényparaszt sincs, akinek a sorsa megszólalna. Ez a falu légüres tér. […] Summa summárum: a regény igen jó, de eszközeid kezdetlegesek s az élet ábrázolásának sokszínűségétől visszariadsz még."[4] (Meglepőnek tűnhet, hogy éppen az a Kodolányi figyelmeztette Szabót a konkrétabb korábrázolás fontosságára, aki későbbi leveleiben már inkább arra ösztönözte fiatal barátját, hogy szakadjon el a naturalizmustól, és – íróként is – legyen fogékonyabb a spirituális, misztikus eszmei tendenciákra.)

Szabó István Kodolányinak címzett, 1950. április 18-i (válasz)levelében reagált a korfestés hiányával kapcsolatos problémákra. Valóságos írói programmal hozakodott elő, amelyet aligha tudott volna ilyen pontosan megfogalmazni, ha Kodolányi értékelését nem ismeri. Szavaiból kiolvasható: művészi eszmélkedésének első pillanatától a szociológiai, szociográfiai indíttatású falusi, népi tematikájú realizmus folytatására, egyben számottevő megújítására készült. (Az utóbbi mozzanat jelentősége nehezen túlozható el. Ahogyan egy néhány évvel későbbi, szintén Kodolányinak írott leveléből kitűnik: mesterségét gyakorló és arra egyszersmind reflektálni is tudó prózaíróként a legkevésbé sem elégedett meg az őt és nemzedéktársait tartósan szuggesztiója alá vonó „móriczi örökség" egyszerű képviseletével.[5]) Csakhogy hamar szembesülnie kellett azzal, hogy törekvései – az 1948 után kiépülő diktatórikus rendszer keretei között – meghaladhatatlannak tetsző külső akadályokba ütköznek. A két világháború között kibontakozó népi irodalom – megcsonkított, radikálisan baloldalivá szűkített változatában is – csak a szovjet mintájú „szocialista realizmus" elfogadása és belsővé tétele árán nyerhetett létjogot ebben a korszakban. Szabó azonban nem óhajtott e belterjes és az alkotói autonómiát durván korlátozó normarendszer elvárásainak megfelelni. Mi több: a zsdanovi paradigma – amelyet Magyarországon Révai József és kultúr-

4 *Kodolányi János és Szabó István levelezése*. Szerk. Csűrös Miklós. Holnap Kiadó, Bp., 1999. 38.

5 „Én mást akarok, nyűgnek, koloncnak érzem a móriczi örökséget, ezt az agyontaposott utat. Ötven év óta minden magyar író ezt járja, Krúdy kivételével. […] a móriczi módszerek ma is uralkodnak, s mi fiatalok is ezt nyűjjük, mint valami csodacipőt. Tovább kéne lépni előre." – *Kodolányi János és Szabó István levelezése… i. m.* 173–174. (Az idézett szöveg 1955. február 14-én íródott.)

korifeus társai avattak kötelező erejűvé – kezdetben olyan riasztóan hatott rá, hogy a „jelen" közvetlenebb ábrázolásának bárminemű formájától igyekezett távol tartani magát – ami egy realista író részéről legalábbis szokatlan beállítódásnak számít. Ahogyan ő fogalmazott: „[…] halálos ellensége voltam minden aktualitásnak […], sőt fogadalmat is tettem magamban, hogy sohasem fogom leírni ezeket a szavakat: »kulák«, »kommunista«, »párt«, »szovjet«, stb., stb. Azt is elhatároztam akkor, hogy a falu gazdasági, társadalmi, politikai és egyéb problémáiról nem fogok írni, mert – ahogyan bebeszéltem magamnak – mindez nem művészi feladat."[6]

Ám az 1950-es önreflexióból kiderül, hogy Szabó István hamarosan elégedetlenné vált ezzel a „szecesszionista" színezetű írói programmal is. Azok a prózapoétikai elképzelések, amelyek 1956-ban megjelent első kötetét, *A lázadó*t, pontosabban: annak néhány, modernebb szemléletű novelláját (majd az 1963-as *Varázslat kertje* kötet legtöbb darabját) jellemezték, már ekkor kezdtek körvonalazódni benne: „Én nem tudom pártolni sem a kommunistákat, sem a nyugatiakat, – de már látom, hogy a falut, ezt a fölkavart, zöngő méhkast, a vajúdódó, szörnyű jelent ábrázolni kell. Gőg nélkül mondhatom, hogy jól ismerem az állapotokat, s talán meg is tudom írni, csak egy bizonyos magaslatra van szükségem, mint a tüzérségi megfigyelőnek."[7]

Valóban: öt évvel a fenti sorok megírása után a Cserszegtomajról tartósan Budapestre költöző és rangos irodalmi lapokban publikáló Szabó István már ennek az új paradigmának a jegyében vetette papírra *Vacsora*, *Készülődés* vagy *A légy* című elbeszéléseit. Az író e műveiben nem tért ki saját jelenének társadalmi problémái elől, olyannyira nem, hogy – Farkas László szavait idézve – az 1945 utáni, „életmódjában is, moráljában is változó falu krónikása lett".[8]

Az említett alkotások nem agitatív célzatúak, nem sematikusak, nem – vagy csak kis mértékben – tükrözik a korszak hivatalos ideológiáját, de – például a nemzedéktárs Csurka Istvánnak az *Emberavatás* antológiában olvasható novelláival, a *Nász és pofon*nal, illetve a *Testámentum*mal ellentétben – nem is élesen kritikusak, inkább csak óvatosan távolságtartóak a fennálló rendszerrel szemben. Egy 1964-es írásában Gondos Ernő hívta

6 Uo. 40.
7 Uo. 41.
8 Farkas László: *Szabó István lázadása és hűsége*, Új Írás, 1984. 10. sz. 54.

fel a figyelmet arra, hogy Szabó kimondva–kimondatlanul is az „egyéni paraszt" nézőpontjából közelít a falusi viszonyokhoz.[9] A szövetkezetesítés kapcsán például – amely az ötvenes évek vidéki világának politikai szempontból leginkább neuralgikus kérdésköre volt – ha finoman is, de jelzi fenntartásait; érzékelteti, hogy e folyamatot a paraszti létszférától idegen, külső erők vezérlik. Ugyanakkor tudomásul veszi, hogy a kollektivizálást az adott körülmények között nem lehet feltartóztatni. Gyakran él az elhallgatás „eszközével": a téeszesítés során megnyilvánuló hatalmi anomáliákat még utalásszerűen sem jeleníti meg.

Vidékábrázolásában inkább a lélektani (illetve a szociálpszichológiai) szempontok kapnak meghatározó szerepet, kevésbé a politikaiak. Elsődlegesen azt vizsgálja, hogyan hatott a falusi emberek társas kapcsolataira a második világháborút követő, felülről végrehajtott radikális társadalmi–gazdasági „modernizáció". (Emellett – tágabb összefüggésben – az „archaikus" paraszti értékrend átalakulásának, felbomlásának konfrontációk sorával együtt járó folyamatát is nyomon követi. Novellisztikája – ennek megfelelően – mentalitástörténeti, illetve világnézet-lélektani vonatkozásban is elemzés tárgya lehet.)

Külön említést érdemel az író korai korszakának legmerészebb, provokatívnak is nevezhető darabja, *A légy*, amely a pszichológiai elemet a groteszk mozzanatával egészíti ki. E mű – a korszak legtöbb hasonló tematikájú alkotásától eltérően – a mezőgazdasági „átalakulás" problémáját nem egy idealizáló, valóságtól elemelt, „világtörténelmi" perspektívából mutatja be. A kortárs marxista kritikus, Fenyő István nem alaptalanul rója fel a szerzőnek, hogy a novella, jóllehet eredendően a tagosítás kérdésével foglalkozik, „közben felléptet egy szobában zümmögő legyet, s a tagosítás problémájából lassan légy-probléma lesz".[10] A művészi provokációt elmélyíti, hogy az író ábrázolásának fókuszában – egy kényes politikai téma kapcsán – két hétköznapi ember (történetesen egy fásult szocialista bürokrata és egy önérdekét kompromisszummentesen érvényesíteni akaró, konok és földéhes paraszt) kicsinyes indulatoktól és komikus esetlegességektől sem mentes, félresikerült kommunikációja áll.

A lázadó című kötetet záró, 1956-ban keletkezett prózakísérlet, a „más", az „idegen" problémakörét középpontba állító *Bolygó* jelzi: a fia-

9 Gondos Ernő: *Szabó István*, Kortárs, 1964. október 1658.

10 Fenyő István: *Új arcok – új utak*. Szépirodalmi, Bp., 1961. 107.

tal Szabóban megvolt az igény arra is, hogy egyfelől a mélylélektaniság, másfelől a fantasztikum irányába tágítsa ki valóságelvű írói világát. Maga a mű azonban – a szerző egyéb, hosszabb lélegzetűnek szánt alkotásaihoz hasonlóan – töredék maradt.

*

Szabó István 1955 és 1957 között vált országos hírű, a szélesebb olvasóközönség és a szakmabeliek körében egyaránt elismert novellistává. Felfelé ívelő pályája az 1960-as évek utolsó harmadában azután látványosan megtört. Novelláinak reprezentatív, harmincnégy szöveget tartalmazó gyűjteményét – odaadó barátai segítségével – már egy súlyos betegségekkel és elhúzódó alkotói válsággal küszködő író jelentette meg 1972-ben. A *Ne nézz hátra* gyűjteményes kiadványnak tekinthető: azon túl, hogy tíz művet közöl az alkotó kötetben azelőtt még nem szereplő novellaterméséből, Szabó korábbi, fent már említett novelláskönyveinek *(A lázadó; Varázslat kertje)* anyagát is magában foglalja – egyetlen opusz, a *Bolygó* kivételével. Így az 1949 és 1966 között eltelt tizenhét év írói produktumának döntő hányada – lényegében a szerző életművének java része – fellelhető benne.

A *Ne nézz hátra* feltűnő jegye a tematikai, szemléleti és nyelvi–stiláris értelemben vett egységesség. Az író epikai univerzuma viszonylag könnyen körülhatárolható. Történeteinek helyszíne elsősorban a dunántúli, Balaton környéki magyar falu a művek megírásának jelenében, illetve közelmúltjában. Újabb novelláinak egy része azután már az 1950-es, ’60-as évek Budapestjén játszódik. Ám nyilvánvaló, hogy az író „legsajátabb” tere – egyúttal identitásának legfőbb kerete – pályakezdése után másfél-két évtizeddel is a falu marad.

A novellák többnyire éles konfliktusokra épülnek, amelyek általában nem redukálhatóak nyers érdekellentétekre; inkább értékfeszültségek megnyilvánulásaiként értelmezhetőek. A művek világát a *falusi–városi*, *régi–új*, *kollektív–individuális* oppozíciók uralják. Ugyanakkor a történetek – néhány korai, nem tipikusan Szabó István-i, a „szocialista” rendszer ideológiai és esztétikai elvárásainak még közvetlenebbül megfelelni látszó novellát *(Csui; Búzaérő körte)* leszámítva – írójuk erőteljes axiológiai ér-

deklődését nem tézisszerű formában mutatják fel. Szabó érettebb korszakában tartózkodik attól, hogy írásaiban didaktikus üzeneteket fogalmazzon meg. Ezen túl mind a miliőfestés, mind az alakteremtés, mind az interszubjektív (vagy „egyszerűen" csak interkorporális) viszonyok[11] ábrázolása terén egyénítésre, az árnyalatok széles skálájának bemutatására törekszik. A külső események mellett (majd egyre inkább: helyett) a finom lelki történésekre fokozott – az idő előrehaladtával mind erőteljesebb – hangsúlyt helyez. Így kijelenthető, hogy művei java részében a modellalkotó, elvontabb gondolkodást csak közvetett módon érvényesíti. Írói tudatossága, reflexív beállítottsága a legkevésbé sem zárja ki azt, hogy eleven, életközeli realista prózát műveljen (amelynek nyelvi vonatkozásban is a természetesség, a sallangmentesség a meghatározó jellemzői).

Szabó írásainak lényegi vonása a morális elkötelezettség, az erkölcsi komolyság. Az 1956-os és 1963-as kötetekből beemelt szövegek gyakran drámai hangütésűek, jóllehet – néhány, sötétebb látásmódú, Bródy-, Móricz- és Kodolányi-reminiszcenciákat sem nélkülöző korai alkotás *(A lázadó; Vacsora)* nyilvánvaló kivételével – többnyire csak felsejlik bennük a tragédia lehetősége; végkifejletük nem – vagy nem végletesen – tragikus.[12] A derű, a felszabadult humor viszonylag ritkán jelenik meg a *Ne nézz hátra* novelláiban (a játékos, idilli hangú *Varázslat kertje* – amely egy romantikus udvarlási rituálét örökít meg – ugyanakkor meggyőzően tanúsítja, hogy Szabótól nem idegen a könnyedebb kifejezésmód alkalmazása sem).

Az író novellisztikájában számos visszatérő tematikai elemet, szituációs sémát is találhatunk. Ezek közé sorolhatóak a modernség olyan, kifejezetten érzékeny problémái, mint például a nők családon belüli és társadalmi szerepének változása, illetve – attól nem függetlenül – a hagyományos férfi reprezentáció válsága (lásd: *Vasárnapi mise*; *Ügyes asz-*

11 A *Hazulról odáig* című novella például bravúros precizitással mutatja be két – egymástól erősen idegenkedő – férfi testi vonatkozásoktól a legkevésbé sem független, szavak nélküli kommunikációját. Lásd a következő szövegrészletet: „Hujber ritmikusan és kitartóan billegette szandálja orrát; egészen jól elszórakozott vele. Zokni nem volt a lábán; a szíjak mellett szabadon látszott durva-eres, cserzett lábfeje, nem éppen tiszta bokája, sarkának megkeményedett bőre, amely ittott repedezett volt. Ez a két idomtalan, erőszakos láb ingerelte Fábiánt, mintha élő szörnyetegek volnának. Csupaszságuk is szemérmetlennek, kihívónak tűnt. Lassan mindent meggyűlölt, amit Hujberen látott: földszínű, gyűrött nadrágját, szétmálló, szürke pulóverét, fakó svájcisapkáját, sőt még az elmaradhatatlan, rozsdás csíptetőket is, lenn a nadrágja szárán." – Szabó István: *Ne nézz hátra… i. m.* 367–368

12 E probléma kapcsán lásd még Bényei József elemzését: *Szabó István: Varázslat kertje*. Alföld, 1963. 12. sz., 89.

szony – hitvány ember). Szabó gyakran jelenít meg olyan párkapcsolati diszharmóniát, amely egyúttal szülők közötti viszály is; amelytől tehát az egymásnak feszülő házastársak közös – érzékeny és nyiladozó értelmű – gyermeke sem maradhat érintetlen *(Isten teremtményei; A szentcsalád reggele; Ügyes asszony – hitvány ember)*. Az író előszeretettel foglalkozik a legújabb kori társadalmi mobilizációnak az emberi attitűdökre gyakorolt ellentmondásos hatásaival *(Készülődés; A szabadság keresztje)*. Önéletrajzi vonatkozású történeteiben nem egyszer ütközteti egymással a falusi földművelők alapvetően statikus–kategorikus és a – jellemzően elsőgenerációs – városi (művész)értelmiségiek dinamikus–hipotetikus létmódját, illetve a két csoporthoz tartozók radikálisan eltérő életformái által meghatározott habitus-képleteket *(Minden olyan, mint régen; Hazulról odáig; Vidéki megállónál*: mindhárom novella főhőse Fábián, az író alakmása). Érzékletesen mutatja be azt is, hogy az identitáskrízis, az értékvesztés tendenciái – a második világháború utáni kor átalakulóban lévő viszonyai közepette – mindkét szférát erőteljesen áthatják.

A novellák többségében megkülönböztetett jelentőségű a nemzedéki ellentétek ábrázolása. A már említett *régi–új* oppozíció rendszerint egy családon belüli konfliktus formájában tör felszínre. A „legszebb férfikoron" már túljutott apa és – a vele sok tekintetben szembenálló, de tőle érzelmileg elszakadni teljes mértékben sohasem tudó – fiatal felnőtt fia ambivalens kapcsolatáról Szabó kötete különösen sokrétű, részletgazdag képet ad (elegendő csak olyan művekre gondolni, mint a *Nehéz téli nap* vagy a *Vidéki megállónál*).

Az író kitüntetett érdeklődéssel fordul az öregek létmódja – és általában az öregség problémája – felé. Mély empátiával mutatja be az idős, elmagányosodó, a változó világban helyüket nem találó falusi embereket, akiknek – társas kapcsolataik beszűkülése mellett – saját fizikai és szellemi hanyatlásukkal is szembe kell nézniük *(Torma bácsi; Búzaérő körte; Sirató-dal; Utoljára)*.

Az öregek mellett a társadalom perifériáján élő, elesett emberek és a szenvedő gyermekek iránt is gyakran megnyilvánul a szerző rokonszenve. *A lázadó* hőse például egy halmozottan hátrányos helyzetű cigány férfi, akinek az alakját előítéletektől mentesen, sorstragédiáját pedig naturalisztikus pontossággal, mégis részvétteljesen mutatja be az író. Az 1945 előtti Magyaror-

szágot megidéző *Csui* példázat arról, milyen bonyodalmakhoz vezethet el egy szegény sorsú kisfiú csillapíthatatlan tudásvágya egy társadalmi egyenlőtlenségekre épülő rendszer zárt keretei között. E feszesen megszerkesztett, formai megoldásaiban kitűnő művében Szabó – rá kevéssé jellemző módon – komolyabb engedményeket tesz az osztályharcos eszmeiségnek.

A szenvedő gyermek perspektívája az erősen önéletrajzi ihletésű, E/1. narrációt alkalmazó *Régi vasárnap*ban már hitelesebben jelenik meg. A novella – némi leegyszerűsítéssel – a felnőtt író és idős édesapja közötti rendkívül szoros, ám feszítő ellentmondásokkal teli kapcsolat előzményeinek művészi vizsgálataként is értelmezhető. (Korántsem tekinthető esetlegesnek, hogy e novellában a hős édesapját éppúgy Szabó Józsefnek hívják, mint az író apját.)

A *Ne nézz hátra* több, személyes hangvételű darabja tematizálja az írói egzisztencia társadalmi (vagy antropológiai?) értelemben vett besorolhatatlanságának kérdéskörét *(Tanulmány a törzsvendégről; Legelső ütközetem)*. A kötet egyik legemlékezetesebb alkotása, az archaikus teremtésmítoszok parafrázisaként is felfogható, szimbolista *Isten teremtményei* pedig áttételesen az alkotó ember létmódját jellemző irracionális vagy szupraracionális gondolkodás („bolondság") apológiáját adja.[13] A *par excellence* népi író, Szabó István ebben a – súlyos gondolati tartalmakat hordozó – gyermektörténetében már igen távol kerül a fantáziátlan józanságot eszményítő, hatékonyságelvű termelői értékszemlélettől.[14]

*

Zárszóként érdemes feltenni néhány nyugtalanító kérdést. Vajon igazat kell adnunk a *Ne nézz hátra* kötetet 1973-ban recenzáló Béládi Miklósnak: valóban „egyszólamú író"[15] Szabó István? Életművének feltűnő egységessége egyszersmind beszűkítettséget is jelent? Vagy ha beszűkítettséget nem is, de erőteljes korhoz kötöttséget igen? Relevánsak-e még – halála után több mint négy évtizeddel is – az általa felvetett problémák?

13 Lásd még Márkus Béla elemzését: *Szabó István: Ne nézz hátra*. Alföld, 1973. 7. sz. 78.

14 A mű – szimbólum érvényű – motívumainak vizsgálatára Vasy Géza tett meggyőző kísérletet *Szabó István írói világa* című 1996-os tanulmányában = V. G.: *Századvégtől ezredvégig. Magyar prózaírók*. Krónika Nova, Bp., 2003, 192–203. (197–203.)

15 Béládi Miklós: *Ne nézz hátra*. Kritika, 1973 .6. sz. 9.

Elevenek-e azok a sorsképletek, amelyeket műveiben megjelenít?

Jelen sorok írója óvatosan bízik abban: már nem sokáig késik a Szabó-*oeuvre* kritikai feldolgozása. E novellisztikának nemcsak ügybuzgó (újra)olvasói lesznek, hanem elmélyült kutatói is; olyanok, akik készek a szövegek vizsgálatakor magasabb szintű filológiai és poétikai–retorikai szempontokat együtt érvényesíteni, mi több: az életművet szélesebb történeti kontextusba helyezni. Ha jelentkeznek ilyen elhivatott emberek, akkor – előbb vagy utóbb – a szerző számára kedvező válaszok születhetnek a fenti kérdések mindegyikére.

DOMONKOS LÁSZLÓ

AZ ÉLET PÁRTJÁN

Dokumentumértékében rendkívüli fontosságú könyv jelent meg éppen a rendszerváltozás évének (is) mondott 1990-ben: *A népi-urbánus vita dokumentumai* című gyűjteményt Nagy Sz. Péter válogatta és szerkesztette, és szinte minden olyan lényeges írást felsorakoztat, amelyek tükrözik (vagy tükrözni látszanak) a huszadik század kétharmad részében a magyar társadalmat szinte alapjaiban vagy legalábbis nagyban meghatározó (vagy meghatározni látszó) ellentétnek-kettéosztottságnak a lényegét.

A híres-neves, akár hírhedettnek is nevezhető népi-urbánus, hétköznapi- közhelyes-vulgáris szinten vitának minősített alap-viszonylat – megint csak fölöttébb leegyszerűsítetten – a paraszti és a városi kultúra, illetve a köréjük fonódó társadalmi-gazdasági-szemléleti eltérések, illetve a népi-paraszti kultúra-ideológia és a polgári radikális-kozmopolita nézetrendszer antinómiáira épült, ám a második világháborúval ránk zuhanó szovjet hódoltságban teljességgel más történelmi-politikai hátteret – és főként: bánásmódot! – kapott. Csupán vitáról legföljebb a harmincas évek elejétől a negyvenes évek közepéig lehet beszélni; később, 1945-től 1956-ig a rémuralmi demagógia fontos része volt a „népiség", az 1945 után néhány évre teljes mellszélességgel felkarolt-propagált népi kollégiumoktól a népi kultúra időnkénti látványos támogatásáig – ám ez az ócska szatócs-mesterkedés elég hamar átlátszóvá vált (a népi kollégiumok szétverése a negyvenes évek végére, a népi kultúra egyik nagy vidéki centrumává alakult békéstarhosi zeneiskola erőszakos megszüntetése 1954-ben stb.).

A forradalom és szabadságharc eltiprása után, 1958-ban a *Társadalmi Szemle* júniusi számában jelenik meg *Az MSZMP KB kulturális és elméleti munkaközösségének állásfoglalása a népi írókró*l. (Szövegét Király István fogalmazta, az „attrakcióban" még közreműködött Pándi Pál és Szabolcsi Miklós.) Gombos Gyula jellemzése szerint: ebben a dokumentumban

összegezte és rögzítette a párt, mi az, amit a legújabb kori magyar irodalom talán legnagyobb hatású és legmeggyőzőbb teljesítményű írói csoportosulásának működésében, alkotásaiban kárhoztat. „Elvileg jóformán mindent, különösen negyvenöt után" – összegez Gombos, megállapítva, hogy legfőbb bűnük – ezt a párt igen jó szemmel vette észre – a kommunisták és utódaik által máig ostobán nacionalizmusnak nevezett magyar nemzeti érzés képviselete és az úgynevezett „harmadikutasság", vagyis a társadalmi-politikai fejlődés külön magyar útjának hangoztatása volt. És mivel következetesen és kitartóan ragaszkodtak ezen eszményeikhez, „szembe kerültek a haladás következetes erőivel", amin, mint tudjuk, a párt, nem csekély szerénytelenséggel, mindig önmagát méltóztatott érteni...

A szovjet helytartásra berendezkedő MSZMP imponáló terjedelmű dolgozatában aztán nem is lehet más a kiindulópont, mint hogy 1956-ért súlyos felelősség terheli – a velük szövetkezett „revizionistákkal" együtt – a népieket. Az elemzés első részében, mint Borbándi Gyula kifejti, az is alapvető vád, hogy „veszélyeztetik a szocialista öntudat kialakítását és a szocialista építést". A támadások pergőtüze, ahogyan Borbándi fogalmaz, tíz pontba sorolva veszi célba a népi írók mozgalmát. Többek között azt is szemükre hányva, hogy „elvetik a burzsoázia társadalmi vezető szerepét, nem hajlandók azonban a proletariátus vezető szerepét elismerni, hanem a fejlődés tömegerejének a középrétegeket, illetve az értelmiséget és a parasztságot tartják. Elvetik a földbirtokos-nagykapitalista fejlődés perspektíváját, de elutasítják a proletár-szocialista átalakulás koncepcióját is. A kisparaszti gazdaságok rendszerét támogatják. […] A magyar függetlenségi tradíciókat nacionalista módon eltorzítják, a magyarság történelmi szerepét felnagyítják." (Fontos „motivációs adalék", hogy az állásfoglalás nyilvánosságra hozatala előtt alig öt hónappal, 1958 februárjában zajlik le a szintúgy meglehetősen hírhedetté vált erdélyi látogatás: Kádár János és Kállai Gyula vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség jár Marosvásárhelyen, ahol Kállai nem átallja – magyar anyanyelvű emberi lényként – a Székelyföld és egyben az ekkor még létező Magyar Autonóm Tartomány fővárosában kimondani, hogy „a magyarországi ellenforradalom nyílt területi követelésekkel lépett fel"… Kádár pedig pohárköszöntőjében köszönetet mond a forradalom leveréséhez nyújtott román

segítségért, miközben annyi szalad ki a száján, hogy „itt laknak magyar származásúak is.”)

Az állásfoglalás második része Borbándi Gyula megfogalmazásában „voltaképpen a népi mozgalom története, úgy, ahogyan a párt láttatni kívánja”. A pártállásfoglalás ugyan Standeisky Éva bravúros minősítése szerint mindössze „írásbeli megrovásnak s egyben valamiféle kiegyezési okiratnak tekinthető” – véleményünk szerint pökhendi vádirat-kísérletnek, ítélet-előszítő hazugság- és rosszindulat-gyűjteménynek sokkal inkább –, Gombos Gyula summázata a valóság: a dokumentum, ami valójában egyféle irodalmi-történeti támadó pamflet, igen tudatosan és célzatosan úgy készült, hogy bármikor átalakítható lehessen törvényszéki vádirattá. „Csak a törvényszék fejlécével ellátott papírra kellett volna átmásolni, s több tucat író a bíróság előtt találja magát. A megfélemlítés szándéka tehát nyilvánvaló.” Ez még inkább kitűnik a pártdolgozat befejező részéből, hangsúlyozza Gombos, „mely már egy esetleges bírói ítélet indoklásaként is olvasható: a népi írók fölött a magyar nép mondott »elmarasztaló ítéletet« azáltal, hogy »szembefordult az ellenforradalommal« […] a Párt tehát nem tűrheti, hogy a népi írók »mint politikai tömörülés és irodalmi csoportosulás« szervezkedjenek.”

Ősi kommunista rituálé szerint felszólíttatnak tehát, hogy kellő „önvizsgálat” után, „hibás” nézeteik nyilvános megtagadásával játsszák el a helytartók kielégülését szolgáló, megalázó színházat – vagyis gyakoroljanak önkritikát. Berzsenyi, Petőfi, Arany, Kosztolányi és József Attila utódai erre természetesen nem hajlandók. Még jó egy évig folyik ellenük a (sajtó)hadjárat, ami nagyjából annyiból áll, hogy a párt, az állásfoglalás közzétételét követően szemforgató módon „vitát” kezdeményezve, különböző „hozzászólások” köntösében változatos formákban újra és újra megfogalmaz(tat)ta a különböző vádaskodásokat, gyanúsításokat, intelmeket, denunciálásokat és megrovásokat.

Valódi vitáról persze szó sem lehetett, hiszen kizárólag az egyik oldal nyilvánított véleményt (de az aztán egyfolytában) – a bölcs méltósággal hallgató Arany-utódok közül még csak meg sem kísérelte senki, hogy a mocskolódó vádakra válaszoljon. Ebben a légkörben a közzététel előtt az írók megkapták a pártállásfoglalás szövegét, sőt, fel is szólították őket, hogy szóljanak hozzá (Veres Péter, Illyés Gyula, Tamási Áron és Féja Géza

ezt meg is tette), ám mivel a dokumentum ezután teljesen változatlan szöveggel, tehát hozzászólásaikat abszolút figyelmen kívül hagyva jelent meg, semmi további értelmét nem látták bármiféle megszólalásnak. A sztrájk jegyében és nevében hallgattak tehát tovább – és ez a hallgatás minden válasznál sokkal beszédesebb volt…

Amikor a „vitát" 1959 tavaszán lezárták, viccbe vagy abszurd drámába illőnek számított, hogy az írószövetség lapja, a *Kortárs* keserűen megállapította: a vita egyetlen igazán zavaró és negatív elemet tartalmazott: azt, hogy a népi írók tömörülése – akikről az egész szólt, tehát a másik fél – néma maradt…

Ilyen előzmények után természetes, hogy a hatvanas években magára találó magyar irodalomban sem a „népi", sem az „urbánus" jelző sehol, semmikor, semmiféle jelen idejű elemzésben nemhogy meg sem említtethetett, de még utalások formájában is lehetőleg – szigorúan ajánlott módon – kerülendőnek számított. A hetvenes évek második felében azután, az úgynevezett posztmodern és a még szörnyűbben hangzó „nagy prózafordulat" előretörésével mintegy koncentrált új támadás kezdődött mindaz ellen, ami – karakterben-szemléletben-eszmeiségben (és művelőkben-képviselőkben) – a népi-nemzeti eszmekör irodalmából megmaradt vagy megmaradni látszott. Igen jellemző, hogy a nyolcvanas évek elején mindinkább szárba szökkenő ellenzéki mozgalmak minősítésekor a helytartó pártvezetés és az őket megtestesítő belügy csodálatosképpen azonnal megkülönbözteti a szembenállók körében a rögvest „népieknek" nevezetteket a később „demokratikus ellenzék" címkével (részben önmaguk által) ellátott belvárosi fiúktól…

„Népinek" lenni a hetvenes évektől, noha vidéki-paraszti származással járhatott ugyan (noha számosan például vidéki városi-külvárosi születésűek-neveltetésűek voltak), elsősorban és döntően világképi-szemléleti-eszmei elköteleződést jelentett: mindazokat, akik az úgynevezett magyar sorskérdésekről – a nemzeti tudat állapota, az elszakított területeken élő magyarság helyzete, a magyar demográfia állapota, a magyarországi történelmi emlékezet és a történelmi ismeretterjesztés aktuális kérdései stb. – írtak-beszéltek, akik ezeken a terrénumokon változásokat sürgettek.

Akik a „népi" minősítést a maga ellenzéki mivoltában vállalták – úgy, ahogyan Borbándi Gyula megfogalmazta az örök erkölcsi követelményt

velük szemben: „az minősíti őket, egyeztetik-e nemzet és demokrácia igényét […] de az is, hogy vállalják-e a régi mozgalom hagyományait és annak minden meghatározó személyiségét." A helytartók által létesített karanténból már a hetvenes évek vége felé sikerül kitörni, a mozgásteret szívós küzdelemben folyamatosan tágítva. A hatalom permanens bizalmatlansága és sokszor kicsinyes rosszindulata azután a nyolcvanas évek közepére láthatóan felfokozott egyféle dacot az ún. népi ellenzék köreiben: akár egyféle sajátos radikalizálódásról is beszélhetünk esetükben, amit máig jól dokumentálható bizonyítékokként korabeli írásaik, könyveik hangnemének „szigorodása" is alátámaszt, olykor már a jelzésértékű címadásokkal is: gondoljunk Csurka István *Az elfogadhatatlan realitás* vagy Csoóri Sándor *Készülődés a számadásra* című esszéköteteire…

A hetvenes évek második felében megindult és a nyolcvanas években folytatódó „ellengőz" (utóbbi kiemelkedő példája volt Spiró György hírhedett, 1984-ben keletkezett, de kiváló ütemérzékkel csak 1987-ben publikált, *Jönnek* című magyargyalázó verse, de említhetjük Petri György későbbi, de nem kevésbé hírhedt, nyíltan keresztény- és vallásgyalázó *Apokrif* című 1996-os versét is) a rendszerváltozás időszakára meghozta a maga nagyon is kétes ízű gyümölcseit: a mind intenzívebb propaganda-manipuláció a mind szabadabb légkörben úgy tűnt, sikeresen, nagy hatásfokkal járatja le azt az eszmekört és képviselőit, amelyet ekkor már egyre kevesebben neveztek népinek és csak népinek. Ács Margit helyesen hangsúlyozza: az irodalmi és a politikai tartalom mindinkább összemosódott ebben a fogalomban és a rendszerváltozás időszakában, illetve az ezt a periódust közvetlenül megelőző években a fogalmi tisztázatlanságot, illetve az ennek létrehozására és kiterjesztésére (mesterségesen keltett-gerjesztett) zűrzavar állapotát remekül fel- és ki lehetett használni.

Pontosan ez is volt a cél: az, hogy „a kilencvenes években, amikor a neoliberális szellemi dominancia nyomása alá került a magyar művészeti közélet, hogy íróként is diszkreditálják a politikai ellenfelet. Immár egyértelműen bélyeggé vált a népi-népies-népnemzeti-populista besorolás; szándékosan keverték össze a különböző jelentéskörű fogalmakat: így csak az elítélő hangsúly ragadt meg a közvéleményben, tartalom nélküli tabuvá vált mindahány elnevezés." (A különösen ostoba-értelmetlen, magyartalan és félművelt „népnemzeti" használata rendkívül jellemző – máig…)

Ács Margit okfejtése erről a permanens gyanúba keverési, folyamatos rágalmazó-lejárató hadjáratról kiegészítendő azzal, hogy 1987 után 1990 őszén következett második nagy offenzívájuk: a *Hitel* szeptemberi számában jelent meg Csoóri Sándor *Nappali hold* című esszéje, amelynek egyetlen kitételéért („manapság egyre határozottabban érződik, fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amilyet eddig még nem ácsolhatott soha") – Csoóri vallomása szerint – „majdnem megköveztek. Száznyolcvannál több írásban támadtak rám." (Az arányokat és a közállapotokat kiválóan illusztrálja, hogy Csoóri mellett összesen hat [6!] írás állt ki. Talán nem túl nagy szerénytelenség hozzáfűzni: az egyik e sorok írójának tollából…) Csoóri ugyanis pontosan érzékelte: egy szűk, a magyarságot megvető-lenéző-utáló, nemzetellenes klikk szépecske teret kapott és igyekezett is élni a lehetőséggel.

Mindez azonban népi-urbánus ellentétnek már egyáltalán nem nevezhető.

A parasztság felszámolásával az 1945 előtt és némiképp még utána is néhány évig ismert népiség értelmezhetetlenné vált – mára (már jó ideje) sokkal inkább a *nemzeti* jelző használata indokolt. A mindennapokban mindenesetre jó darabig nem volt jelen igazán az az ellentét, ami a két háború között oly mélyen megosztotta az irodalmi életet. Amióta a fentebb felsorolt módon és okok miatt minden kezdett ismét fölerősödni – a túloldalon állók nyíltan kitették a maguk irányjelzőjét. Persze a frontok között jócskán akadtak átmeneti-időleges átfedések, pál- és egyéb – például vissza- – fordulások, kezdetben például Eörsi István vagy Mészöly Miklós még nem állt a túloldal mellé, pontosabban nem fordult nyíltan és egyértelműen a nemzetiek ellen, és voltak olyan, sokkal inkább a másik térfélre sorolt írók – például legutóbbi éveiig Karinthy Ferenc – , akik igen sok kérdésben a népi írók utódaival azonos vagy legalábbis nagyon hasonló nézeteket vallottak. (Például még a Spiró-vers elítélésében is.) Sőt, „szélsőséges" esetek is adódtak: az „avantgárd", „urbánus" költő, Balaskó Jenő egyenesen hősies módon, bátran és szellemesen szállt szembe a rendszerváltozás ultraliberális irányzatával. Általában: nyilvánvalóvá lett, hogy az igazi választóvonal

nem a származás, a háttér vagy a vidéki és a városi tematika között van, hanem egészen máshol.

Fekete Gyula az élet pártján, illetve a pusztulás pártján állókra osztotta a magyar közéletet, így az irodalmi világot is. Pontos, idővel klasszikussá váló meghatározás: a fő ellentét a magyarságot, a nemzetet szerető, illetve megvető, gyűlölő emberek között van. Az építők és a rombolók, a konstruktívak és destruktívak között. Alapjában véve eszmei, erkölcsi ellentétekről van szó.

A rendszerváltozás első éveiben a népi gondolat, a nemzeti szellemű irodalom és közszellem szénája kifejezetten rosszul áll: a nagy történelmi változást idehaza igazából elindító, történelmi Lakitelek alapító atyái paradox módon hiába tartoztak a klasszikus népi mozgalom legrangosabb folytatóinak-kiteljesítőinek táborába (sőt: élvonalába!) – kénytelenek voltak osztozni a népi-nemzeti oldalt ért folyamatos vádak-rágalmak-mocskolódásak egészében és a „hatalmi pozíció" (ami valójában nem vagy alig létezett) ebben semmiféle védelmet nem jelentett számukra. Nem szabad megfeledkezni arról az alapvető – bár máig olykor szemérmesen elhallgatni-eltorzítani igyekezett – evidenciáról sem, hogy Antall József miniszterelnök és kormányának legtöbb tagja nem ebből a közéleti szellemiségű körből került ki. Miként maga Antall sem „népi", hanem (magát deklaráltan is annak valló) keresztény-demokrata politikus volt és a miniszterelnök nagyon is meghatározó személyisége pro és kontra jócskán „nyomott" a kormányzati megítélés hogyanjában-mikéntjében – viszont az általános „hivatalosság"-légkör is nemhogy nem kedvezett, de kimondottan ártott és „szembement" a népi-nemzetinek nevezhető irányzattal. Mindez nemcsak az MDF-alapítók kiszorításában (Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István) nyilvánult meg, de a „népi gondolat" huszadik századvégi változatának legfontosabb elemei, a magyar út („a harmadik út"), a semlegesség vagy a privatizáció metodikájának (és a többinek) kérdései egyhamar közönséges utópiának minősültek és szóba sem kerülhettek. „Kínos" volt – és egyre inkább az lett – ez az eszmeiség, valamiféle finomkodó-„polgári" lefitymálással illetett, lesajnáló megmosolygással elegy anatéma, mint amikor kellemetlen szagú jövevényekre fintorog az úri társaság. (Hogy mindez kiknek a malmára hajtotta a vizet és kik által volt mindez bölcs

somolygással „háttértámogatott": aligha kell bővebben fejtegetni.) Az Antall-kormány éppen ezért (is) a politika számos területén szalonképes lehetett (volna) a neoliberális világhatalom és hazai bázisai előtt – erre törekedett is, olykor erőteljesen éppen a népiek ellenében - más kérdés, hogy ez és ennyi sem volt elég és végül ez sem mentette meg a – szintúgy jól előkészített – bukástól…

Helytálló Ács Margit összegzése: „a rendszerváltozás első percétől kezdve nyilvánvaló volt a népi program veresége a gyakorlati politikában, nyilvánvalóak voltak a valós erőviszonyok." Olyannyira, hogy kimondottan kétségbeejtő helyzet alakult ki: a „népnemzeti", a „miépes" a szintúgy szörnyűséges „magyarkodó" jelző a teljes és vad elutasítás, megvetés, mármár a kártékony fasiszta csürhének kijáró elítéltetés szinonimái közé tartozott – ennek megfelelő „bánásmóddal", „presztízzsel" és közbeszéd-média hátszéllel…

„Össztüzet zúdítottak a «népi-népies-népnemzeti-populista« nézeteknek még az árnyékára is" – írja Ács Margit – „immár a kultúra területére is átemelve a harcot. Azok a nemzeti érzelmű értelmiségiek, akik elszenvedték a rágalmakat, melyek szerint rasszisták, antiszemiták, délibábos történelmi tudatuk van, tapasztalhatták, hogy az alaptalan megbélyegzéssel szemben lehetetlen védekezni. Minden vitában alárendelt szerepbe kerültek, hiszen minden érvelés megrekedt a rágalmak visszautasításának fázisában. És tudjuk a büntetőjogból, a legnehezebb azt bizonyítani, hogy valamit nem követtünk el".

Ez az állandó defenzíva, ez a kényszerű beszorítottság azután általánosan elterjedtté vált. És ez a tragikus következmény volt talán a legszörnyűbb – mert a legtovább ható, a legszívósabban létező következményekkel járó, a legsúlyosabb koloncokat hozó. És ha vesszük, hogy a rendszerváltozás után immáron több mint három évtizeddel a parasztság gyakorlatilag már nem létezik (Für Lajos Bíró Friderikával közösen írott, háromkötetes, *Búcsú a parasztságtól* című monumentális gyűjteményében köszön el a magyarság ezen nagy támaszától, megrendítően foglalva össze a magyar parasztság ezer esztendejét és erőszakos felszámolását) – nehéz tudomásul venni a tényt: hogy nép azért igenis van. Lettlégyen bármilyen heterogén összetételű, szociológiai értelemben akármennyire vegyes is – van, él, létezik. Következésképpen „népi" is van.

Alapvető feladat tehát meghatározni: mit is jelentene, mit is jelent ma „népinek" lenni? A magát a népiek folytatójának valló-érző írástudók kénytelenek voltak megérteni, hogy azért ütik-vágják őket – mert igazából elsősorban és mindenekfölött nemzetiek és *csak* nemzetiek. A „népi" előtag ebből az értelmezési pontosításból-hangsúlyozásból következően kopott le a népi-nemzeti szóösszetételről – egyértelművé téve, hogy a nemzeti ügyek, a nemzeti sorskérdések, a magyar nemzeti problematika iránti elkötelezettség és az azzal szembeni közöny vagy ellenségesség az igazi választóvíz. Ma „népinek", azaz nemzetinek, a nemzeti táborhoz tartozónak lenni annyit jelent, mint a Fekete Gyula-i meghatározás értelmében az élet pártján állók oldalán állni, lenni – ami majdnem ab ovo természetes állapota minden felelősségteljes, az európai nagyhatalomnak számító nagy magyar irodalom hagyományait vállaló írónak. Teremtő, kontsruktív – ugyanakkor mélyen életpárti – örök elégedetlenséget ez a mai „népiség" éppúgy jelent, mint mindaz, amit Ács Margit úgy fogalmaz meg, hogy „vállalni, hogy magyarságunk természetes életkeret számunkra, és természetellenes elvárás, hogy lemondjunk róla; hirdetni, hogy a magyar kulturális hagyomány értékén nem ront, inkább emel rajta, hogy íróink, művészeink beleforrtak a nemzeti közösségbe, és szerepet vállaltak a magyar identitás megerősítésében."

És szerencsére váltig érvényes Borbándi Gyulának még a nyolcvanas években tett, éles szemű megfigyelésen alapuló észrevétele is: „apró jelekből ítélve, a népiség eszméje továbbra is hat és befolyásolja az utánunk jövő nemzedéket […] Olyan jelenségek tanúi lehetünk, amelyek arra látszanak utalni, hogy a népi eszme továbbra is befolyásolja a közgondolkodást és válságos időben ismét az uralkodó irányzat lehetséges alternatívájának tűnik fel." És a 2010-es választásokkal történelmi lehetőséget kapott és idestova évtizede ezzel élő Magyarországon mai formájában ez az alternatíva nagyon is létezik…

A teljességgel átalakult helyzet, az egykori népi-urbánus ellentét helyén – és helyett – létrejött új (valójában örök-egy) „megosztottság" (amin bizony nem siránkozni kéne holmi „árokásáson" sopánkodva) mára eléggé egyértelmű helyzetet teremtett. Ami korábban a magyarországi társadalmi-gazdasági bajok lehetséges orvoslásának metodikai-ideológiai különbségeire alapozódott, mostanra eljutott a Németh László által (híres, *Népi*

író című esszéjében) megfogalmazott lényegig. Ami nem egyéb, mint a felosztás feloldásának „kívánalmi" kvintesszenciája: „minden író lehet, sőt tartozna is népi író lenni…"

Igen, a megosztottság voltaképpen ennyire leegyszerűsödött. A nagy változások egyértelművé tették a frontvonalakat is. Legfőképpen azért, mert egészségesen és tisztán gondolkodó ember számára az életnek nincs alternatívája, a pusztulásnak pedig nincs értelme – tudvalevően csak az életnek van értelme, egyedül. Ily módon tehát az egykori-mai népiek és urbánusok között igenis lehetséges az összefogás. Egyetlen, alapvető feltétellel. Ha minden érintett belátja, hogy csakis a nemzetünk életéért történő küzdelem, az abban való részvétel lehet a szembenállás feloldásának egyedüli lehetősége. Ez „a harmadik" az egyetlen út.

Irodalom

A népi-urbánus vita dokumentumai. 1932–1947. Rakéta, Bp., 1990.

Az MSZMP KB kulturális és elméleti munkaközösségének állásfoglalása a népi írókról. Társadalmi Szemle, 13. évf. 6. sz. 38–69.

Ács Margit: *Valóság és realizmus – nemzet és népiség*. Hitel, 2015 április

Ágoston Balázs: *Helyreigazító irodalomtörténet.* Demokrata, 2019. július 3.

Baka Gergely: *Akik őrizték a nemzeti gondolatot.* Magyar Hírlap, 2010. április16.

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, New York, 1983.

Borbándi Gyula: *Népiség és népiek.* Püski, Bp., 2000.

Czine Mihály: *Nép és irodalom. I–II. köt.* Szépirodalmi, Bp., 1981.

Csoóri Sándor: *Nappali hold.* Püski, Bp., 1991.

Gombos Gyula: *Húsz év után.* Aurora, New York, 1973.

Németh László: *Népi író.* In: Két nemzedék. Magvető – Szépirodalmi, Bp., 1970.

Pataki Tamás: *Az irodalom nem ruhaanyag*. Magyar Nemzet, 2019. július 17.

Standeisky Éva: *Az írók és hatalom.* 56-os Intézet, Budapest, 1996.

KOVÁCS IMRE ATTILA

ELSÜLLYESZTETT ÍRÓK ÉS TÚLÉRTÉKELT DIVATHŐSÖK?

Inkább a népi irodalomtörténet-írás? – Egy név szerinti szavazás előestéjén

Irodalomtörténet-írásunk tekintélyének meglehetősen sokat ártott tudományrendszertani pozícióvesztése, a szak által megválaszolható kérdések halványuló relevanciája, s nem utolsó sorban az a felismerés, hogy „ahhoz, hogy irodalom történjék, szigorúan véve nincs szükség irodalomtörténetre”[1]. Mindennél többet mond a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megalakulásának centenáriumát ünneplő írás nosztalgikus hangoltsága, amely – bár igen elegánsan – óvni igyekszik a társaságot a tudományosság illúziójától. Bernáth Árpád Gervinustól Gerhard Plumpéig ívelő okfejtése szembesíti a nemzeti irodalomtörténet körül fáradozó önkénteseket (különösen a társadalmi szolgálattételben gondolkodókat) egy nemzetközileg éppen futó, rendszerelméleti (és ambícióját tekintve minimalista) megközelítéssel: „A mű mint az irodalmi kommunikáció szimbolikusan generalizált médiuma olyan szelekciós kínálat, mely meggyőz vagy unatkoztat – nem több és nem kevesebb.”[2] Bernáth azzal az – irodalom ismeretelméleti jelentőségén túli – vigasszal szolgál, hogy tényleg, milyen szép dolog az irodalomra áldozni az időnket!

Azok a honi (modern) irodalomtörténet-írói vállalkozások érdemelnek különös figyelmet, amelyek szándékuk szerint a) tisztázott elméleti alapokkal és b) kiterjedt szakmai együttműködés révén jöttek létre[3].

---

1 Kulcsár Szabó Ernő: *Az irodalomtörténet(írás) problémája – Megírható-e egy hozzáférhetetlen „mibenlét” története?* Alföld, 2012. 3. sz.

2 Bernáth Gerhardt Plumpe: *Az irodalom mint rendszer* c. tanulmányából idéz: Bernáth Árpád: *Tudomány és Társaság*. Irodalomismeret, 2012. 1. sz.

3 Fried Istvánnak az e tárgyhoz tartozó, s többnyire a tizenkilencedik századra koncentráló vázlata nem érinti a kérdést. (Fried István: *A magyar irodalomtörténet-írás és irodalom rendszerváltásai*. Új Forrás, 2004. 5. sz.) Ugyanakkor a cikk megjelenésének évében már folytak a Szegedy-Maszák-féle kézikönyv munkálatai, s mintha Fried tömör összefoglalójából is az ezt orientálni/segíteni szándékozó értékítéletek kapnának különös hangsúlyt.

Ez nem azt jelenti, hogy a lírai és/vagy egy-szerzős, netán baráti összeállással megalkotott munkák elhanyagolhatók volnának, sőt. De a koncepcionálisan összehangolt, népes szerzőgárda által felépített nagy elbeszélések mindig (belső, szakmai korszakhatárt kijelölő és külső, társadalmi elvárást imitáló módon) „intézményes" rekanonizációs törekvéseket mutattak. A huszadik század második felétől számítva három ilyen kísérletnek lehettünk tanúi. A sort *A magyar irodalom története*[4] nyitotta meg, második a sóskának becézett *A magyar irodalom története 1945–1975*[5] volt, végül a sok és éles vitát kiváltó *A magyar irodalom történetei*[6] gyűjtötte össze ezredfordulós tudásunk különféle megnyilatkozásait.

Első modern irodalomtörténeti kézikönyvünknek, közkeletű nevén a spenótnak (megszüntetve-megőrizve) maga mögött kellett volna hagynia Révai József, Horváth Márton, Lukács György ideológiai iránymutatásait, továbbá kritikailag feldolgozni az irodalomtörténeti örökséget, egyáltalán: demonstrálni a fejlettebbnek mondott marxista irodalomtudomány eredményeit. Ehhez már az 1940-es évek végétől keresték a – nyilván nem a leghaladóbb, de – vállalható munkákat, végül kereső tekintetük Horváth János életművén állapodott meg. 1956. június 1-jén a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete ankétot rendezett az SZKP XX. kongresszusának az irodalomtörténet-írásban hasznosítható tanulságairól. Itt Tolnai Gábor intette komolyságra kollégáit, idézem: „Irodalomtörténészeink úgy vélték, hogy egyik napról a másikra megalkotható a magyar marxista irodalomtudomány. Idézgették klasszikusainkat, valamint a szovjet irodalomtudomány képviselőinek alkotásait, és saját »marxista voltuk« igazolására minden alkalmat megragadtak arra, hogy a felszabadulás előtti irodalomtörténet-írásunk alkotásairól szinte az új gazdag modorában fölényesen, gyakran a gúny hangján nyilatkozzanak. Ma már ez történelem, de ahhoz, hogy gyökeresen kiküszöböljük hibáinkat, nem árt az em-

4 Főszerkesztő: Sőtér István. I–VI. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964–1966.

5 Szerkesztőbizottság: Béládi Miklós, Bodnár György, Sőtér István, Szabolcsi Miklós. I–IV. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981–1990.

6 Főszerkesztő: Szegedy-Maszák Mihály. I–III. köt. Gondolat Kiadó, Bp., 2007.

lékidézés. Klaniczay Tibor[7], midőn 1949-ben a régi magyar irodalom és a folklór kérdéseit elemzi, vissza-visszatér Horváth János elméletének fölényes bírálatára, anélkül, hogy egy szót is ejtene Horváth János életművének jelentőségéről."[8] A spenótnak számot kellett vetnie az irodalomtörténet-írás másfélszázados hagyományával, hiszen aligha gondolhatta bárki is a munkatársak közül – akár a leghaladóbbnak és legfejlettebbnek gondolt világnézet magasából –, hogy Toldy, Beöthy, Gyulai, Horváth János egytől egyig bugris volt. Mindenesetre a Tolnai által megerősített/kijelölt szempontok, különösen a harmadik (a lenini normák visszaállítása), regulatív módon épült be a kézikönyv egyes fejezeteibe.

*A magyar irodalom történet*ének szakmai vitáin több kifogás felvetődött (egyenetlen színvonal, eklektikus szerkezet, tárgyi tévedések stb.), főleg a hatodik kötet megjelenése után (!). Ma már nehéz eldönteni, hogy üdvös vagy a régióban elérhető elméleti átgondoltság szempontjából hátráltató körülmény volt, hogy a spenót szakmai előkészítése, megírása, összeállítása és megjelentetése idején politikai parkoló pályán veszteglő, belső emigrációba vonult Lukács György csak közvetett vagy semmilyen hatással nem lehetett az akadémiai irodalomtörténetre. Valószínűleg egy színvonalasabb marxista

7 Klaniczay Tibor állította össze a magyar irodalomtörténeti kutatás második ötéves tervét (1956–1960). Az első 1949-ben, az Irodalomtörténeti Társaság és a MTA újjászervezésekor készült el. Az első ötéves terv „középpontjában – fejti ki Klaniczay – a magyar irodalomtörténet-írás eddigi eredményeinek a marxizmus-leninizmus szempontjából való felülvizsgálata, legnagyobb íróink és haladó irodalmi irányzataink helyes értékelése valamint irodalomtörténet-írásunk legfeltűnőbb fehér foltjainak eltüntetése állott. A terv végrehajtása során kialakult annak szükségessége, hogy mindezek a feladatok egy négykötetes marxista-leninista szellemű összefoglaló magyar irodalomtörténeti kézikönyv tervének rendeltessenek alá. Ez a tervezett szintézis, a magyar irodalomtörténet első nagyszabású teljes tudományos összefoglalása, a marxizmus-leninizmus útján járó magyar irodalomtörténet-írás egy jelentős szakaszát hivatott lezárni. 1955 végéig, vagyis a második ötéves tervidőszak megkezdéséig sikerült e szintézis előfeltételeit mind az elvi kérdések tisztázása, mind pedig a részletkutatások terén megteremteni." (Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. 2. sz.)

8 Tolnai Gábor: *A XX. kongresszus és az irodalomtörténet-írás*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. Megjegyzendő, hogy Horváth rehabilitálására – talán a mi népiesség-fogalmunk és a lenini népiség közelítésének óvatos kísérleteként – más is utalt: „Újabb irodalomtörténet-írásunk egyik legnagyobb adóssága épp az, hogy még nem nyúlt módszeresen hozzá ehhez a kérdéshez, hogy nem korrigálta és nem vitte tovább Horváth János kitűnő monográfiájának eredményeit. Így hát továbbra is a problémák egész sorozata vár megoldást, köztük a patriarchális és demokratikus népiesség kérdése, a népiesség és provincializmus, a népiesség és a nemzeti mozgalmak, s mellettük nem utolsó sorban a népiesség és a felvilágosodás összefüggése. Horváth János kitűnő elemzései ellenére sem látjuk világosan még a népiesnek nevezhető formakincs és a »műköltészet« szövevényes összefüggéseit." (Baróti Dezső: *A felvilágosodás korának magyar irodalma újabb irodalomtörténet-írásunk tükrében*. Irodalomtörténet, 1956. 2. sz.)

irodalomtörténeti konstrukciót később kedvezőbb pozícióból lehetett volna vitatni/meghaladni.

A spenót folytatása majd' egy emberöltő múltán, a '80-as évtizedben – főleg a „nevekről" támadt vita és egyezkedés folyományaképpen – elaprózva, széthúzva jelent meg. Az előző vállalkozással való kontinuitást Béládi Miklós személye biztosította, aki aktív részese volt a már említett, '56 júniusában összehívott ankétnak, s ez alkalommal (a Pirnát Antal által jegyzett összefoglaló szerint) a következőket mondotta: „nem ismerjük kielégítő módon a magyar munkásmozgalom, illetve a magyar kommunista párt történetét. Az eddig megjelent munkákra jellemző, hogy egyrészt az osztályharc élesedésének a XX. kongresszuson megbírált elméletét képviselik, másrészt nem foglalkoznak kellő nyomatékkal a két világháború között mutatkozó baloldali elhajlással. Így számos irodalmi jelenség, például az emigráns írók vagy a népiesek tevékenységének értékelésénél a sötétben vagyunk kénytelenek tapogatózni."[9] Nyilvánvaló, hogy Béládi pszeudotextusokkal megtűzdelt szövege a határon túli és a népi irodalom tematizálása felé akart utat nyitni. Ugyanő vállalta 1961-ben az Irodalomtudományi Intézet huszadik századi osztályán a Max Wehrli *Általános irodalomtudomány*áról rendezett vita bevezető referátumát, amelyben Császár Elemértől Horváth Jánoson át a szellemtörténeti iskoláig áttekintette irodalomtörténet-írásunk addigi próbálkozásait. Wehrli nézetei alkalmasak ugyan a metafizika tájaira tévedt szellemtörténet kritikájára – vélekedett, de ez nem mentesít bennünket a ránk váró feladatok alól: „A felszabadulással nagyot változott az irodalomtörténetnek mint tudománynak a helyzete. Az elméleti érdeklődés egyszerre magasra szökött. Az örökséggel való elszámolás és leszámolás is hevítette ezt az érdeklődést, de az »irodalomtörténeti revízió« első célja mégis az volt, hogy megteremtse az új szemlélet új módszereit."[10] Ám az irodalomtörténet-írás első ötéves tervétől megkezdett és a stabilizálódni nem tudó szocialista be-

9 *Vita a XX. kongresszus tanulságairól az irodalomtörténet-írásban*. (*A vitát összefoglalta Pirnát Antal.*) Irodalomtörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. A vitáról tudósító cikk szerint Bóka László (Pomogáts Béla mentora!) is szóba hozta a népi írókat, igaz Révai József mértékadónak tekintendő tanulmányaira hivatkozva.

10 Béládi Miklós: *Irodalomtörténet-írás vagy műelemzés – Gondolatok Max Wehrli könyvének olvasása közben*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 5. sz. (Ugyanebben a folyóirat számban ugyanő a vitáról közöl összefoglalót; innen két mondat: „Imre Katalin szerint a bevezetőnek részletesebben kellett volna Wehrlit tárgyalni, többek között bírálnia Wehrlinek a marxista tudományra tett célzásait. Bírálja a tanulmány néhány pongyola megfogalmazását; különösen kifogásolja, amit Béládi az irodalomtörténet »nemzeti« szerepéről ír."

rendezkedés viszonyai közepette neki-nekilendülő kutatások és szakírói dolgozatok nem tudták beteljesíteni a reményt vagy kiszolgálni a fentebb említett igényt. A nemzetközi tudományosság alkalmilag beszüremkedő, majd folyamatossá váló kihívásai időzavarba hozták a marxista esztétikát, amelynek erős kétségei támadtak, elsősorban saját létét illetőleg. Itt valami tényleg nem stimmelt az idővel („time is out of joint"), például a Kálnokyról szóló 1980-ban lezárt portré nem tárgyal(hat)ta a költő másodvirágzását, vagy azt is tekinthetnénk szimbolikusnak, hogy sem a spenót, sem a sóska főszerkesztője[11] nem érte meg közös munkájuk befejeztét.

A megjelenésekor már elavultnak tekinthető spenót és a rendszerváltozásban kicsúcsosodó évtized reformista eklektikájában balanszírozó sóska után újabb emberöltő telt el, mire ismét sor kerülhetett egy irodalomtörténeti nagyvállalkozásra. Százmilliót meghaladó költségvetéssel, százas nagyságrendű válogatott szerzőgárdával, rekanonizációs elszántsággal vágtak neki a feladatnak, amelyet a komparatista Szegedy-Maszák, az elméletért felelős Veres András és (legalábbis egy rövid ideig) a – többek közt – Béládit mesterének valló Kulcsár Szabó Ernő mint szakmai „balansz" felügyelt.

Pillantsunk vissza röviden: a '60-as évek akadémiai irodalomtörténetében a művek és életutak bemutatását átszőtte a dialektikus materializmus társadalomszemlélete, miközben horváthjánosi komolysággal igyekezett elmerülni tárgyában. A '80-as évek reform-irodalomtörténete (az elvi kötetben azért még szerző lehetett Szerdahelyi, Szabolcsi, Köpeczi, s Révairól és Lukácsról önálló fejezet szólt) leginkább egy önmeghatározásig el sem jutó korszak lenyomata. *A magyar irodalom történetei* pedig a Denis Hollier-féle *A New History of French Literature* magyar avatárja lett.

Az új kézikönyv előkészületeként egy 2003 novemberében rendezett tudományos tanácskozás[12] volt hivatott feloldani az „ezredvégen-ezredfordulón általánosnak mondható tanácstalanság[ot] az irodalomtörténet-írás elméleti pozícióját illetően", vagy legalábbis felmutatni a „sokféleségben rejlő lehetőségek sikeres összjátékát". Az elkészült tanulmányok közül

11 Béládi posztumusz lett akadémiai doktor (1986), disszertációját, *A legújabb kori magyar irodalom történeti rendszerezésének kérdéseit* 1983-ban írta (ebben az évben jelent meg a Literatúrában *Az irodalomtörténet válsága – az irodalomtudomány megújulása* c. tanulmánya, amely többek közt a '70-es évek ijesztő módszertani pluralizmusából és formalista gyakorlatából keresett kiutat).

12 *Irodalomtörténet-írásunk módszertani és elméleti kérdései*. A konferencia anyaga megjelent: *Az irodalomtörténet esélye – Irodalomelméleti tanulmányok*. (Szerk. Veres András) Gondolat Kiadó, Bp., 2004.

kettő különösen érdekesnek mondható: a Dávidházi Péteré és a Kámán C. Györgyé. Dávidházi a tizenkilencedik századhoz közelebb állóként, szoborszerű figuraként jellemezte Horváth Jánost, és nagy tisztelettel lépett (volna) túl a nemzetképviseleti irodalomtörténet-írás tudományosan hitelesíteni próbált, szertartásos beszédmóddal körített praxisán.[13] Kálmán C. az avantgárd és az irodalomtörténet-írás kapcsolatát boncolgatta, egészen addig, amíg kérlelhetetlen logikával fel nem számolta saját tanulmányának tárgyát.[14]

A magyar irodalom történetei a megjelenése után a legátfogóbb kritikát a Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia által szervezett tanácskozáson kapta.[15] A résztvevők közül Pap Endre véleménye és stílusa oly mértékben túllépte a szakmai vitának az – ott megjelent szerkesztők[16] által még – tolerálható hangütését, hogy a tanácskozás írásbeli összefoglalójából letiltatták a válaszaik közlését.[17] Pap szerint Szegedy-Maszákék esztétikai mezbe öltöztetett társadalompolitikai küzdelmet folytattak, amellyel megpróbáltak minden közösségi elvű elgondolást kiszorítani a magyar irodalomtörténet-írásból. Tudománytalannak bélyegezték a nemzeti-közösségi elvű felfogást, miközben saját ötleteikkel megbuktak vagy eltértek az általuk univerzálisnak tekintett mintáktól. A szerkesztés szubjektív és ideológiai motiváltságú volt, a nemzeti kultúra elleni támadását pedig leghevesebben a népi irodalommal szemben indították. *A magyar*

13 Dávidházi Péter: *„Áldjuk a bölcsőt". Horváth János és egy beszédmód hagyományozódása*. = l. 12.

14 Kálmán C. György: *Avantgárd és irodalomtörténet-írás*. = l. 12. Végkövetkeztetése így szól: „…az avantgárd törekvése a radikális újításra, a múlt teljes átértékelésére, a hagyomány elvetésére egyáltalán nem is teszi lehetővé az irodalomtörténet-írást; kizárja ezt részint az, hogy az avantgárd tiszta lapot szeretne nyitni, a múltból legföljebb epizodikusan, anekdotikusan, véletlenszerűen, ötletszerűen, szeszélyesen emel ki ezt-azt, rendszeres áttekintésre nem is törekszik; részint pedig a művészeti élet intézményeihez – így éppen magához az irodalomtörténet-íráshoz, valamint a kritikához, oktatáshoz, vernisszázshoz, művészeti piachoz stb. – fűződő kritikai, ha nem épp ellenséges viszonya jelentősen megnehezíti, ha nem teszi épp lehetetlenné a hagyományos, konvencionális részvételt ezekben az intézményekben. Nem fenntartani, hanem kétségbe vonni, átalakítani, esetleg lerombolni akarja a történetet és a történetileg kialakult intézményeket."

15 A tanácskozást 2008. június 9-én tartották az Írószövetségben. Az ott elhangzottak kötetben is megjelentek: *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet*. (Szerk.: Ács Margit.) Magyar Művészeti Akadémia Alapítvány, Bp., 2008. (Alexa Károly *A humbug* c. előadásának írásos formáját nem kívánta publikálni.)

16 Szegedy-Maszák Mihály, Veres András és Orlovszky Géza.

17 Sértődésüket/felháborodásukat a felolvasás csattanója tetőzhette be: „…*hazája feldúlt védfalából / Rak palotát heverőhelyének*…" Egyértelmű az utalás (valójában burkolt vád), miszerint *A magyar irodalom történetei*nek szerzői egzisztenciális érdekből váltottak paradigmát.

irodalom történetei a posztmodern üdvösségtörténet és a nemzetnélküliség megalapozására szervezett vállalkozás – olvasta a szerkesztők fejére Pap, amely minden elemében azt sugallta, hogy a nemzeti kultúrák kiestek az időből, sőt: azt is „komolyan gondolják a kötet szerkesztői, hogy a korábban magyar irodalomnak nevezett kulturális fenomén helyébe lépő írásbeliség a jövőben kizárólag a nyelvi létmód és a megszilárdíthatatlan identitás feloldhatatlan ellentmondásain fog mélázni? Az irodalmi kultúra elsorvasztásának folyományai beláthatatlanok. Ha a természetes önelvűséget is képviselő anyanyelvi művelődés univerzális messzeségekbe révedő tekintetek előtt akadálynak minősülhet, akkor a magyar nyelv halálra van ítélve."[18]

E rövid összefoglaló nem tartalmazza Pap Endre érvelését, amely nyilván súlyt adott kifogásainak.[19] A ma már csöndes polc-létbe húzódó kézikönyv (anno akadémiai összefoglaló és egyetemi tankönyv rangjára pályázott!) mégsem ekkor hívta ki maga ellen a legfájóbb kritikát, hanem sok évvel később.[20] Kulcsár Szabó Ernő rendkívül alapos elemzése összegyűjtötte a háromkötetes munka elméleti, koncepcionális és módszertani hibáit, kezdve a történetiség és irodalmiság fogalmának tisztázatlanságától az időrendre felfűzött rövid fejezetek évszámokra cserélt „történetiségén" át a hatástörténet tanulságainak hiányáig. Az elvi bizonytalanság, a szerkesztési esetlegesség, a „»konvertálhatatlan« értelmezési aktusok diszkrét sora"[21] stb. bizonyításával elvezeti a tanulmány olvasóit a felismerésig, hogy sajnos *A magyar irodalom történetei* nem felel meg a tudományosság követelményeinek. De ugyanezt a hendikepet (mármint a hiányos diszciplínáltságot) látja az irodalomértés nemzeti tradíciójának tizenkilencedik századi technikákat mozgósító gyakorlatában, amely bár

18 Pap Endre: „*Rút sybarita váz*" (*A nemzetnélküliség programja* A magyar irodalom történeteiben). = l. 15.

19 Leginkább abban lát veszélyt, hogy Szegedy-Maszák és Veres a leváltani kívánt szemléletmód helyett egy önfelszámoló szisztémát erőltet, amely így hamarosan használhatatlanná válik. Ellentmondásra lel ott is, miszerint az egyes művek politikai indíttatását kárhoztatók az alkotói akaratnak, az autoritásnak a recepciótól való függetlenségét is hangoztatják. Szintén a „cselek" egyike, hogy az individualitás kultúrtörténeti nézőpontját elfoglalók szétszakítják, szembeállítják a szabad személyiséget és a nemzeti közösséget. Sok megjegyzést fűz a nyelviség kérdéséhez is.

20 L. 1.

21 Kulcsár Szabó Ernő okfejtése során többször visszatér a kézikönyv fejezeteinek szervetlen egymásmellettiségére: „egymással laterális rendben érintkező értelmezési gesztusok"; „évszámokra egyszerűsödő diszkrét sorrendiség"; „összefüggés-nélküliségben »megjelenített« irodalom"; „a »punktualizált« történetiség tetszőleges alakítása".

fenyegetve érzi magát az új irányzatok által, ám ezekkel, a megváltozott diskurzus-térben nem tud érdemi vitát kezdeményezni.

Az eddig felvázoltak alapján belátható, hogy a „központosított" irodalomtörténet-írás csak részeredményeket tudott felmutatni.[22] A spenót magára kellett, hogy vegye az új, marxista kánon kialakításának terhét, egy kidolgozott világnézeti esztétika és a polgári örökség túlzott méltánylása nélkül. Az öreg gimnáziumi professzorok és a kultúrkomisszárok kényszerű együttműködéséből csak torzó születhetett. A hatodik kötet nyitva hagyott ajtaján aztán betódultak a gyengélkedő államideológia reparátorai, és folytatták a munkát (sóska). Sikertelenségükre a dialektikus-materialista alapok megrendülése és a kortárs irodalomnak a kritikai elvek előtt járó önelvű útkeresése a magyarázat. A '80-as évek hatkötetese sem tudta átugrani saját árnyékát, ráadásul a közreműködők nemcsak „írták, amit tudtak", mint Szegedy-Maszákék, hanem a párt vigyázó tekintetével a tarkójukon kellett fogalmazniuk. A sóskának a megtervezett jövőbe látó nyitottsága olyan prognosztikus funkcióval ruházta fel a vállalkozást, amelyet sem a hagyománytörténés reális felmérése, sem a politikai viszonyok kontingenciájának számításba vétele nem támogatott. A tizenkét akadémiai könyv így tudomány- és eszmetörténeti monumentummá avult. A bennük foglalt irodalmi tudat és a (korabeli) irodalmi élet már a megjelenésük előtt/közben/után külön úton járt.

*A magyar irodalom történetei*nek alapvető hibája (a Kulcsár Szabó Ernő által pontosan megjelöltek mellett), hogy noha tud a magyar szellemet és közgondolkozást régóta megosztó népi-urbánus ellentétről, és az erre irányuló elutasító/ironikus megjegyzéseit megtette, végig úgy rendezte el (?) anyagát, és olyan diskurzust folytatott, mintha ezen már túllennénk, és a kérdés kapcsán nemzeti konszenzus, vagy nyugvópont jött volna létre. Olybá tűnik, hogy a Szegedy-Maszák – Veres András-féle irodalomtörténet meg akarta úszni a szembenállás kibeszélését, hadd ne mondjam: komolyan vételét. Az, hogy struktúra-alkotó elemként figyelmen kívül hagyta a népi-urbánus dichotómiát, kamatozott ugyan a beállítódás-béli egyöntetűségben (az egyoldalúság teremthet látszat-egységet), de ezáltal kívül került a hagyomány értelemteljesülésének temporalitásán, előreszaladt az időben, amivel (ld. Kulcsár Szabó kritikáját) egyébként is hadilá-

22 Újabban még sanyarúbb a helyzet: „Az irodalomtörténetek vagy a nagy irodalomtörténeti kézikönyvek ma bizonyosan nem az irodalom primer igényeiből származnak." L. 1.

bon állt. Mindennek folyománya, hogy számára nem tűnik fontosnak a népi irodalom, sem az ezt feldolgozó vagy ebből táplálkozó népi irodalomtörténet-írás. A népi-urbánus viszony irodalmi leképeződésének érdemi vizsgálata hol a marxista üdvtörténet, hol a világfalu perspektívájából tűnt/tűnik a probléma túlértékelésének.

Korábban, a két világháború között a népi írók csoportja mögött/mellett még volt irodalomtörténet-írói[23] kapacitás. Sorra jelentkeztek be e szellemi-írói vonulat krónikásai, akik az őket megelőző vagy körülvevő diskurzusból a maguk sajátos nézőpontjával és anyagkezelésével emelkedtek ki. Pomogáts Béla a népi irodalomtörténet-írásról értekezvén mondja: a népiek „új szemléletre épülő irodalomtörténet-írást kívántak, egyaránt elvetették a konzervatív akadémizmus pozitivista módszerét, a szellemtörténetet, Horváth János nemzeti klasszicista szintézisét, a Nyugat individualista esztétizmusát vagy a marxizmus történelmi materializmusát."[24] A népi irodalomtörténet-írás még ellene tudott mondani az időrendileg hozzá legközelebb álló marxista teóriának is, de – napjainkhoz közeledvén – a leg(poszt)modernebb elméletek dömpingje elsodorta, s (talán a jelentős írói teljesítmények híján) már nem képes alternatívát nyújtani. Ahogy Pomogáts rávilágít: a nemzeti sajátosságok és hagyományok figyelembevételével eleve elszakad a tudomány korábbi és később „nyugati" módszereitől. Ezáltal vált a „háromkötetes" előtt szabaddá a pálya!

Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a népi irodalomtörténet-írás tudománytalansága körül kialakult intézeti konszenzus nem eredményezte automatikusan az irodalomtudomány presztízsének a növekedését. A szakági válságot (ha van ilyen) nem oldja meg egy irrelevánsnak tekintett narratívával való „örömszerző" (vagyis szakmailag terméketlen) leszámolás. A kurrens elméleti iskolák legfeljebb öntudat-

23 Féja Géza megírta a maga „háromkötetesét" (*Régi magyarság*; *A felvilágosodástól a sötétedésig*; *Nagy vállalkozások kora*). Róla többek között: Solt Andor: *Népi írók irodalomtörténet-írása*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1943. 3. sz. Csűrös Miklós: *Féja Géza irodalomszemléletéről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 1–2. sz. Vele és a Németh Lászlóval kapcsolatos észrevételeim túlfeszítenék e rövid dolgozat kereteit. (Mellesleg jegyzem meg, hogy voltak bizonytalan kísérletek az urbánus irodalomtörténet-írásra is, pl. Nagy Sz. Péter: *Citoyen portrék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1989.)

24 Pomogáts Béla: *A múlt birtokbavétele. Népi mozgalom és a magyar irodalmi hagyomány*. Délsziget, 1995. 32. sz. Pomogáts cikke nagymértékben támaszkodik saját, *A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között* c. monográfiájára (Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. – előzménye: Pomogáts Béla: *A „népi líra" irányzata*. Kandidátusi értekezés, 1977.)

növelő rituálé keretében számolhatnak le újból és újból a „közösségi elvű létezéselméleti vagy művészeti elgondolásokkal", ám ez nem erősíti meg a szak identitását.

A patthelyzetre megoldás lehet, amit Kulcsár Szabó Ernő ajánl: az irodalom hatástörténeti létmódjából következő módszerek alkalmazása, különös figyelemmel Jauß kijelentésére, miszerint az „irodalomtörténetnek – bármily csekély támaszték is ez már a huszonegyedik század elején – még mindig nincs szilárdabb bázisa az olvasók történeti ítéleteinél." Márpedig ha ez reális helyzetelemzés, akkor engedni és/vagy ösztönözni kell, hogy a befogadás minél gyakoribb és sokszínűbb legyen. Ha az irodalomtörténeti „olvasónaplók" bizonyos szerzőit stigmatizálja a szakma, akkor a hatástörténet előzetes szelekciójával önnön bázisát szegényíti, korlátozza. A népi irodalomtörténet-írásnak van érzéke az irodalom folyamatszerűségéhez, otthonos a nemzeti kulturális tér „provincialitásában", s narratívájában talán képes – majd elválik! – a legújabb szövegeknek is helyet találni.

VÁRALJAI ANNA

TURANIZMUS ÉS NÉPIESSÉG MOKRY-MÉSZÁROS DEZSŐ MŰVÉSZETÉBEN

Mokry-Mészáros Dezső a huszadik századi művészettörténet izgalmas alakja. Hosszú életútja során számtalan csoportosulás, alkotói kör tagja volt, s művészetét elsősorban nem kanonizált képzőművészeti referenciák, hanem különféle egyéb hatások (tudományos felfedezések, spirituális irányzatok stb.) inspirálták.[1] Jelen tanulmányomban tevékenységének és művészetének azokat a periódusait mutatom be, amelyek során a jellegzetesen (turáni, vagyis ázsiai gyökerű) magyar/os művészet kialakításának szükségességét, lehetőségeit firtatta.

Mokry 1930-as Tamás Galéria-béli kiállítása során találkozik Felvinczi Takács Zoltánnal, a Kelet-Ázsiai Múzeum igazgatójával.[2] Az a szellemi közeg, amelyben Felvinczi mozgott, már 1910 körül a magyarság mongol-turáni kulturális kapcsolatai iránt érdeklődött. Felvinczi 1916-tól a Turáni Társaság régészeti szakosztályának tagja, s már ezt megelőzően is sokat foglalkozik „a keleti művészet, ezen belül is a népvándorláskori motívumkincs összefüggéseinek vizsgálatával."[3] 1916-ban a *Nyugat*ban terjedelmes írást jelentet meg *Turánizmus* címmel, amelynek fő célja, hogy megválaszolja, „lehet-e az uralaltaji népcsalád szétszakadt tagjai közt olyan kapcsolatról beszélni, mely e népek jövő fejlődésére bizonyos tekintetben irányító befolyást gyakorolhat."[4] Írása rávilágít a célkitűzés gyakorlatias,

1 Mokry-Mészáros Dezső életpályájáról lásd bővebben: Váraljai Anna: *Mokry. Idegen világ – Mokry-Mészáros Dezső művészete*. Virág Judit Galéria, Bp., 2017. Illetve rövidebb formában: Váraljai Anna: Sokféle foglalkozás gyűjtője lettem… Mokry-Mészáros Dezső művészete. *Artmagazin*, 2016.1. sz. 22–31.

2 Bincsik Mónika: Felvinczi Takács Zoltán (1880-1964), A magyar orientalista művészettörténet megalapítója, In: *„Emberek, és nem frakkok" A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* 1. kötet. Markója Csilla (szerk.). Enigma 83, 2010. 83–100.

3 Bincsik i. m. 88.

4 Felvinczi Takács Zoltán: *Turánizmus*. Nyugat, 1916. 2. sz. https://epa.oszk.hu/00000/00022/00189/05960.htm (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 10.)

politikai szempontoktól sem mentes mivoltára: „[…] az ősi egység érzete – tagadhatatlanul politikai, illetőleg világtörténelmi jelentőségű gazdasági események hatása alatt – újra be kezdett szivárogni az említett csoportokhoz tartozó népek vezető elemeinek tudatába.”[5] A „turáni” jelzőt Felvinczi nem a „faji megkülönböztetés”, hanem az alábbi törekvések értelmében használja: egyrészt a turanizmus megnyilatkozásának véli „az ázsiai, különösen pedig a török-tatár népek” küzdelmét a szlávizmus ellen. Turanizmus továbbá az a törekvés is, „mely a különböző uralaltaji népek ősi műveltségében az egységet, a közös alaptényezőket keresi, akár a történeti tudományok, akár a nyelvészet, akár az embertan segélyével.” Végül pedig „Turanizmusról beszélhetünk mindenekfölött akkor, ha ez a törekvés a hagyományos kulturális értékek feldolgozására, értékesíthető részük továbbfejlesztésére, kiépítésére irányul, ami pedig a művészet és irodalom terén különös eredménnyel kecsegtet.”[6] Felvinczi a turanizmus kulturális jelentőségéről és művészi lehetőségeiről részletesebben is értekezik. Rávilágít arra, hogy művészettörténeti értelemben a turanizmus egyfajta stílus, melyet annak idején Belső-Ázsia nomád népei részben a legtávolabbi Kelet hatása alatt fejlesztettek ki és azután hazánk szívébe is átültettek […]” Felvázolja annak a lehetőségét, hogy „ezek az emlékek nem kevésbé alkalmasak a kiaknázásra és a korszerű követelményeknek megfelelő átdolgozásra, mint bármely más művészeti rendszer alaptényezői.” Felvinczi felsorol néhány olyan alkotót, „erős történelmi érzékkel megáldott úttörőt”, „akiknek a közelmúltban véleménye szerint ezt sikerült megvalósítania. Közéjük sorolja Lechner Ödön, Huszka József, Kriesch Aladár, Nagy Sándor tevékenységét, akik sokat munkálkodtak „a magyar díszítőstílus kifejlesztésén”, és „munkájuk eredménye át is ment a köztudatba.”[7] Felvinczi a „magyaros” stílus kialakításának feltételeként a belső-ázsiai és kelet-ázsiai népek művészeti alapformáinak felderítését határozza meg, melyben nagy szerepet tulajdonít a régészetnek és a művészettörténetnek, mert „ezek az új megállapítások vezetnek majd annak felismerésére, mi volt az Ázsia északi felében a ködös ókor khaoszában kialakult egységes stílusérzék alapvető tényezője s egyben a mi ősművészetünk rugója.”[8]

5 Felvinczi i. m.
6 Felvinczi i. m.
7 Felvinczi i. m.
8 Felvinczi i. m.

Ősmongol, ázsiai és turáni rovásjegyek
Mokry-Mészáros Dezső Rovásfüzetében.
Herman Ottó Múzeum, Miskolc,
Művészettörténeti Adattár, leltári szám nélkül.

Mokry nagyon hasonló gondolatokat fogalmaz meg naplóbejegyzéseiben, s mindez nem véletlen:[9] Ablonczy Balázs kutatásai nyomán kiderül, hogy Mokry már a húszas évek végén felkereste Felvinczit egy török kiállítás gondolatával,[10] az 1931 januárjában rendezett Czóbel Bélával közös kiállításán pedig már színtisztán ázsiai ihletettségű szoborkollekcióval mutatkozik be. Tóth Aladár így számol be a látottakról: „Mikor felidézi a régi tatár, türk kultúrák ázsiai szellemit, mikor az ősi steppe és erdőlakók szemével agyagbaformál különféle alakzatokat, érezzük, ennek a művésznek lelkét valóban megborzongatták az utánzott pogány víziók."[11]

Mongol ülő férfi (Batu kán), 1930 körül,
Herman Ottó Múzeum, Miskolc, terrakotta,
szabad kézzel mintázott, m: 19 cm, 53.252.1.

9 Mokry-Mészáros Dezső naplója, kézirat, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-I-39.

10 Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Jaffa Kiadó, Bp., 2016. 110.

11 Tóth Aladár: Czóbel-képek a Tamás Galériában. *Pesti Napló*, 1931. január 25., 11.

Mokry nem csak stílust és formanyelvet keresett magának, hanem életfilozófiát, vagy inkább életmódot is; valóban úgy élt, mint egy „barbár", s egész lényével a hivatalos művészettől való távolságtartásra, s ehelyett valami őseredeti, elemi élet/művészet kialakítására törekedett. Azonosult azzal, amivel foglalkozott, erről számol be Beke László is az idős Mokrynál tett 1968-1969-es látogatásait követően, s elcsodálkozik azon az ösztönös dekoráló hajlamon, amely arra készteti, hogy keleties motívumokkal egész környezetét (a szőnyegtől a szekrényajtóig) kidekorálja.[12]Egy Boromisza Tiborhoz intézett leveléből is kiderül, hogy nem csak úgy ímmel-ámmal, hezitálva tervezgeti egy török kiállítás gondolatát, hanem teljes lélekkel és egész személyiségével ennek rendeli alá életét. Mokry nem politikai, gazdasági vagy ideológiai megfontolások okán téved bele egyre inkább a turanizmus és a magyarság őseredetkutatásának útvesztőjébe, hanem egész lelki karaktere szinte törvényszerűen efelé terelte szemléletét; mindig is egyfajta ősi, művészi és emberi szempontból egyaránt vállalható igazság felkeresése volt a célja, mely útkeresésben a művészet nem eszköze, hanem kifejezője volt. „Művészi tevékenységem az élet kezdeti lényeinek ábrázolásával indult s a magyar népművészettel fejeződött be."[13] Írja naplójában, kijelölve útkeresésének első és utolsó stádiumát.

Az Ázsia iránti érdeklődés őskori régészeti kutatásaival párhuzamosan (vagy ezt a gondolatot kiegészítve) jelenik meg nála. „Ázsia az emberiség bölcsője, a bölcső rég elfajzódottnak látszik, durva, anyagias, egyoldalú, szinte gépiesített kultúránk képtelen felfogni már a magasabb rendűséget. Az ősember lábanyomát is mindhiába keressük, akár szülőfalum határában, akár egyebütt a nagyvilágban."[14] Ázsia, mint az emberiség bölcsője a harmincas évek fordulóján az őskorhoz hasonló romlatlan állapotként jelenik meg képzeletében. Naplójának egy szarkasztikus részletéből kiderül, hogy a téma nem csak művészettörténeti, hanem életmód, táplálkozási szokások szempontjából is érdekelte őt: „Ázsia lakói inkább növényevők, a húsevő vándornomádok, akikhez az ősmagyarság is tartozott, kipusztúl-

12 Beke László *Valóság*ban megjelent tanulmányának gépelt, kéziratos változata. Leltározatlanul a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete Adattárában, 1968. november – 1969. január, 8.

13 Mokry-Mészáros Dezső naplója, kézirat, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-I-39.

14 Mokry-Mészáros Dezső visszaemlékezése. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, 39-7-63.

tak, beolvadtak. […] köztük én és Erzsébet inkább növényevők vagyunk, mert húsra nincs pénzünk."[15]Írja feleségére, s egyben másodunokatestvérére, Bódogh Erzsébetre utalva.

Ha a Mokry szemléletébe beszivárgó turanista gondolat kronológiáját igyekszünk felfejteni, annak egyik első stádiuma Mokry török kiállításának gondolata 1929 körül, mely azonban nem valósul meg. 1931-ben ismét kísérletet tesz egy hasonló kezdeményezésre, de ekkor is elutasításba ütközik. Csalódottságában így ír Boromisza Tibornak: „Helyesnek tartják a török kiállítás eszményét, Déry[16] igazgató is támogatja, de a dolog nyélbeütését én tőlem várják, hogy utazzam föl Pestre. Ha én ezt keresztül tudtam volna vinni, úgy nem fordultam volna hozzájuk […] Égető szükség van a török nemzettel a kapcsolatra, akik igaz, hogy Európából kiszorítattak – talán a javukra, – de rövidesen fontos nagyhatalommá fejlődnek, bennünket kivételesen és érdemtelenül még mindég önzetlenül szeretnek – s mi – lassan a fene európai kultúra közepette felmorzsolódunk, elenyészünk, s ha így gondolkozunk, meg is érdemeljük."[17] Ezek az ambíciók mélyítik el Felvinczivel való kapcsolatát, akivel levelezésbe kezd. Az Ázsiai Múzeum Adattára két levelet is őriz Mokrytól, melyeket 1930-ban küldött a művészettörténésznek. Január 10-én írt sorai már közös ügyleteikről tanúskodik, hiszen Mokry megköszöni azt a sok közbenjárást, amit Felvinczi annak érdekében tett, hogy Tamás galériabeli kiállítását sikerre vihesse, s ennek nyomán külföldön is hírnevet szerezzen. Egy – szintén ezévből származó - képeslap alapján tudható, hogy ekkor már Debrecenben, Boromisza Tibor körében forgolódott, hisz a debreceni Déri Múzeum rovásírás abc-t tartalmazó levelezőlapját küldte el Felvinczinek. A képeslapon megfogalmazott üzenet arra enged következtetni, hogy a Déri Múzeum gyűjteményében található marhabillogokat tanulmányozta, ősturáni jellegzetességeket keresve rajtuk. Hamarosan (Debrecenből visszatérve) már Boromisza Tiborral is leveleket vált, akivel az első világháborút követő években, Boromisza Pestre való költözésekor került kapcsolatba, és közös érdeklődésükre való tekintettel egyre intenzívebbé vált a baráti és

15 Mokry i.m. 39-7-63.

16 Déry Béla festő (1870–1932).

17 Mokry-Mészáros Dezső levele Boromisza Tiborhoz, Miskolc, é. n. [boríték bélyegzőjén: 1931. szeptember 21.] Török Katalin és a Boromisza-örökösök jóvoltából. Boromisza Tibor levelezésének feldolgozása és közzététele folyamatban van.

szakmai kapcsolatuk.[18] A Felvinczivel és Boromiszával folytatott levelezést összevetve körvonalazódik, hogy Boromisza irányába útkeresési kísérleteit, kétségeit közvetíti, Felvinczinek pedig elsősorban eredményekről számol be. Boromisza 1927/1928 és 1930 között a Hortobágyra költözött, ahol a pásztorok nomád életét tanulmányozta, parasztokat, pásztorokat festett, nagy hatást gyakorolva ezzel Mokry későbbi témáira. Boromisza itt vélte megtalálni azt az ősi, érintetlen közeget, amelyet Mokry ekkor még csak általánosságban, a prehistorikus korra visszavetítve keresett, s nem kötötte konkrétumokhoz. Az itt készült hortobágyi anyagot először 1929-ben mutatta be a Nemzeti Szalonban. Boromisza a művészeti célkitűzésit már ekkor – a Képírók megalakulását két évvel megelőzően – határozottan megfogalmazta: „Ázsia volt a bölcsőnk, s az ázsiai bélyeget felismerhetően őrzi népművészetünk, a székely kapuktól az írott kendőkig. István király hiába állította keresztvíz alá a magyarságot, pogányságunkat ezer esztendő alatt sem tudtuk levetkőzni. Pogány életöröm árad a magyar lélekből s a belőle támadó művészetből. Ősi derű, nyugalom és békesség."[19] Az ázsiai őshaza gondolata, a turáni jelleg keresése, a magyar népművészet tanulmányozása, egy jellegzetesen magyar művészi formanyelv kialakításának gondolata Mokry szemléletébe is ekkor kezd beszivárogni.

Életpályájáról érdekes adalékokat tartalmaz László Gyula történész emlékbeszédének gépelt kéziratos változata, amely eredetileg 1964. március 15-én hangzott el Szentendrén, a Boromisza emléktábla felavatásakor.[20] Ebből derül ki számunkra, hogy Mokry szoros barátságban állott Medgyessy Ferenc szobrásszal, akivel Debrecenben, Sőregi János múzeumigazgatón és Boromisza Tiboron keresztül ismerkedett meg. Mokrynak Medgyessy feleségével is szoros a kapcsolata, hisz ő valósítja/szövi meg turáni tematikájú szőnyegterveit. László Gyula Boromisza nagyságát abban látja, hogy felismerte, „olyan művészetet kell teremteni, amelyben művészetünk üde szépségei ötvöződnek az úgynevezett nagy festészetnek, a grande artnak kifejező erejével. Hozzácsatlakozott festőbarátaival együtt egy nagy látomás megvalósításán dolgozott: magyar művészetet teremte-

18 Mokry-Mészáros Dezső levelezőlapja Felvinczi Takács Zoltánnak Debrecenből. A 2940, levél. 1930.01.10., Ázsiai Múzeum Adattára.

19 László Gyula emlékbeszéde Boromisza Tiborról, 1964. március 15, Szentendre. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-II-400, 11.

20 László Gyula i. m. 1964.

ni, olyant, amelyik csak a miénk, s amelynek rokoni lánca a Távol-Kelet művészetéig nyúlik."[21] László felfigyel azokra a jellegzetességekre, amelyek Mokry művészetét is meghatározták ebben az időszakban, vagyis arra a fajta festői stílusra, „amelyben egybeékelődött az európai hagyomány, a népművészet egyszerűségével és a Távol-Kelet szín és vonalkultúrájával."[22] Boromiszát hortobágyi tartózkodása okán Móriczhoz hasonlítja, aki szintén járta a magyar tájat, és figyelte a puszta embereit. Fontos adalék Boromisza és a rovás kutatását illetően László Gyula alábbi megállapítása: „Boromisza Tibor bizonyos külső jegyekkel is jelképezni akarta törekvéseit, ezért elevenítette fel a rovásírást, és ezért törekedett arra, hogy képei ne is annyira festve, mint egyszerű művészi eszközökkel írva legyenek."

Mokry 1930-as évek elejéről származó, Boromiszához írott levélből kiderül, hogy ekkor már közös megoldásokat kerestek egy „igazi" magyar művészi formanyelv kialakításához.[23] Ezek a gondolatok Boromiszától sem állnak távol, hisz Mokryhoz hasonlóan ő maga is a nyugati művészettől megcsömörlötten, kiábrándultan tért haza párizsi útjáról.

A levél további részében azt is kifejti, hogy lélekben már évekkel korábban szakított a Spirituális Művészek Szövetségével, mert „a többi, európai nézőpontból talán értékes művész egyre-másra, de nem magyar."[24] Kijelenti, hogy részéről „szakít a vegyeskereskedéssel", és művészetében ezentúl hatványozódni fog az ázsiai jelleg. Hangot ad annak a tervnek is, hogy nagy európai bemutatkozásokra készül, mely szereplések arra lennének hivatottak, hogy a magyarság ázsiai kulturális gyökereit demonstrálják: „Szolgálni akarok ezzel elsősorban a magyar fajnak s csekély személyes művészetemmel is bebizonyítani, hogy nem vagyunk mindnyájan nyugat családjai."[25]

Nagyszabású török-magyar terveinek szövögetésével párhuzamosan a „rovásról elmélkedik", és Magyar Adorjánnal, valamint Verpeléti Kis Dezsővel 1931-ben rovás kört alakít Miskolcon.

21 László Gyula i. m. 1964. 2.
22 László Gyula i. m. 1964. 3.
23 Mokry-Mészáros Dezső levele Boromisza Tiborhoz, 1930-as évek eleje. Török Katalin és a Boromisza-örökösök jóvoltából. Boromisza Tibor levelezésének feldolgozása és közzététele folyamatban van.
24 Mokry i. m. 1930.
25 Mokry i. m. 1930.

A Kecskeméti Naiv Művészeti Múzeum őrzi izgalmas, a Szent István-palást alapján készített motívumgyűjteményét, a rajz hátulján az egyes motívumok származási helyével és datálásával. Mokry-Mészáros Dezső: *Szent István-palástról másolt díszítményei* Kecskemét Adattár, 20150814-112414

Ekkoriban kezdi el vezetni (1930-1938 között) azt a *Rovásfüzet*et, melyet a Herman Ottó Adattára őriz, és az utazásai, kutatásai során fellelt rovásjegyeket gyűjtötte össze benne, jegyzetekkel ellátva. A *Rovásfüzet* első lapjain Mokry a rovással kapcsolatos történeti koncepcióját vázolja fel (lényegében rovásként definiálva az ősember barlangjegyeitől a gyáripar billogjeleiig mindent) a további lapokon pedig az éveken át felhalmozódó rovásgyűjtemény, valamint az azokhoz kapcsolódó magyarázatok olvashatóak. A rovásírás őskorig való visszavezetése ekkoriban teljesen új elképzelésnek számított, és Németh Gyula turkológus nyelvész vezette be a köztudatba. (Németh Gyula: *A régi magyar ábécé eredete*, 1917–1920.)[26]

26 Tubay Tiziano: *A székely írás kutatásának története*, Országos Széchenyi Könyvtár, Bp., 1915. A rovásírás kutatásának története szempontjából fontos még Sándor Klára: *A székely írása nyomában* című alapvető munkája (Typotex, Bp., 2014.)

Rovásírásos kaspó, 1933, festett kerámia, mérete ismeretlen, magántulajdon. Felirat rovással: „Ki mint vet, úgy arat. Isten, áldd meg a magyart." Valamint a magyar rovásírás bogárjelei.

1930-ra tehető Mokry első rovás motívumos műveinek készítési ideje, melyek először csak kerámiákon, 1936-tól pedig szőnyegeken is megjelennek. Az 1924 óta készített prehistorikus témájú munkák hátulját ekkor látja el rovásjeles feliratokkal, s ezentúl műveit is rovásjeggyel szignózza. Izgalmasak azok az eklektikus, korszakváltásról tanúskodó munkák, amelyek valamilyen teozófus jelképet, vagy Buddha ábrázolást (a húszas évek jellegzetes motívumait) vesznek körbe stilizált rovásjegyekkel. Az 1930-as év fordulópontot jelent abból a szempontból is, hogy a festészet helyett a szobrászat kerül előtérbe tevékenységében: 1930-tól sorra készíti az ősállatokat, primitív figurákat, mongolokat, kánokat megjelenítő, szabadkézzel mintázott terrakotta szobrocskákat, 1932-ben megjelennek az első dísztányérok, 1933-tól pedig a fedeles edények, bokályok.

Ősbarlang, ősállat, ősvíz, 1935, színes karton, pasztell, 45 x 58 cm, Kecskemét, Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye, 78.3.1.

Új témaként jelenik meg a paraszti világ: első ilyen indíttatású életképeit 1930-1931 körül festi, párhuzamosan az 1935-ig készített *Ősvilág*-sorozattal és a rovás gyakorlatokkal. Az ősvilág érintetlen nyugalmát, ember és természet romlatlan összhangját hasonlóképp felfedezte a Miskolc környékén munkálkodó gazdák, parasztemberek életmódjában. A szinte geometrikus színmezőkké redukált tájban éppúgy feltűnnek az emberi eszközök, mint a húszas évekbeli prehistorikus képeken, s az alakok éppen olyan maguktól értetődően simulnak a tájba, mint a békésen legelésző mamutok.

Az új alkotói korszak következő meghatározó állomása (a Boromiszával és Felvinczivel való barátság mellett) az a törökországi út, amelyhez Felvinczi segíti hozzá. Az utazás egyes epizódjait Mokryné visszaemlékezéseiből[27] és Mokry *Az öreghídtól – Sztambulig* című írásából tudjuk rekonstruálni. Hét hónapot töltöttek nagy szegénységben, turistaként a török fővárosban, amire 1930-ban kerülhetett sor, hiszen egy Boromiszának írott, ebből az évből származó levél már Törökországból érkezik a Hortobágyon tartózkodó festőhöz. Mokry ebben elküldi a Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előőrs* című lapja számára írott törökországi beszámolóját is, melyből megismerjük az út részleteit. „A magyarokat kivételesen szeretik, tudja az utolsó hordár is, hogy rokon nemzet vagyunk, velünk szemben aszerint cselekedik és viselkedik is — de ezt ők a mi részünkről

27 Beszélgetés Mokry-Mészáros Dezsőnével. Hangfelvétel, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár.

Magyarországon egyáltalán alig tapasztalhatják. Szóval itt a magyar nem érzi magát idegennek, ezt otthon valamikép viszonozni kellene."[28] Írja Boromiszának.

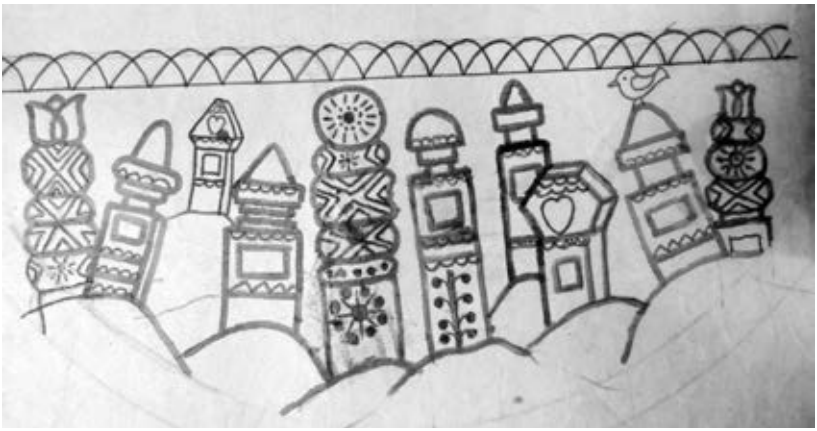

Rovás (Síremléktervezetek), papír, tus, 51x66 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, leltári szám nélkül

Bajcsy Zsilinszky *Előörs* nevű orgánumában mindketten érintettek, hisz Boromisza ekkor már jó pár, egy „magyar művészkataszter" felállítását követelő erős hangú írását leközölték. Az újság 1928 és 1932 közt működött a Nemzeti Radikális Párt politikai hetilapjaként, és a népi írók mozgalmának elindítójaként. Bajcsy és Boromisza az MTA Bölcsészettudományi Központ Művészettörténeti Adattárában található levelei szoros barátságukról tanúskodnak.[29] Feltételezzük, hogy Mokry Boromiszán keresztül került kapcsolatba a szerkesztővel, aki beszámolót kért tőle törökországi élményeiről, tapasztalatairól, végső célja azonban „egy budapesti török kiállítás megrendezése – lehetőleg a Nemzeti Szalonban – ahol már az összes nemzetek bemutatták – még a bolondgombákat is."[30] Mokry szándéka szerint a kiállításnak az Isztambuli Magyar Követség támoga-

28 Boromisza Tibor: Az öreghídtól-Sztambulig. *Előörs*, 1930. június 28. 5.

29 Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Boromisza Tibornak, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-II-407

30 Mokry-Mészáros Dezső levele Boromisza Tiborhoz, Miskolc, 1930 körül. Török Katalin és a Boromisza-örökösök jóvoltából. Boromisza Tibor levelezésének feldolgozása és közzététele folyamatban van.

tásával a „budapesti Turáni Egyesületből kell kiindulnia."[31] Felvinczi Takáts Zoltán révén összeismerkedett Abdul Latiffal, a Magyarországon élő mohamedánok főpapjával. Latiffal való elmélyült kapcsolatát igazolja a Herman Ottó Múzeum Adattárában őrzött, kézzel írott török–magyar szótár, mellyel felkészült az utazásra, s melynek hátuljára feljegyezte Latif Krisztina körúti címét. 1930/31 körül jelentősebb muszlim kolónia élt Budapesten, melynek politikai célkitűzései sajátos módon kapcsolódtak össze a turanista gondolattal. A magyarországi muszlim közösség honlapján olvasható Durics Hilmi Husszein 1931. augusztus 20-án, a fővárosi Szent István ünnepségek keretében a muszlim közösség számára elmondott beszéde. „Mi szláv anyanyelvű, de magyar érzésű, magyar muzulmánok is tagjai vagyunk az egykori ősi turán-iráni közös népcsaládnak, ezer évig ősi földünk Szent István koronájának dísze, ékessége volt, mi magyar hazánkat az utolsó leheletünkig szeretjük, ha kell."[32] A fenti sorok mutatják, hogy a turanizmus gondolata nem állt távol ekkor a magyar muszlim közösségektől: programszövegeik megfogalmazásában hathatós segítséget kaptak magyar „barátaiktól", Durics mögött például egy katolikus kultúrkommité állt, (a magyarul alig tudó Durics neve alatt két katolikus hittankönyv jelent meg…) mint pártfogó, s az „asszimilációt segítő" háttérország főtitkára maga Germanus Gyula volt. Germanus és Abdul Latif egy politikai affér miatt ellenségekké váltak, Mokry pedig Latiffal és az ő háromszáz fős török (a háború után itt ragadó) kolóniájával volt kapcsolatban. A muszlim törökök nagyrészt a magyarul tudó, de magyar állampolgársággal nem rendelkező Latif köré csoportosultak, és Mokry vele való kapcsolata minden bizonnyal elsősorban kultúrdiplomáciai jellegű volt. Latif támogatta Mokryt a török kiállítás előkészületeiben is, mely azonban nem valósult meg, a művész legnagyobb bánatára.

31 Mokry i. m. 1930 körül, 1.

32 A teljes beszéd itt olvasható: http://magyariszlam.hu/mikmagyar/articles.php?article_id=16 (Utolsó megtekintés: 2019. 09. 22)

Fedeles bokály (Batu kán kancsója), 1933, agyag, festék, 28 cm, Magyar Naiv Művészek Múzeuma, Kecskemét, 78.7.1.

A – talán épp Latif ellenségei okán – diplomáciai okokból lefújt kiállítás elkeserítette Mokryt: Miskolcra vonul vissza festegetni, és egy külföldi kiállítást tervez, hogy anyagi javakra tegyen szert, mert lassan, de biztosan halad a szegénység felé.[33] A hobbinak induló rováskörbeli tevékenysége is felélénkül, s hamarosan már különféle Budapesti egyesületeknek tart rováselőadásokat. A csoport célja nem csak a különféle rovásjelek történeti tanulmányozása, hanem annak díszítményként való kifejezetten művészi felhasználása, és e szemlélet terjesztése. Ennek tanúsága az a *Rovást a debreceni tárgyakra!* című írás, melyet Mokry a Boromiszánál való vendégeskedés során a Hortobágyi pásztorjegyek tanulmányozását követően készített. Mokry ebben kifejti azt az elképzelését, hogy hazánkban a rovást az igazi törzsökös magyarság gyakorolta, „főleg azon ágazata, mely földrajzilag és foglalkozásánál fogva távolabb esett a nyugati művelődés fertőzésétől, így az erdélyi székelység és a magyar pásztorság."[34]Mokry álláspontja, hogy a rovásírást az erdélyi székelység hozta magával az őshazából, és a múzeum pásztorjegyei között felfedezni vél olyanokat is, amelyek őstörök és más ázsiai népek jegyeivel azonosak. A rovás gyakorlati felhasználását illetően annak idegenforgalmi jelentősége mellett érvel, mert „a helyben

33 Ablonczy Balázs: i. m. 143.

34 Mokry-Mészáros Dezső: *Rovást a debreceni tárgyakra*! Ismeretlen újságból kivágott cikk a művész hagyatékából, eredeti közlési helyét nem tudtam megállapítani, valószínűleg a Debreceni Újságban. Mokry-Mészáros Dezső hagyatéka, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár, jelölés nélkül.

készült népművészeti alkotások, emléktárgyak értékükben és jelentőségükben a külföld számára is sokat nyernének, ha azokat rovásjegyekkel díszítenék." Javaslatot tesz egyrészt a debreceni temető rovásjegyekkel való díszítésére, másrészt általában véve a „magyar temetői költészet" felvirágoztatására.

Ezt a gondolatmenetet fejti ki bővebben pár héttel később *A Magyar Könyv* 1932-es számában megjelenő *Turán – magyar temető* című írásában.[35] Ehhez a publikációhoz több rajzát is mellékeli, és elsősorban a rovásfeliratos kopjafák hagyományával, típusaival, modern szellemben való megújításának lehetőségeivel foglalkozik. Török útja óta foglalkoztatja Mokryt a temető esztétikája: fejfákat, kopjafákat tervezett, tanulmányokat írt a temetői kultúra felvirágoztatása érdekében. A temetőkultúra felvirágoztatásának gondolata nem volt egyedülálló ekkoriban. Huszka József székely házakról írt könyvében a kopjafákról is megemlékezik,[36] s azok eredetét a Kelet művészetében véli felfedezni. Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete* című reprezentatív könyvsorozata 740 kopjafa ábráját közli.[37] Lajta Béla és Malonyai Dezső *A ház* című lapban bemutatott, fejfák illusztrációit felsorakoztató 1908-as cikkében a lapszéli díszek ornamentikává stilizált kopjafamotívumok. Kós Károly illusztrációinak szintén gyakori motívuma a kopjafa, a Velencei Biennálé 1908-as magyar pavilonjának Attila történetét ábrázoló mozaikképe elé pedig kettős kopjafasort állítottak. Mindez rávilágít, hogy a kopjafa nem feltétlenül a temetkezéshez kapcsolódik; elterjedése a korabeli néprajzi irodalomnak köszönhető, amely a kopjafaállítást a magyarok ősi szokásának vélte. Az pedig, hogy Tichy Gyula 1920-ban a rozsnyói temetőben kopjafát állíttatott néprajzkutató öccse, Tichy Kálmán sírjára, rámutat a kopjafaállítás „divatjának" társadalmi hátterére: a kopjafakultusz terjesztői elsősorban értelmiségi művészek voltak ekkoriban. Mokry élete végéig foglalkozott temetőművészettel: egy időskori fotója hátterében „Magyar temető" feliratú rajzsorozat látható, mely Lajta Béla Kossuth-mauzóleumának pályamunkáját idézi.

35 Mokry-Mészáros Dezső: A turán – magyar temető. In: *Magyar Könyv*. Szerk. Kállay László Tarján – Mészáros Károly Béla. Hollóssy János Könyvnyomtató Műhelye, Bp., „Készült a turáni népek könyvnyomtatásának 1362. esztendejében", 92–97, saját illusztrációkkal.

36 Huszka József: *Székely ház*. Bp., 1895.

37 Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete. I –V. köt.* Franklin-Társulat, Bp., 1907–1922.

A *Magyar népművészet, magyar divat* című írása nem pontosan datálható, de egészen biztosan 1938 után keletkezett, mert a *Magyar Katonaújság* közölte, ami 1938 és 1944 között jelent meg heti rendszerességgel, a Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának kiadásában. (A nacionalista, radikálisan konzervatív, revizionista Zrínyi Renddel Mokry korábbi munkahelye folytán kerülhetett kapcsolatba, hiszen a Gazdák biztosító Szövetkezete – ahol egykor jégkárbecslőként dolgozott – intézte a telkes vitézek számára a jég-és tűzkár esetén járó biztosítási kedvezményt.)[38] Az említett írás a magyar népművészeti kincs öltözékeken való bátor viselésére ösztönöz. Akárcsak a rovásjegyek felhasználásával kapcsolatban, itt is a régi értékek jelenkori vizuális kultúrába való átemelési lehetőségeit boncolgatja, gyakorlatias módon.[39]Ebben az írásban már előfordulnak olyan kifejezések és gondolatok, amelyek egyre radikálisabbá váló nacionalizmusáról tanúskodnak, álljon itt példaképp az alábbi gondolat: „Változatos és pazar szépségű népviseleteiket a bemutatott táncok és népszokások fűszerezik, fajtánk gazdag lelkiségét, nemességét, uralomra termettségét külsőségekben is bizonyítva."[40]

Bár egyre kevésbé találja helyét a hivatalos művészeti közegben, 1931-ben még bemutatja pár prehistorikus képét a Nemzeti Szalon Tavaszi Tárlatán, 1932-ben pedig hét képpel szerepel a Műcsarnok KUT kiállításán.

1932-ben elküldi autográf önéletrajzát Felvinczi Takács Zoltánnak,[41] és leveleket váltanak Mokry rováskörbeli kutatásainak eredményeiről. Összefoglalókat készít neki a különféle rovásírás típusokról, és ősmongol, türk, ős urál-altáji, szibériai, rúna, osztják, vogul, etruszk, török, hortobágyi pásztorírás mintákat, császári pecsétjegyek írásjegyeinek mintáit rajzolja hozzá.

38 Tátrai Szilárd: A vitézi rend története a harmincas évektől a felszámolásig. *Hadtörténeti Közlemények*, 2000. 1. sz.

39 Mokry-Mészáros Dezső: Magyar népművészet, magyar divat. *Magyar Katonaújság*, évszáma ismeretlen, 7. Újságból kivágott cikk a művész hagyatékából. Mokry-Mészáros Dezső hagyatéka, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár, jelölés nélkül.

40 Mokry i. m.

41 Mokry-Mészáros Dezső autográf önéletrajza, 4 lap, 1932 után, Ázsiai Múzeum Adattára, Budapest, A 2937, levél.

Rovásírás (III. rész), 1938, Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, karton, tus, 50 x 65,6 cm, 77.53.

Egy Boromiszának intézett, 1932 augusztusi levélből kiderül, hogy min dolgozik miskolci elvonultságában, melyet – a szőlőmunkákra való tekintettel – novemberig kíván meghosszabbítani. Elsősorban kerámiákat készít, erre az évre datálható körülbelül 30 db edény „Timur Lenk és Dzsingisz Khán dicsőítésére."[42] Megtudjuk azt is, hogy szőnyeget – Medgyessyné segítsége híján – nem tudott kivitelezni, és ebben az évben festéssel sem foglalkozik. Boromisza kiállítást tervez Pesten, ahová Mokry beajánlja a miskolci Balogh József festőművészt („Ízig-vérig modern magyar festő, nagy elvonultságban él évtizedek óta."[43]) valamint Verpeléti Kiss Dezsőt („20 éve rovással foglalkozik – szép magyar sótartók, dobozok, csanakok készítésével foglalkozik, saját tervezésű rovásírással egybekapcsolva – Miskolc, Pénzügyi Palota, Kultúrmérnöki Hivatal.") és Magyar Adorjánt. („Ki szőnyegszövéssel foglalkozik, sőt

42 Mokry-Mészáros Dezső levele Boromisza Tiborhoz, 1932. augusztus 15. Török Katalin és a Boromisza-örökösök jóvoltából. Boromisza Tibor levelezésének feldolgozása és közzététele folyamatban van.

43 Mokry i. m. 1932, 1.

fest is – Zelenika, Jugoszlávia, Hotel Zelenika) Ezzel tulajdonképp össze is áll a későbbi Képírók Társaságának törzsgárdája. Feltételezhető, hogy Abdul Latiffal még 1932-ben is aktív kapcsolatban van, mert Boromiszán keresztül küldi neki szívélyes üdvözletét. Két napra rá, 1932. augusztus 17-én újabb levelet küld barátjának, melyben a magyar nemzeti művészet ügyét már faji megvilágításba helyezi. Egyre konkrétabbá és radikálisabbá válik, hogy mit is ért magyar művészet alatt: „ázsiai koponyája" már nem veszi be a „modern nyugati maszlagot", s a modern művészi kultúra javarészét „Párizs – Berlin – művészetének oldalhajtásának" nevezi. Ebben a levélben érhetjük tetten annak az ellenségképnek a kialakulását is, amely nyomán mindig és mindenhol a magyar kultúrjelenségek elnyomóit véli leleplezni. Ekkor ír első ízben „faji képzőművészeti akarásokról és ambíciókról", melyeket a nagy Nyugat levet magáról, holott a „kiélt európai kultúrának" szüksége lenne a magyar faji művészet megtermékenyítő hatására. „Bécstől, Olaszországból azt az értesítést kaptam, hogy az illető államok elzárkóznak a magyar képzőművészetnek országukba való hivatalos beözönlése elől, mert akár akadémikus, akár modernek jelennek meg, nagyon hiányzik a magyar kultúra bélyege – egy turáni népfaj ismertetője, csupán latin germán kultúra utánérzése, ami náluk vagontételben találhatók eredetiben."[44] Írja. Mokry már egyre kevésbé elégszik meg a csendes szemlélődéssel: növekvő ambíciói immáron nem személyes jellegűek, hanem erősödő politikai/kultúrpolitikai színezetet kapnak. Kis időbe telik csak, s nem elégszik meg többé a Verpelétiék körében eltöltött miskolci bíbelődéssel, füzetbe való rajzolgatással. Cselekedni akar: program szövegek írásába kezd, és egy radikális, szélsőjobboldali jegyeket hordozó kultúrpolitikai programot alakít ki, melynek legitim és harcos fórumot keres. „Turáni természete" „gőgős voltánál fogva" egyre nehezebben „szívleli a nyájba terelést." Mindeközben augusztus-szeptemberben honfoglaláskori ásatásokat végez a miskolci múzeumnak.

1933 januárjában megnyílik a Nemzeti Szalonban a Magyar Képírók I. kiállítása, Boromiszával való együttműködésük első igazán látványos eredménye. Az 1939-es Kiállítási Katalógus hagyatékában őrzött előlap-

44 Mokry-Mészáros Dezső levele Boromisza Tiborhoz, 1932. augusztus 17. Török Katalin és a Boromisza-örökösök jóvoltából. Boromisza Tibor levelezésének feldolgozása és közzététele folyamatban van.

ján piros ceruzával írva felsorolja a Képíró törzstagokat.[45] Az 1933-as katalógus címlapján egy olyan sematikus ábra található, mely alatt Mokry megjelölte a képecske jelentését: „Botond veri Bizánc kapuját." A beszédes ábra harcias gesztusa jól szimbolizálja a művész ekkori lelkiállapotát. A katalógus mottójául egy Felvinczi Takács Zoltántól vett idézet szolgál, mely határozottan rámutat a Társaság célkitűzésére: „Megbocsáthatatlan mulasztást követünk el, ha nem hagyjuk szóhoz jutni Kelet-Ázsia művészi géniuszát, mely művészeinkben és közönségünkben a termékeny intuiciok egész seregét keltheti öntudatra." A társaság célja elsősorban egy jellegzetesen és teljesen magyar művészet megteremtése, amelyről „nem lehet általában Nyugatot fölismerni." Művészeti hitvallásuk a „Napkelet felől érkezett magyar lélek tisztelete, melynek mélyén keleti színek, összhangok, vonalritmusok élnek."[46] Boromisza azt is kifejti az előszóban, hogy ezzel a keleti érzülettel szemben semmiképpen sem akarnak nyugati izmusokhoz tartozni, s a magyar művészetpolitika radikális irányváltását követelik. Célkitűzéseik egy része igen praktikus: autonómiát kérnek a magyar képzőművészeti csoportok ügyének szolgálatában, kérelmezik egy, az elismert művészek létminimumát biztosító kataszter felállítását (munkaszolgáltatás ellenében), jóléti és társadalombiztosító intézmények gondoskodásának képzőművészetre történő kiterjesztését, a rajzoktatás megreformálását, a művészek és társadalom közti szakadék áthidalását annak érdekében, hogy a művészet mindenki számára elérhető legyen, a magyar néplélek fejlődése érdekében pedig a népművészet fokozottabb megbecsülését. Mindezek nyomán azt remélik, hogy „mint ősi kulturával keletről ideszakadt nép, évezredes küzdelmek után […] megtalálja méltó helyét a kulturnemzetek között, Kelet és Nyugat kapcsolatán dunamedencei elhivatottságában."[47] Mokry a Képírókkal összesen hét alkalommal állít ki 1933 és 1941 között. Kiállításpolitikájukat egy esemény részletesebb bemutatásával szeretném felvázolni, sorra véve a kiállító művészek hátterét, s kiállított munkáikat. Az 1933 januári bemutatkozáson Antal József tíz akvarell-és temperaképpel volt jelen. Antal az UME (Új Mű-

45 „Antal József, Ádámffy László, Boda Gábor szobrász, Boromisza Tibor, Büky Béla, Fáy Aladár, Márton Piroska, H. Szabó Miklós, Rajki József szobrász, V. Litkay György, Nagy Nándor, Németh Béla, Nagy Zoltán, K. Nagy Sándor, Szalay Lajos és ő maga. In: Magyar Képírók kiállításának katalógusa, Nemzeti Szalon, Bp., 1933. január. MDK-C-I-39/3.

46 Boromisza Tibor előszava a Magyar Képírók kiállításának katalógusa i. m. 1933. 1.

47 Boromisza i. m. 1933. 3.

vészek Egyesülete) alapítója, később igazgatója volt, és jelenléte izgalmas megvilágításba helyezi a művészeti csoportosulások közötti átjárhatóságról alkotott képünket. Boromisza kiállítási koncepciójába elsősorban Antal palóc menyecskét ábrázoló képe illett, többi kiállított műve tájképekre szorítkozott. Balogh József miskolci művésznek a Matyók életét bemutató etnográfiai igényű zsánerképei kerültek be a kiállításra. Boromisza Tibor rovásjeles és parasztzsáneres szőnyegekkel, egy buddhistát ábrázoló hímzéssel, és egy, a Hortobágyon készített csikós olajkép sorozatával mutatkozott be. B. Jeney Irma Boromiszával együtt alkotott a Hortobágyon 1929-1930 között, ennek megfelelően témái is elsősorban ebből az élményből táplálkoznak. Technikája azonban egyedülálló, ugyanis a csikósokat, gémeskutakat párnára hímezve mutatta be. Büky Béla Vaszary-tanítványból lett bábművész, népi témájú és hangulatú előadások alkotója. Festészete hagyományos témákat dolgoz fel (Madonna, Csendélet stb.) nem túl izgalmas megközelítésben, de fali szőttesei rendkívül egyedi látásmódról tanúskodnak, témái pedig a mesék világához köthetők. Fáy Aladár ekkor az Iparrajziskola tanára: ősmagyarokat ábrázoló festményei miatt került közel a Képírókhoz, hatásukra később megírta *A magyarság díszítő ösztöne* című könyvét.[48] Hangai Szabó Miklós Rudnay Gyula tanítványa volt, akárcsak Illésy Péter, és a Képíró kiállításon elsősorban alföldi tájképeivel volt jelen. Illésy a népiskolai mozgalom tevékeny tagja, és vallásos témájú krétarajzok, falusi emberek életét ábrázoló grafikák köthetők hozzá. A társaság második nőtagja Lőte Éva szobrász – aki ekkoriban faragja a szegedi Hősök kapujának Aba-Novák freskóit keretező első világháborús katona szobrokat – egy *Csikós* címmel gipszmunkát mutatott be. Muhoray Mihály az 1930-as években induló őstehetség mozgalom egyik tagja, s a Képírók egyik alapítója Boromisza mellett. Naiv szemléletű olajképein elsősorban balladákat, a falvakban hallott hiedelmeket jeleníti meg. Remsey Jenő *Jézus a tengeren* és *Mózest megtalálták* című képeit nemsokkal ezelőtt a Spirituális Művészek körében is bemutatta. Miháltz Pál az Iparművészeti Főiskola professzora, ekkoriban Szentendrén él, és a KUT-tal, UME-val állít ki. Konstruktivista jellegű tájképei tematikailag és stilárisan is távol álltak a többi kiállító munkáitól. Molnár Kálmán artdeco stílusú, népies témájú, letisztult kis kerámiái a kiállított

48 Fáy Aladár: *A magyarság díszítő ösztöne*. Turul, Bp., 1941.

munkák legremekebbjei közé tartoznak. Kis tálkáinak egyes megoldásai Mokry munkáira emlékeztetnek. A Szentendrén élő Apáti-Abkarovics Béla konstruktív szemléletű tájképei talán hatottak Mokry harmincas évekbeli, hasonló témájú munkáira, bár az is lehetséges, hogy Mokry konstruktívabb tájképei szőnyegtervekként szolgáltak, erre utal legalábbis a miskolci múzeumban őrzött, tájképhez készített színterv.

Csordás, 1933, vászon, olaj, 57x95 cm, Magyar Naiv Művészek Múzeuma, Kecskemét, 79.670.1.

Mokry szinte egy önálló tárlatnak megfelelő mennyiségű anyaggal volt jelen a kiállításon: kiállította egy *Batu Khán* című agyagszobrát, egy *Szkhita kendő*t, valamint öt kerámia *Szkhíta tál*at (kettőt megvásárolt közülük Felvinczi) és *Szkhita köcsög*öt. Egy *Alvó Ázsia*[49] és két *Ázsia* c. színes rajzot,[50] és ezen a kiállításon már megjelenik a paraszti tematika is egy *Csordás* c. kép formájában. Úgy tűnik, Mokryban a művészi szemléletváltás nem eredményezett a korábbi életmű iránti hasadás érzést; képes volt nagy, átfogó egységként tekinteni addigi életútjára, és teljes nyugalommal helyezte egymás mellé az eltérő korszakok nagyon eltérő szemléletű, tematikájú és stilárisan sem egységes munkáit. Összességében: a Képírók Társasága a korszak kevésbé ismert, népművészet iránt érdeklődő művészeinek érdekvédelmi egyesületeként működött. A magyar művészet

49 *Alvó Ázsia 63*, 1928, karton, ceruza. A művész saját felvétele a lappangó műről. HOM, Miskolc, Adattár

50 *Fecskefészek*, 1931, vászon, olaj. A művész saját felvétele a lappangó műről. HOM, Miskolc, Adattár

kibontakoztatásának zászlaja alatt kiállítási lehetőségeket, megjelenési fórumot és némi egzisztenciális lehetőséget biztosított tagjai számára. Ezt alátámasztja az is, hogy milyen sok eltérő szemléletű és indíttatású egyesületből, csoportból fogadtak tagjaik közé művészeket.

1934-ben Mokry izgalmas műtermi lakáskiállítást rendez saját otthonában. A szokatlan tárlat nem egyedülálló; a harmincas évek első felében több alkalommal is rendezett lakáskiállításokat Szinyei Merse Pál utca 6. szám alatti otthonában, keleti érdeklődésű műveit mutatta be ekkor az őskori képekkel: „Ott trónolt [egy türk barambasa] a maga rettenthetetlenségében agyagba gyúrva egy kanyargó lépcső sötét barlangfülkéjében. Kivillogott fehér ragadozó fogsora és kerekre nyílt rettenthetetlen szeme a hatalmas turbán alól”[51] Mokry lakásán kiállított saját régészeti anyagát nagyrészt ismerjük, mert a gyűjteményt a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. A lakáskiállítás egyfajta, a hivatalos művésztársadalomból való kivonulásként is értelmezhető.

1937-ben tizenkilenc munkát mutat be a Magyar Képírók éves kiállításán. Ezek az alkotások – bár a prehistorikus művek közül is kiállít kettőt, és feltűnik két *Dzsingisz Khán* szobor, valamint egy hasonló témájú szőnyeg – már dominánsan a paraszti tematikájú rajzokból állnak. Pontos jelzet híján a képcímek alapján rekonstruálhatjuk a művek témáit: *Favágók, Szalonnasütés, Falusi udvar, Gereblyés asszonyok* címek utalnak a paraszti téma megjelenésére.

Kapás asszonyok, 1935 tele, papír, szén, 40x30 cm, Beke László tulajdona

51 Boromisza Tibor: Művészek útjai. *Függetlenség*, 1938. március 27.

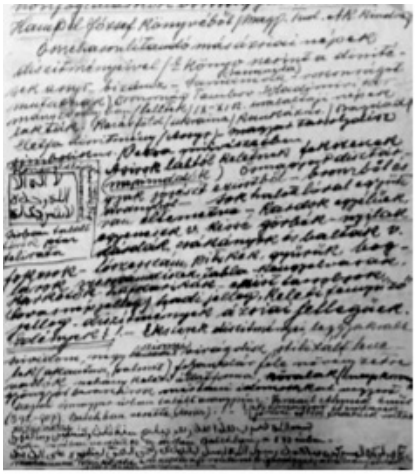

Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarhonban* című kötetéből másolt díszítmények
Kecskemét, 112511 (balra)
Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei* című könyvéből másolt motívumok
Herman Ottó Múzeum, 1030943 (jobbra)

1939 áprilisában a Képírók Kiállításán síremlék díszítményekkel, szőnyegtervekkel és rovásjegyes szőnyegekkel jelentkezik, s ebben az évben ismét visszatér a rovásjelek kutatásához. Ősi kínai és mongol számjegyek, ősmongol rovásjelek, türk, mogul, indiai, etruszk írásjelek, turáni napjelképek, uráli síremlékek jelölései, hortobágyi pásztorjegyek, középkori alkimista kémiai jelek gyűjtésébe kezdett; s még sorolni lehetne azt a számtalan kalligráfiatípust, mellyel a magyar ornamentika formakincsének megújításán fáradozott. Ezekhez a jelekhez többféle úton jutott hozzá: némelyiket múzeumban látta, mint a hortobágyi pásztorjegyeket, vagy utazásai során találkozott velük, illetve könyvekben bukkant rájuk. Hampel József köteteiből ősmagyar motívumokat[52] vett át, Sebestyén Gyula folklorista gyűjtéséből a rokon népek törzsjegyeit,[53] Debreczenyi Miklóstól az ősmagyar írás emlékeit másolta.[54]

52 Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. Országos Régészeti és Embertani Társulat, Bp., 1886–1896.

53 Sebestyén Gyula: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1915.

54 Debreczenyi Miklós: *Az ősmagyar írás néhány hazai és oroszországi emléke*. Pátria Irodalmi Vállalat, Bp. 1914.

Az *Erdélyi Szemle* 1940-es számában közli A *Magyar Képírók Társasága – a magyar művészetért*[55] c. írását, melybe beledolgozza azokat a gondolatokat, melyeket kiadásra sosem kerülő, *Harc a magyar képzőművészetért*! című (több változatban elkészített) programszövegében is megfogalmaz.[56] Ezeknek az írásoknak a stílusa – a címnek megfelelően – valóban harcos. Pár sort szeretnék itt idézni ebből a sosem publikált kéziratból: „Az elmúlt évtizedek kereső és zavaros magyartalan művészi tanulmányok ideje lejárt. […] A művészet egyben politikai világnézet és hivatás, az elmúlóban lévő világnézet hazánk nemzeti, faji törekvései mellett még mindig a fórumon ágál, ítél és elsőbbséget követel mindenekfelett. Mindmáig a magyar művészet népművészetünkben teljesedett ki."[57]

Rovásírás, 1938, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Adattár, karton, tus, 50x65,6 cm, 77.53. (részlet)

A pártbeli szónoklatokon kívül ekkoriban egyre szaporodnak az arra irányuló felkérések, melyek rovásírásról szóló előadások tartására invitálják. Többek között a Honszeretet, a Turul bajtársi egyesület, a Turáni Vadászok Egyesülete és a Turán Magyar Párt meghívására tart ismeretterjesz-

55 Mészáros Dezső: A Magyar Képírók Társasága – a magyar művészetért. *Erdélyi Szemle*, 1940. október.

56 Mokry-Mészáros Dezső: *Harc a magyar képzőművészetért,* Kézirat, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-I-39.

57 Mokry i. m. é. n. MDK-C-I-39/7-8.

tő előadásokat. A *Stíluskereső rovásgyakorlatok* címen ismert nagyméretű, dekoratív táblák, melyeket jelenleg a miskolci Herman Ottó Múzeum őriz, valójában akkor nyerik el értelmüket, ha megértjük funkciójukat; a műlapok az előadásaihoz készített szemléltetőeszközök gyanánt szolgáltak, és a festő ezeken mutatta be – diavetítő híján – a különféle rovásjegyeket hallgatóságának. Erről árulkodnak a nagyméretű tablók tetején elhelyezkedő apró feliratok, melyeket Mokry „súgóként" használt. „A stilizálás további fejlesztése mellett áttérhetünk a színező hatásokra, ami a magyar iparművészetben, mint említettük, kerámia, hímzés, szőnyeg stb. kiegészítő díszítményeként, vagy magában is hatásosan alkalmazható."[58] Áll az egyik kartonlapon. A rovás felé való ismételt, intenzív odafordulása talán azzal is magyarázható, hogy – amint arról egy Felvinczinek írott 1941-es levelében beszámol – „Munkakedve lanyhul, mert a nyugati irányzatok helyett a Kelettel foglalkozó művészete meg nem értést szül."[59] Képeit nem tudja eladni, egyre szegényebb, már a miskolci ház eladásán gondolkodik, ráadásul Boromisza kilép a Magyar Képírók Társaságából.[60] Néhány munkát azért sikerült eladnia a Magyar Képírók 1941-es kiállításán: egy korsót a sors szomorúan abszurd fintoraként a nyilasok elől a férjét, és még tucatnyi zsidót a padlásán bújtató Bajor Gizi színésznő vett meg, egy tulipános ládát pedig a Szépművészeti Múzeum igazgatója vásárolt meg tőle. Festői szempontból az 1942-es év az utolsó nagy fellobbanás időszaka: ekkor készül ugyanis néhány olyan korszakos képe, melyek egyrészt összegzik az elmúlt alkotói periódusok tapasztalatait, másrészt ismét és utolsó ízben közelítenek a modernizmus irányába. A *Táj szőnyeggel, korsóval (Mezei csendélet)*[61] című temperaképen az előttünk elterülő táj nagy részét egy irreálissá nagyított, geometrikus mintázatú szőnyeg borítja, mellyel izgalmas játékba jönnek a háttér természeti elemei, s a szántások, mezők is geometrikus rendbe sorakoztatva hozzák párbeszédbe a természeti elemeket és a kultúra produktumait (rovás díszes kancsó, ostor). Modern szemléletű az *Aratók a búzatengerben* c. kép is az egész

58 *Rovásírás (III. rész).* 1938, karton, tus, 50× 65,6 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 77.53.

59 Mokry-Mészáros Dezső levele Felvinczi Takács Zoltánnak Budapestről, A 2941 levél, 1941.12.28, Ázsiai Múzeum Adattára, Budapest

60 Mokry-Mészáros Dezső levele Felvinczi Takács Zoltánnak Budapestről Kolozsvárra, A 2942, levél, 1941.05.24, Ázsiai Múzeum Adattára, Budapest

61 *Táj szőnyeggel, korsóval (Mezei csendélet),* 1942, papír, tempera, 47×59 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.103.

képmezőre kiterjesztett, monokróm síkfelületté redukált búzatáblájával, melyből csak jelzésszerűen bukkan ki a kaszálni igyekvő munkások feje.[62]

Táj szőnyeggel, korsóval (mezei csendélet), 1942, papír, tempera, 47x59 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.103.

Mokry 1943-ban írást jelentet meg a *Magyar Katonaújságban Megdicsőült hőseink nyugvóhelyét magyar emlékezéssel jelölje meg a hála és kegyelet!* címmel,[63] melyben évekkel korábban már felvetett gondolatához, a magyar síremlékkultúra ősi rovásjegyekkel és formákkal való gazdagításáról ír. 1944-ben utoljára szerepel nyilvános kiállításon (a hatvanas évekig): nyolc képpel a Spirituális Művészek Szövetségének kiállításán, a Műcsarnok Székesfővárosi Képtár jubileumi kiállításán pedig egy munkával, többek közt Borsos Miklós társaságában állít ki. Onnantól kezdve, hogy Boromisza kilépett a Képírók Társaságából, Mokrynak meg is szakadt vele a

62 *Aratók a búzatengerben,* 1942, papír, akvarell, 47×60 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.112.

63 Mokry-Mészáros Dezső: Megdicsőült hőseink nyugvóhelyét magyar emlékezéssel jelölje meg a hála és kegyelet! *Magyar Katonaújság*. 1943. április 17.

kapcsolata, legalábbis levelezésük erre utal. Felvinczivel is – hosszú szünet után – 1947-ben kezd ismét levélváltásba. Feltételezzük, hogy barátai nem tudtak azonosulni Mokry egyre intenzívebb politikai aktivitásával, s abban az évben, ahogy saját, Turán-Magyarok Pártja nevű, lakcímére bejegyzett pártot alapít, tulajdonképpen egykori barátait is elveszíti.[64] A világháború utolsó éveiben készített munkái egyszerűek, néhány vonallá redukált, konstruktív szemléletről tanúskodó rajzok.[65]Témájuk az érintetlen paraszti világ, mely után szinte sóvárog a művész a számára – jóllehet, önhibájából azzá váló – ínséges időkben.

1947-ben visszaköltözik Miskolcra, és innentől kezdve húsz évig nem állít ki.[66] Nem tudjuk pontosan, hogy mint vélhetően háborús bűnös, pontosan milyen feltételeket szabtak neki későbbi rehabilitálásáig. Az biztos, hogy sem nyugdíjat, sem semmiféle állami támogatást, művész segélyt nem kapott; feleségével az éhhalál szélén éltek hideg, fűtetlen házukban, s azt ették, amit kertjükben megtermesztettek. Mivel Mokryt minden bizonnyal „kitiltották" a főváros nyilvános művészeti-és társadalmi fórumairól, Miskolcon kellett megélhetést találnia; egy fazekasmesterhez szegődött, akivel együttműködésben lapos, korong alakú, falra akasztható, a keleti motívumokat rovásjelekkel és népi életkép-jelenetekkel ötvöző dísztárgyakat készített. Ezek technikája, elkészítési módja, anyaghasználata éppen olyan primitív volt, mint a harmincas évek szobrocskáié: az égetetlen agyagra karcolt mintákat Mokry temperával vagy olajfestékkel festette le. Télen tányérterveket rajzolt, nyáron pedig elkészítette azokat. A tervek maguk is művésziek, izgalmasan bontakozik ki rajtuk az életmű hozadéka egy szokatlan, hibrid ikonográfia formájában. Az utolsó alkotói periódus művészetében Mokry rosszabbodó látása miatt egyre nagyobb szerepet kap a tapintás, erről árulkodnak időskori naplója egyes részletei is. Az agyaggal, a természetből származó anyaggal való közvetlen kapcsolat meghatározta ekkori művészetét. A falikorongok, annak ellenére,

64 Ennek alátámasztásául szolgál az alábbi gépírásos szamizdat kiadvány Mokry-Mészáros Dezső aláírásával, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-I-39/7-32

65 *Aratók a búzatengerben,* 1942, papír, akvarell, 47×60 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.112. *Füzes,* 1942–1944, papír, akvarell, 46,4×59,2 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 93.3.

66 A visszaköltözés időpontja házuk adásvételi szerződése alapján datálható. Lásd 1947. június 23-i adásvételi szerződés, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár.

hogy anyaghasználatuk kezdetleges, és stílusjegyeik valóban leginkább a naiv alkotások szemléletmódját idézik, mégis széles gyűjtői kör érdeklődésére tartottak számot. Medgyessy Ferenc a művészhez intézett levelében üdének és frissnek nevezi a népies hangulatú alkotásokat, melyekben készítőjük igazán megtalálta saját hangját.[67] Anyagi támogatás reményében Mokry ezeket a munkákat küldözgette szét segélykérő levelek kíséretében pesti ismerőseinek, különösen azután, hogy öregségi nyugdíj- és segélykérelmét a minisztérium több ízben elutasította.[68] A szakmából való kirekesztettség érzését, perifériára kerülését tovább súlyosbította, hogy nem tudta fizetni tagdíját a Képzőművészek Szabad Szakszervezetébe, így tagsági igazolványát visszavonták. Felvinczi közbenjárására Genthon István letétbe helyezett néhány Mokry-alkotást a Szépművészeti Múzeumban, amelynek munkatársa volt.[69] (Közelíti őket Genthonnal közös érdeklődésük, aki szintén a török művészettel foglalkozott a negyvenes évek első felében, melynek eredményeit 1944-ben egy budapesti török műemlékekről publikált könyvben hozta nyilvánosságra.)

Bajuszos fejjel stilizált díszedény, 1947, terrakotta, korongolt; tempera, m: 21, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.116.

67 Medgyessy Ferenc levele Mokry-Mészáros Dezsőhöz. 1950. december. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár.

68 Mokry-Mészáros Dezső Oltványi Imréhez intézett levele. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár.

69 Felvinczi Takács Zoltán levele Mokry-Mészáros Dezsőnek, 1948. január 20. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolc, leltári szám nélkül

Felvinczi 1949-ben Szegeden tanít művészettörténetet, ezért Szegedről címezve érkezik az a levél Mokryhoz, amelyben legújabb, fotográfián látott munkáira reflektál a művészettörténész. Úgy tűnik, nincs elragadtatva barátja műveinek kivitelezésétől, mert így ír: „Köszönöm szépen a mellékelt kis felvételt legutóbbi műveidről, amelyek – amint a fényképről látom – nagyon kedvesek és szellemesek. De kérlek fogadj meg egy baráti jótanácsot: fesd őket mázzal és égesd ki. A művészi iparnál nagyon fontos a technika. A készítményeknek lehetőleg tartósaknak lenni, és emellett az égetett máz csak sokkal remekebb színt ad, mint az olaj, vagy a vízfesték a nyers agyagon. A tűz igen nagy művész, sokat lendít a keramikus egyéni munkáján. Nagyon hiszem, hogyha tanácsomat megfogadod, anyagilag jobban jársz."[70] Mokry nem fogadja meg a tanácsot, és továbbra sem „szakszerűen", hanem sokszor égetetlenül, a napon szárítva, temperával díszítve készíti kerámiaedényeit. Ezek közül többet is ismerünk a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből: egy juhos dísztálat 1949-ből,[71] egy ökrös tálat[72] és egy fecskés terrakotta dísztálat.[73]

Ökrös tál, terrakotta, tempera, átmérő: 26 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.127 (balra)
Fecskefészkes tál, terrakotta, tempera, átmérő: 26 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.125 (jobbra)

70 Felvinczi Takács Zoltán levele Mokry-Mészáros Dezsőnek, 1949. január 13. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolc, leltári szám nélkül

71 *Juhok,* dísztál, 1949, terrakotta, korongolt; tempera, d: 28 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.135.

72

73 *Fecskefészkes dísztál*, 1948, terrakotta, korongolt; tempera, d: 26 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.125.

1951-ben esedező levelet ír a Szépművészeti Múzeum igazgatójának, Oltványi Imrének, melyben arra kéri, hogy segítse őt valamiféle művészsegélyhez. Oltványi ugyan nem tud segíteni neki, de Redő Ferenchez irányítja a Népművelési Minisztériumba a rossz helyzetben lévő művészt. Mokry a közbenjárásért cserébe elküldi néhány újabb kerámiatálát Oltványinak, aki továbbítja őket az Iparművészeti Múzeumnak.[74]

1955-ben ismét ornamentika gyűjteményt készít, ezúttal a különféle tájegységek népi motívumkincsét rendszerezi, (kalotaszegi, sárközi stb.) hogy kerámiatáljain felhasználhassa azokat.[75]Ugyanakkor egy 1956-os levélváltás arra utal, hogy ezeket a kerámiákat egészen biztosan eladásra, vagy lehetőség szerint megrendelésre készítette.

Magyaros virágdíszű edények és tejesköcsögök típusai, díszítményei. Vázlatrajzok. 1955 körül, Herman Ottó Múzeum, Miskolc Helytörténeti Adattár, leltári szám nélkül

Utolsó próbálkozásainak egyike arról tanúskodik, hogy szorult helyzetében Mokry hajlandó lett volna politikai kompromisszumokra is: 1958-ban levelet ír a Művelődésügyi Minisztériumba Benke Valéria kommunista művelődésügyi miniszternek (1958 és 1961 között), s a kedves

74 Oltványi Imre levele Mokry-Mészáros Dezsőnek, 1951. április 20. Herman Ottó Múzeum Adattára, Miskolc, leltári szám nélkül

75 Számtalan darab található a Herman Ottó Múzeum, Miskolc Adattárában (A művész hagyatékából).

hangú levél mellé, melyben a politikusnő figyelmébe ajánlja önmagát, kéri, fogadja el szíves ajándékát: egy míves, népi alakokkal díszített kerámiatálat.[76] Levelére azonban nem érkezik válasz, így arra kényszerül, hogy eladogassa műgyűjteményét. Ezév telén szomorúan kéri Felvinczi közbenjárását egy Medgyessy Ferenctől származó, *Súroló asszony*t ábrázoló szobra eladásához.[77] Az ötvenes évek gyermekien naiv szemléletű, egyszerű technikával készített, paraszti témákat bemutató dísztáljaiból több tucatot őriz a miskolci Herman Ottó Múzeum, annak köszönhetően, hogy Dobrik István az intézmény muzeológusaként (1976-1982 között) begyűjtötte az elhunyt művész hagyatékának egy részét.

Buddhás falikorong, 1955, terrakotta, tempera, átmérő: 27 cm, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 78.140.

A szocializmus időszakában népszerűvé váló naiv művészet némi megélhetést biztosított a félig vak festő számára az utolsó években. Bánszky Pállal, valamint Moldován Domonkossal való barátsága nyomán naiv művészek életét bemutató dokumentumfilmben szerepelt, és megrendeléseket kapott naiv témájú művek létrehozására. A hatvanas, hetvenes évek recepciótörténete arról tanúskodik, hogy Mokry művészete a naiv művészetről folyó diskurzus apropóján „lopakodik vissza" a köztudatba. Próbálkozása sikerrel járt, ám mindennek az volt az ára, hogy a naiv művészek karéjában kellett ismét felépítenie művészi image-ét. Ez már

76 Mokry-Mészáros Dezső levele Benke Valériához, 1958. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár, leltári szám nélkül.

77 Mokry-Mészáros Dezső levele Felvinczi Takács Zoltánnak Miskolcról Budapestre 1958. november 7-én, Ázsiai Múzeum Adattára, Budapest, A 2946, levél.

csak azért sem lehetett könnyű, mert az elmúlt évtizedekben nem csak egy egészen más művészeti közeg, művészetfelfogás alakult ki, melyben bizonyára ismeretlenül és idegenül mozgott, hanem mert ő maga is jócskán megöregedett. S a visszatértérést (Mokry visszaemlékezései alapján rekonstruálhatóan) talán nem is a mellőzöttség miatt sértett büszkesége, vagy ambíciói, hanem konkrét fizikai nyomora, az éhhalál küszöbére kerülése motiválta.

Mokry életpályája megmutatja – s bizonyára nem áll egyedül ezzel a 20. századba vetett emberi sorsok között – miképp jutott el egy művész a századelő reformmozgalmaitól a nyilaskeresztes pártig, a magyaros motívumkincs feldolgozásától a „faji" művészet gondolatáig, az ismertségtől és sikerektől a teljes mellőzöttségig.

A művész vakon, nagy szegénységben halt meg 1970-ben. Naplójában így összegzi életútját: „Okleveles gazdász, festőművész, szobrász, népművész, síremlék tervező, rovásírással foglalkozó, régiség és rovargyűjtő voltam hosszúra nyúlt életemben. Mindezt összegezve műgyűjtő szerettem volna lenni, mint Hopp Ferenc, gyűjteményemmel hazám valamelyik múzeumát gyarapítva. Elsöpörte a háború. Így csupán a sokféle foglalkozás gyűjtője lettem."[78]

78 Mokry-Mészáros Dezső naplója. Kézirat, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Adattár, MDK-C-I-39.

BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉÉRT
ALAPÍTVÁNY

ISBN 978-615-6112-02-6

Kiadta
a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
(6724 Szeged, Bálint Sándor u. 18/B. I/2.)
Megjelent Szegeden, 2020-ban
Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter
Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda
6794 Üllés, Bem József u. 7.

A Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány a szegedi nagytáj – a névadó kifejezésével: a „szögedi nemzet” – szellemi és kulturális értékeinek a megőrzése és továbbadása jegyében szervezi programjait és publikálja kiadványait. Ennek jegyében jelent meg a *Hagyomány, népi írók, nemzeti önismeret* című kötet is.

Kálmány Lajos (1852–1919) – Móra Ferenc szavaival „az utolsó magyar sámán”, Péter László szerint a „nagy magyar folklorista” – halálának századik évfordulója kínálta az alkalmat arra, hogy önálló kiadvány keretein belül kerüljön vizsgálatra a huszadik századi magyar művelődéstörténet egyik nagy kérdése: van-e helye a népi hagyományvilágnak a szépirodalomban és a művészetben.

A Magyar Művészeti Akadémia támogatásával kiadott könyv szerzői: Bene Zoltán, Bogoly József Ágoston, Csapody Miklós, Domonkos László, Kovács Imre Attila, Medvigy Endre, Miklós Péter, Monostori Imre, Salamon Konrád, Sárközi Mátyás, Váraljai Anna.

MMA
Magyar Művészeti Akadémia